

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SKIVEBOGEN 2011

Historisk Årbog for Skive og Omegn
Bind 102

SKIVEBOGEN

**Historisk Årbog for Skive
og Omegn**

**102. bind
2011**

SKIVEBOGEN

Udgivet af Historisk Samfund for Skive og Omegn

Redaktører: Rud Kjems og Niels Mortensen

Grafisk produktion: Skive Offset, Oddense

Skrift: Times

DISTRIBUTION

Skive byhistoriske Arkiv, Asylgade 5, 7800 Skive. Tlf. 97 52 81 22.

E-mail: Byhistorisk_arkiv@Skive.dk

MEDLEMSKAB

Kontingentet for 2011-12 er 75 kr. (indbefattet Skivebogen) + porto for udsendelse af Skivebogen. Medlemskab kan tegnes ved henvendelse til et bestyrelsesmedlem eller Skive byhistoriske Arkiv.

ÆLDRE ÅRGANGE AF SKIVEBOGEN kan købes ved henvendelse til Skive byhistoriske Arkiv. Pris: 75 kr. + porto, 1999 dog 120 kr. + porto.

P.t. er flg. årgange på lager: 1930-1931, 1933-1934, 1937-1946, 1951, 1954, 1956, 1971-1972, 1974, 1976, 1978-1987, 1991-1997, 1999-2007, 2010.

HISTORISK SAMFUNDS BESTYRELSE:

Viceskoleinspektør Poul Tolstrup, Jens Laursensvej 10, 7800 Skive
tlf. 97 52 29 40 (formand)

Statsaut. ejendomsmægler Per Toft Mouritsen, Roslev (kasserer)

Arkitekt Jens Eskildsen, Skive

Sognepræst Henrik Forman, Hjerk

Sekretær Bodil Hansen, Lund

Overlærer Rud Kjems, Balling

Godsejer Birger Schütte, Eskjær

ISBN 978-87-87346-21-4

Forsiden:

Ørslev Kloster ca. 1990.

Bagsiden:

Hotel Gl. Skivehus ca. 1965. Foto: Adolf Christensen.

Da skibonitterne fik rent drikkevand

Af Rud Kjems

I starten af 1900-tallet blev Skives vandforsyning varetaget af et privat konsortium, hvilket var noget af et sær-syn. For ud af Danmarks købstæder var det faktisk kun i Sorø og Skive, at vandforsyningen var på private hænder. Alle andre steder havde kommunen overtaget opgaven.

Det private vandværk i Skive blev etableret i 1905, og næsten lige fra starten var der utilfredshed med vandet, som blev hentet fra tre brønde ved Lundhede vest for byen. Flere og flere af byens borgere slog til lyd for, at man også i Skive kommunaliserede vandforsyningen. Trods den udbredte utilfredshed skete der først noget, da byen i 1909 rantes af en alvorlig tyfusepidemi.

Advarsel mod drikkevandet

Den 8. september 1909 kunne man i Skive-aviserne læse en bekendtgørelse, der foruroligede byens borgere. Bekendtgørelsen, som var indrykket af Skive Sundhedskommission, oplyste, at en tyfusepidemi havde ramt byen, hvis borgere advaredes mod at drikke ukogt vand.

I nutidens Danmark forekommer tyfus kun hos rejsende fra ulande, især Indien og Pakistan, og den moderne lægevidenskab tilbyder gode behandlingsmuligheder. Situationen var en helt anden i 1909, hvor tyfusepidemier herhjemme var velkendte, og hvor datidens læger ikke kunne forhindre, at de smittede blev alvorligt syge med enkelte dødsfald til følge.

Samtidig med at tyfusepidemien i 1909 hjemsøgte Skive, var der også epidemier andre steder i landet. Dog ikke af en så eksplosiv karakter som den i Skive. I årtierne før epidemien i 1909 havde Skive faktisk i usæd-

vanlig grad været ramt af tyfus, hvilket var en følge af de elendige sanitære forhold i byen.

En opgørelse viser, at der i årene fra 1890 frem til 1909 forekom hele 19 udbrud af sygdommen. Bortset fra året 1906, hvor der kun registreredes et enkelt tilfælde, så var der tale om epidemier, hvor den mindste omfattede 4 tilfælde, og den største, i 1890, talte hele 109 smittede. Så sent som i 1908 havde man i Skive haft en tyfusepidemi med 13 tilfælde.

Især epidemien i 1890 falder i øjnene. På det tidspunkt havde Skive bare 3600 indbyggere, og med 109 tilfælde var altså hele 3 % af befolkningen blevet ramt af sygdommen. Også denne epidemi var af eksplosiv karakter, og i løbet af fem dage blev 53 personer smittet. Epidemien var sandsynligvis fremkaldt af en mælkeinfektion og særegen i den forstand, at den ikke krævede et eneste dødsoffer.

Tyfusepidemier opstår, hvor der hersker dårlige hygiejniske forhold, og smitten overføres via afføringen til fødemidler, især vand og mælk. Fra tarmen trænger tyfusbakterien ind i blodbanen, og efter en inkubations-tid på omkring 1-2 uger får den smittede blodforgiftning med høj feber og efterfølgende diarré. Hvis sygdommen ikke behandles, er dødeligheden 2-10 %.

Der er den ubehagelige sideeffekt ved tyfus, at ganske få af patienterne efter at være blevet raske i flere år vil udskille tyfusbakterier gennem afføringen - *raske smittebærere* kaldes de. Derfor kunne man i Skive ikke slå sig til tåls med, at epidemien på et tidspunkt ville være klinget ud. Hvis ikke man fik rettet op på de uhygiejniske forhold, som havde gjort epidemien mulig, så ville

Før Skive fik vandværk, hentede alle vand fra brønde rundt om i byen. Enkelte af disse var offentlige, men langt størsteparten var private og befandt sig i gårdene bag byens huse. På fotoet, som er fra 1890'erne, ses den offentlige vandpost ved Rådhusørvet. Rådhuset ses til højre, til venstre hjørnet af Olesens Gård - og i midten ejendommen Torvestræde 2, hvor værtshuset Potten i dag har til huse. Skive byhistoriske Arkiv.

eventuelle raske smittebærere udgøre en tikkende bombe, der når som helst kunne udløse en ny epidemi.

Skives bystyre og læger havde fået hænderne fulde. De sidstnævnte kunne konstatere, at sygdommen var dukket op flere forskellige steder i byen, og de var ret sikre på, at smitten var spredt gennem mælken eller vandforsyningen, idet det sidste var det mest sandsynlige. Det kom i den forbindelse frem, at vandværket ved Lundhede havde haft problemer med at holde vandforsyningen oppe med de to eksisterende brønde, hvorfor en tredje var taget i brug. Den nye brønd lå imidlertid ret tæt på en mose, hvorfor vandkvaliteten ikke var den bedste mulige. Skive Sundhedskommission sørgede for, at der blev taget prøver af vandet fra de tre brønde, så en bakteriologisk undersøgelse kunne foretages.

Den 8. september var der registreret 20-30 tyfustilfælde, hvoraf de fleste heldigvis var lette. Det var begyndt at knibe med pladsen på sygehuset, hvor de syge hidtil var blevet indlagt, i isolation. Da det var sandsynligt, at epidemien ville udvikle sig yderligere, begyndte sundhedskommissionen at kikke sig om efter bygninger, som kunne bruges til at huse de smittede. Også store telte indgik i overvejelserne. Flere af byens borgere havde i øvrigt lukket for vandværksvandet og benyttede i stedet de private brønde i byen.

Dagen efter, den 9. september, besøgte stiftsfysikus Heiberg fra Viborg byen for sammen med distriktslægen og borgmesteren at kikke på bygninger, der var egnede til at huse de syge.¹ Pavillon i Anlægget var blandt andet inde i billedet. Den lå, hvor Børnenes Paradis i

dag ligger. Samme dag bragte Skive Social-Demokrat et læserbrev, hvor en ung lærer, Hjalmar Kjems, kritiserede sundhedskommissionen for, at den ikke straks havde lukket skolerne. Kjems var tre år tidligere - sammen med Skive Social-Demokrats redaktør, Gerhard Nielsen - blevet valgt til byrådet. Det var i øvrigt ved dette valg, socialdemokraterne i Skive for første gang opstillede på egen liste. Kjems skrev bl.a. følgende i sit læserbrev:

»Maaske Sundhedskommissionen er optraadt med Kraft i andre Henseender. - Over for Skolen har den forsvømt sin Pligt. Her samles hele Byens Ungdom. Her ligger den største Fare og det største Ansvar, og her burde Sundhedsautoriteterne først og fremmest undersøge, om alt var, som det burde være; men her er intet foretaget.

Der er konstateret Tyfus blandt Skolen Elever, og det skulde være mærkeligt, om der ikke fandtes Tilfælde, der endnu ikke er konstateret. Børnene kan ikke undgå at benytte Skolens W.C., og der er altsaa den største Sandsynlighed for, at dette er inficeret og kan blive en farlig Smittekilde.«

På vandværket mærkede man nu en ret kraftig nedgang i forbruget. Folk var blevet forsigtige. Den 11. september blev pavillonen i Anlæget taget i brug. Der var indrettet tre sygestuer i bygningen, hver beregnet til 10 patienter. Epidemilæge A.E. Kæmpegaard assisteret af to sygeplejersker tog sig af de smittede under tilsyn af distriktslæge C. Lindemann. Samme dag meddelte en ny bekendtgørelse i byens aviser, at oversundhedskommissionen, hvilket vil sige amtmand og stiftsfysikus, havde taget tyfusepidemien »under offentlig behandling«. Hermed var epidemien kommet ind under lovgivningen, hvilket bl.a. indebar, at den enkelte borger havde *anmeldelsespligt* og straks skulle kontakte myndighederne, hvis han eller hun fik kendskab til nye tilfælde af tyfus. Af

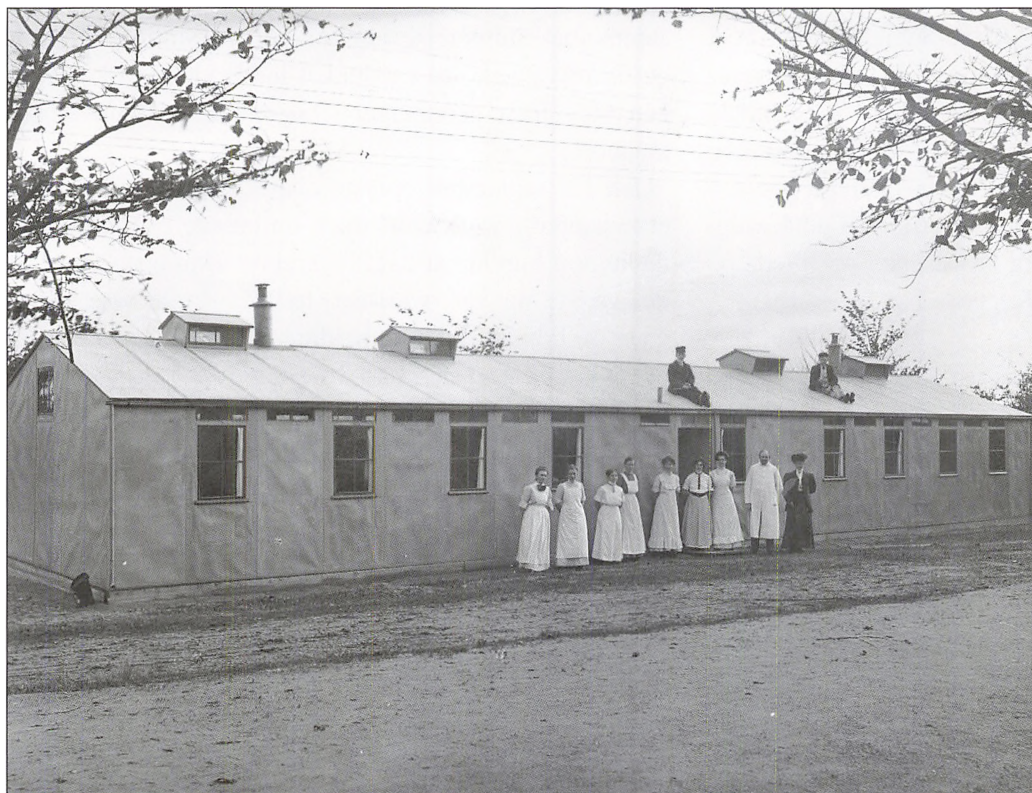
samme bekendtgørelse fremgik det, at samtlige offentlige og private skoler var lukket indtil videre. Skolegangen blev først genoptaget i begyndelsen af november måned.

Den 13. september oplyste distriktslæge Lindemann i et avisinterview, at epidemien omfattede ca. 40 smittede, hvoraf kun få var hårdt angrebne. Han forventede, at det værste nu var overstået, hvilket skulle vise sig at være en lidt forhastet udmelding. Distriktslægen tilføjede, at det ville se slemt ud, hvis der dukkede mange nye tilfælde op. Situationen var nemlig den, at pavillonen i Anlæget nu var fuldt belagt, og derudover var der fortsat enkelte patienter, som måtte behandles hjemme.

De bakteriologiske analyser frikender vandværksvandet - næsten!

Dagen efter forelå resultatet af de bakteriologiske undersøgelser af vandværksvandet. Der var ikke fundet tyfusbakterier i vandet. Dermed havde vandet dog ikke helt klaret frisag. Det kunne nemlig ikke udelukkes, at der havde været tyfusbakterier i vandet på det tidspunkt, midt i august, hvor smitten havde fundet sted. Samme dag var der i byens aviser endnu en bekendtgørelse fra Skive Sundhedskommission, som på trods af, at der ikke var fundet tyfusbakterier i vandet, vedblivende advarede mod at drikke ukogt vand. Kommissionen gik i bekendtgørelsen videre og advarede nu også mod ukogt mælk og mod rå frugt. Sidstnævnte måtte helst kun nydes efter omhyggelig rensning med kogende vand.

Vandværkskonsortiets formand, tømremester Kjærgaard, var selvfølgelig lettet over, at der ikke var fundet tyfusbakterier i vandværkets brønde. Han indrømmede overfor én af byens aviser, at der var mangler ved vandet, men fandt dog, at der var tale om godt drikkevand. Værket påtænkte i øvrigt at foretage boreringer ved Galbakken, hvor det var håbet at finde godt drikkevand i

Døckersk filtelt i Anlægget. Foran teltet er lazarettets personale opstillet - sygeplejersker, medhjælpere, og yderst til højre epidemilæge Kæmpegaard med frue. Skive byhistoriske Arkiv.

dybereliggende lag. Kjærsgaard kunne i og for sig godt se det fornuftige i, at vandforsyningen de fleste steder var et kommunalt anliggende. At det ikke var tilfældet i Skive, kunne man ikke bebrejde vandværkskonsortiet - en eventuel kritik burde rettes mod det byråd, der i sin tid havde besluttet at lægge vandforsyningen i private hænder. Vandværket havde som nævnt kun været i gang siden 1905 - på en koncession, der løb frem til 1932.

Selvom vandværksvandet til dels var blevet frifundet med hensyn til epidemien, så bredte der sig i byen en større og større utilfredshed med vandværket. Den gik dels på vandets kvalitet og dels på det forhold, at private tjente gode penge som leverandører af vand til kommunale bygninger, f.eks. skolen. Der var også i byen en

undren over, at grundejerforeningen ikke havde ladet høre fra sig siden generalforsamlingen i 1908. Det burde være en selvfølge, at foreningens bestyrelse var trådt frem og havde taget del i debatten om vandforsyningen, mente man.

Jagten på smitekilden førtes med stor iver af epidemilæge A. E. Kæmpegaard. Han anså det for omtrent givet, at smitten kom fra byens private septiktanke. Han formodede, at nogle af tankene var utætte og havde forurennet den omliggende jord. Herfra kunne tyfusbakterier have banet sig vej til vandforsyningen gennem utætheder i vandværkets ledningsnet.

Epidemien var langt fra gået i sig selv, og da såvel sygehuset som pavillonen i Anlægget var mere end fuldt

belagt, så havde sundhedskommissionen bestilt et af de såkaldte *døckerske filttelte* til opstilling i Anlæget. Disse telte, der var opfundet af den danske officer Johan G.C. Døcker, var indrettet og forsynet med inventar, så de kunne fungere som nødhospitaler - hver med plads til 20 patienter.

Byrådet drøfter den alvorlige situation

Ved byrådsvalget i 1909, hvor kvinderne for første gang havde valget, blev byrådet udvidet fra 9 til 13 medlemmer. Socialdemokraterne havde et godt valg og blev det næststørste parti. Hjalmar Kjems og Gerhard Nielsen genvalgtes, og yderligere to socialdemokrater kom i byrådet: Fru Laura Petersen og havneformand N. Husted. Socialdemokratiet havde således nu 4 byrådsmedlemmer. Højre var fortsat det største parti med 6, mens Venstre satte sig på 3 pladser.

På byrådsmødet den 20. september blev epidemien og dens mulige årsager grundigt behandlet. Borgmester C.A.J. Hastrup kunne meddele, at antallet af smittede nu var oppe på 70. Han omtalte en åben grøft med kloakvand. Den løb mellem Slotsgade og Thinggade og havde siden epidemiens udbrud skabt ængstelse i byen, da den var en åbenbar risiko under et tyfusudbrud. Hastrup udtalte, at en sådan grøft absolut ikke hørte hjemme i en moderne by og gjorde opmærksom på, at kommunen efter den nye vandløbslov havde ret til at foranstalte en vandsynsforretning. En sådan måtte snarest sættes i værk.

Hastrup erkendte, at byen havde behov for et nyt kloaksystem. Der var dog slet ikke midler til et sådant, hvorfor man måtte nøjes med at afhjælpe de værste mangler. Da det nu havde vist sig, at epidemien ikke havde rod i vandværksvandet fra Lundhede, så fandt Hastrup det mest sandsynligt, at tyfusbakterier var trængt ind i ledningsnettet gennem utætheder i vand-

rørene. Og det var sket inde i midtbyen, hvor det største antal var blevet smittet. Han oplyste videre, at sundhedskommissionen havde besluttet, at der skulle foretages en undersøgelse af både kloaksystemet og vandværksanlægget. Kommissionen var allerede i kontakt med sagkyndige rundt om i landet.

Det var tydeligt, at man både til højre og venstre i byrådssalen erkendte sagens alvor og forstod, at en række tiltag nødvendigvis måtte sættes i værk, hvis man i fremtiden skulle undgå at komme i en lignende situation. Der var kun uenighed om, hvor mange økonomiske midler, kommunen havde råd til at ofre på sagen. Borgmester Hastrup høstede bifald fra alle sider, da han foreslog at bruge pengene, der var kommet ind ved salget af den gamle skole i Østergade 6, på forbedringen af de sanitære forhold i byen. Det kunne dog kun ske efter en godkendelse fra indenrigsministeriet, og en sådan ville Hastrup søge at tilvejebringe.

Uenigheden slog dog ud i lys lue, da byrådet drøftede husningen af det fortsat stigende antal tyfuspatienter. Som nævnt var antallet af smittede nu oppe på 70, og Hastrup oplyste, at der kun var plads til yderligere to patienter i det opstillede filttelt. Han var ikke opsat på at leje endnu et telt, da udgifterne vedrørende det første havde været en del større end forventet. Transport og opstilling havde kostet 160 kr., og den månedlige leje androg 80 kr. for de første tre måneder og derefter 60 kr. Endelig ventede forude betalingen for nedtagning og tilbagetransport af teltet. Set i lyset heraf foreslog Hastrup, at skolens to gymnastiksale toges i brug. Han oplyste, at dr. Rosing Hansen havde sagt god for den løsning.

Hjalmar Kjems, som var lærer på skolen, frarådede på det bestemteste at benytte skolen til husning af tyfus-smittede. Hvis det skete, ville man først kunne genoptage undervisningen i det nye år, og det ville ikke mindst ramme de elever, som skulle op til eksamen. Højrekvin-

den, fru L. Thomsen, støttede Kjems' synspunkt, mens blandt andre hendes partifælle, kantor Johs. Hansen, tilsluttede sig borgmesterens. Hansen indrømmede, at det var kedeligt for skolen, men fandt ingen anden udvej. Og de få, der skulle til eksamen, kunne indhente noget af det forsømte ved at modtage privat undervisning i de forskellige fag.

Debatten tog en uventet drejning, da Hastrup nu slog til lyd for, at der godt kunne være elever og patienter samtidig på skolen. Når man igen fandt det forsvarligt at åbne skolen, så ville der ikke være nogen risiko for eleverne, hvis området omkring gymnastiksalene blev grundigt afskærmet. Kjems fastholdt sit synspunkt, og han tvivlede på, at forældrene ville sende deres børn i skole, når dele af den benyttedes som lazaret. Det endte med, at et knebent flertal tilsluttede sig forslaget om at benytte gymnastiksalene.

Den 22. september havde sundhedskommissionen indrykket en ny bekendtgørelse i byens aviser. Den gentog de tidligere bragte advarsler mod ukogt vand, ukogt mælk og rå frugt og gav derudover anbefalinger vedrørende toiletbesøg og desinfektion af klosetter. Aviserne kunne samme dag meddele, at epidemien havde kostet de første dødsopfre, en ung mand og en ung kvinde. Og der blev stadig registreret nye tilfælde af smittede.

Forslaget om at benytte skolens gymnastiksale til tyfuspatienter blev ikke godt modtaget af byens borgere, og da ikke så få henvendte sig til sundhedskommissionen og protesterede mod planen, blev den skinlagt. Kommissionen rettede i stedet blikket mod skovpavillonen Rosenhøj.

Epidemien havde nu raset et par uger. Aviserne havde flere gange hævdet, at epidemien var ved at klinge ud, men der vedblev at komme nye tilfælde. Stemningen i byen var knuget. Frygten for at blive smittet medførte,

at mange holdt sig inden døre, og flere af byens borgere sendte deres familier bort. Folk fra oplandet kom ikke længere til byen for at handle, og butikkerne stod tomme. Landboerne gjorde i stedet deres indkøb i nabobyerne, og det skulle vise sig, at Skives handlende først længe efter epidemiens ophør genvandt det tabte terræn. Mange småhandlende fik store økonomiske problemer under epidemien, der også tærede slemt på kommunens kasse. Frygten for sygdommen blev naturligt nok mere udtalt, da de første dødsfald indtrådte. Det tredje offer for epidemien døde den 24. september, og dagen efter blev endnu et døckersk filltelt rejst i Anlæget. Rosenhøj havde ikke vist sig egnet som epidemihus, så bystyret havde været nødsaget til at leje endnu et filltelt.

Der havde i øvrigt i aviserne rejst sig kritik af, at nogle få sygdomsramte tilhørende det bedre borgerskab fik lov til at ligge isoleret derhjemme. Distriktslæge Lindemann tog til genmæle, idet han udtalte, at der skam ikke blev gjort forskel på patienterne. At enkelte patienter blev behandlet i hjemmet, var helt i overensstemmelse med loven. Den løsning havde alle mulighed for at vælge, hvis de vel at mærke havde råd til det. Hjemmepatienterne skulle have tilknyttet egen læge og sygeplejerske, og behandlingen hjemme var omfattet af en række strenge regler. Endelig skulle patienten selv udrede alle udgifter vedrørende plejen. Lindemann indrømmede dog, at han var skuffet over, at enkelte af de syge havde valgt denne ordning. Han så helst, at loven ikke tilbød en sådan mulighed.

Undersøgelserne går i gang

Sidst i september krævede epidemien endnu et dødsopfer, men der var nu klare indikationer for, at epidemien havde toppet. Mens distriktslæge Lindemann og epidemilæge Kæmpegaard havde fuldt op at gøre med det lægelige, var flere sagkyndige på foranledning af sund-

Lazarettet var indrettet i det område af Anlægget, hvor nu Børnenes Paradis ligger. Borgmesteren havde nødtvunget måttet leje endnu et af de dyre telte, så der nu var tre i alt. I baggrunden ses pavillonen. Skive byhistoriske Arkiv.

hedskommissionen nu i færd med en række undersøgelser. De skulle søge at afsløre smitekilden og derudover komme med forslag til sanitære forbedringer, så man fremover undgik lignende epidemier. Qvists Laboratorium i Århus undersøgte vandprøver, som dels var taget på vandværket i Lundhede og dels hos borgere i byen. Med hensyn til sidstnævnte var der både tale om folk, som aftog vand fra vandværket, og folk med private brønde. Undersøgelserne omfattede endvidere jordprøver taget forskellige steder i byen samt blodprøver fra nogle af de smittede.

Det var som nævnt en udbredt opfattelse, at epidemien var forårsaget af en infektion af vandværksvandet. På

foranledning af kommunens sundhedsudvalg besluttede byrådet derfor at få lavet en grundig undersøgelse af vandværket, vandledningerne og værkets drift. Den blev foretaget af to ingeniører, G.R. Øllgaard, Hellerup, og G. Jochimsen, København. Førstnævnte var udpeget af kommunen og sidstnævnte af det private vandværkskon-sortium.

Undersøgelsen af kloakforholdene var lagt i hænderne på ingeniør A. Bjerre, Lyngby. Endelig var også dr. Thorvald Madsen fra Statens Serum Institut inddraget i udredningsarbejdet. Han skulle om muligt finde smitekilden og i det hele taget klarlægge epidemiens forløb.

Epidemien klinger ud

Fra begyndelsen af oktober blev der kun registreret få nye tilfælde. Frygten havde dog ikke forladt byen, og der forekom mange situationer, hvor den slog over i rent hysteri:

En købmand, hos hvem der var bestilt foderstoffer, fik efter epidemiens udbrud disse afbestilt på grund af »smittefare«. - Hos en anden købmand blev en kakkellovn afbestilt, ligeledes på grund af smittefrygt. - Nogle landboere turde end ikke køre gennem byen i hestevogn. - En tilrejsende handelsmand havde opholdt sig i byen fra morgen til aften, men havde ikke undt sig hverken vådt eller tørt af frygt for at blive smittet. - Flere borgere opsagde af samme grund deres avisabonnement. - En læge var blevet forespurgt, hvorvidt det var smittefarligt at passere Skive Banegård med toget. - Apropos det sidste eksempel, så løste en dame dilemmaet på denne måde: Hun skulle - på vej med toget fra Nykøbing Mors til Esbjerg - passere Skive Banegård. For at undgå det, stod hun af toget på den sidste station før Skive. Her lejede hun en vogn, der bragte hende til Vinderup Station, hvor hun igen stod på toget.

For at lægge en dæmper på frygten og hysteriet, henvendte epidemilæge A.E. Kæmpegaard sig til borgerne gennem et indlæg i byens aviser. Han slog heri fast, at tyfus var en farlig sygdom forbundet med ret stor dødelighed. Til gengæld hørte tyfus med hensyn til smittefare til de mindre smitsomme sygdomme. Han oplyste, at man, mens han studerede, lod tyfusramte ligge på samme stue som patienter med helt andre sygdomme, og at det næsten aldrig medførte til, at andre på stuen blev smittet med tyfus. Videre nævnte han, at sygeplejersker, som dagligt passede tyfuspatienter, stort set aldrig blev smittet. Kæmpegaard skrev afsluttende, at der efter al

sandsynlighed ikke længere var risiko for smitte gennem vandet, og at smitteoverførsel fra de isolerede patienter var udelukket. Hvorvidt epidemilægens velovervejede ord fik nogen indflydelse, vides ikke, men en kendsgerning er det, at landbefolkningen så småt igen begyndte at vise sig i Skives gader til glæde for forretningernes slunkne kasseapparater.

Den 25. oktober kunne Kæmpegaard meddele, at der de sidste otte dage ikke var registreret nye tilfælde. Kun få af de isolerede patienter var hårdt angrebne, og man var så småt begyndt at udskrive patienter. Kæmpegaard antog, at epidemien nu stort set var overstået, og at den offentlige behandling af de syge sikkert ville ophøre i løbet af en måneds tid. Skive var som nævnt ikke den eneste by, der var ramt af tyfus. På sindsygeanstalten i Viborg havde en epidemi foreløbig smittet 21 personer, og i Esbjerg havde et udbrud ramt over 40.

Konsortiet tilbyder at sælge vandværket

Selvom vandværket ved Lundhede var blevet frikendt som kilde til tyfusedpidemien, så voksede kritikken af vandværkskonsortiet dag for dag. Mand og mand imellem luftedes utilfredsheden, og det benyttede socialdemokraterne Hjalmar Kjems og Gerhard Nielsen sig af. De havde længe ført an i kritikken af den private vandforsyning, og nu vejrede de morgenluft. Kjems og Nielsen pustede til ilden, så godt de kunne, og fremførte med iver deres sag i byrådet og i Skive Social-Demokrat.

Folkestemningen lagde et sådant pres på vandværkskonsortiet, at det nu tilbød kommunen at overtage værket. Det skete i et brev af 17. oktober. I brevet, hvor bitterheden ikke er svær at få øje på, stod der bl.a.:

»Da den Uvilje, der er opstaaet mod et Vandværk som privat Forretning stedse er tiltagen, og foruden at have

Vandværket ved Lundhede. Hovedfløjen rummede maskinanlægget, og i fløjen til venstre boede den medarbejder, der passede værket. Bygningen eksisterer i øvrigt fortsat. Skive byhistoriske Arkiv.

givet sig Udslag i Kritik og Artikler, der kun har udmærket sig ved at være i allerhøieste Grad tendentiøse og overdrevne, tillige ved den senere Tids Begivenheder har udartet sig til at angribe Indehavernes personlige Hæderlighed, og, da det staar os klart, at den fremtidige Drift af Værket med det Formaal for Øje at drive Forretning, vanskelig vil kunne forenes med Beboernes Interesser, og stadig vil være Kilde til Misfornøjelse og Splid, har vi besluttet os til at afhænde Værket, hvad enten dette kan ske til Kommunen eller til et udenbys Selskab, der kan staa mere frit end vi, og paa hvilket vi tidligere har haft flere Tilbud.»²

Foranlediget af konsortiets brev tog byrådet den 26. oktober følgende beslutning:

»Det vedtoges at nedsætte et Udvalg bestaaende af 5 Medlemmer foruden Formanden til Undersøgelse af de forskellige Forhold, der faar Betydning med Hensyn til

Afgørelsen, og til eventuelt at føre Forhandlingerne med Vandværkskonsortiet og andre mulige Interesserede, og bemyndiges Udvalget til at skaffe sig den nødvendige tekniske Assistance. Til Udvalget valgtes Postmester Jørgensen, Lærer Kjems, Bankdirektør Müller, Redaktør Gerh. Nielsen og Overbanemester Petersen.»³

Kjems og Nielsen var som nævnt socialdemokrater. Müller og Petersen var højrefolk, og Jørgensen venstremand. Vandværksudvalget, som det blev kaldt, fik borgmester Hastrup som formand. Han havde lidt tidligere på måneden måttet bide i det sure æble og leje endnu et af de dyre filttele. Det havde været nødvendigt, fordi pavillonen i det sene efterår var blevet for kold for patienterne.

Grundejerforeningen træder i karakter

Som omtalt havde man i Skive undret sig over grundejerforeningens passivitet i debatten om vandværksvan-

det. På foreningens generalforsamling den 27. oktober var der da også stærk kritik af den sløse måde, den fungerende formand, grosserer Julius Schou, havde forvaltet sit hverv på. Schou havde, vel ikke overraskende, sendt afbud til generalforsamlingen, så det blev fabrikant Mar. Jensen, der på bestyrelsens vegne bød de godt 100 fremmødte medlemmer velkommen.

Ved den foregående generalforsamling havde der været en repræsentant for vandværket til stede, og han havde lovet, at vandkvaliteten ville blive forbedret. Det var ikke sket, og efterhånden var grundejerne så trætte af forholdene, at der nu måtte gøres noget. De fremmødte enedes om at lægge økonomisk pres på det private konsortium ved at anbefale alle, der kunne undvære vandværksvand, at opsige deres aftale med værket. I forsamlingen var der også enighed om, at det var en skandale, da byrådet i sin tid lagde vandforsyningen i hænderne på et privat konsortium, der tilmed havde fået alt for frie vilkår. Dertil kom, at byrådet gennem årene havde svigtet sin tilsynspligt. Vandforsyningen burde være en kommunal opgave, mente de forsamlede. Flere byrådsmedlemmer deltog i generalforsamlingen, bl.a. Gerhard Nielsen, der påpegede nødvendigheden af, at repræsentanter for grundejerforeningen gik ind i et nærmere samarbejde med byrådets vandværksudvalg med henblik på at få løst byens vandproblemer. Forslaget fik fuld opbakning. På generalforsamlingen fremlagde Mar. Jensen følgende resolution til vedtagelse:

»Mødet opfordrer Grundejerforeningen til at drage Omsorg for, at alle unødvendige Vandhaner opsiges inden 1. November d. A., og opfordrer Byrådet til snarest at lade undersøge, om der er eller kan blive tilstrækkeligt og brugeligt Vand til Vandværket, og i bekræftende Fald søge Overtagelse af Vandværket til den Pris, det er værd.«⁴

Resolutionen blev vedtaget uden stemmer imod, og bestyrelsen besluttede, at der allerede næste dag skulle udfærdiges og udsendes lister, hvor folk skriftligt kunne opsige aftalen med vandværket.

Listerne blev lavet den følgende dag, og fire af grundejerforeningens repræsentanter vandrede efterfølgende rundt i byen og samlede underskrifter. Da dagen gik på hæld, var omkring 1.000 vandhaner blevet opsagt, og flere opsigelser fulgte de følgende dage. Listerne blev videregivet til et andet af foreningens medlemmer, sagfører Bøttern, der på generalforsamlingen havde påtaget sig det formelle arbejde vedrørende opsigelserne.

Resultatet af de iværksatte undersøgelser

Undersøgelsesresultaterne forelå i slutningen af oktober og den første del af november.

Som nævnt var undersøgelsen af vandværket, vandledningerne og værkets drift lagt i hænderne på ingeniørerne G.R. Øllgaard, udpeget af kommunen, og G. Jochimsen, udpeget af vandværkskonsortiet.

De to ingeniører var på de fleste punkter enige i deres bedømmelse. De var stærkt kritiske overfor tilstandene på vandværket ved Lundhede. De sanitære forhold var kritisable, pumpeværket dårligt vedligeholdt og værkets vandstandsviser fungerede ikke korrekt. Prøver fra værkets brønde indeholdt hverken tyfus- eller colibakterier; men vandet var ikke af bedste kvalitet, da det indeholdt meget jern, lidt svovlsyre samt spor af ammoniak. Det var dog på ingen måde sundhedsfarligt.⁵

Også vedrørende ledningsnettets tilstand var de to ingeniører ret enige. Nettet var i forholdsvis god stand de steder, hvor undersøgelser foretoges, men der var plads til forbedringer, især vedrørende stikledningerne. Dertil kom, at hovedledningen flere steder lå for tæt på kloakledningen, sine steder tilmed under denne. Kommunens sagkyndige, ingeniør Øllgaard, ville ikke afvise,

Vandtårnet øverst på bakken - set fra Holstebrovej. Tårnet, som desværre blev revet ned i 1973, lå tæt ved det sted, hvor Frederiksgade udmunder i Holstebrovej. Bag møllen, som har givet navn til Møllegade og Møllegården, skimtes spiret på den ny kirke, og helt til højre rager Vor Frue Kirkes tårn op. Postkort fra 1909. Skive byhistoriske Arkiv.

at epidemien var opstået ved, at tyfusbakterier fra kloakken var trængt ind i vandværksrørene via en utæt stikledning. Derimod fandt vandværkets repræsentant, ingeniør Jochimsen, det »meget usandsynligt«, at vandet var blevet forurennet gennem utætheder i ledningsnettet.

Jochimsen noterede i sin rapport, at der ikke forelå »nogen som helst tvingende grunde« til at opgive vandværket ved Lundhede, da jordbundsforholdene i omegnen af Skive var af en sådan karakter, at man ikke kunne forvente at finde brugbart vand i mere dybtliggende lag.

Heller ikke Øllgaard påpegede muligheden for at søge vand andetsteds. Til gengæld anbefalede han, at kommunen overtog byens vandforsyning, »da en saa vigtig hygiejnisk Foranstaltning, som et Vandværk er, ikke godt kan drives af private.« Han fremhævede tillige, at samtlige købstadsvandværker - bortset fra Skive og Sorø - var kommunale.

Ingeniør A. Bjerre, som varetog undersøgelsen af kloaksystemet, karakteriserede forholdene som stærkt kritisable. Han noterede bl.a. i sin rapport, at man ud fra de

eksisterende sanitære forhold ikke kunne undres over, at epidemien havde fået et så stort omfang.⁶ Især latrinens oplagring i murede, til dels overjordiske gruber i ejendommenes gårde var risikabel og kunne sprede smitte. Også byens mange septiktanke udgjorde en risiko. Der burde foretages tekniske forbedringer af tankene, bl.a. skulle de alle forsynes med vandlåse, og tankene burde renses mindst en gang om året på kommunens foranledning.

Slemst stod det også til med de private ejendommers spildevandsledninger, som i højeste grad var »i Strid med de moderne Principper for saadanne Anlæg,« og særlig manglen på vandlåse var iøjnefaldende. Til gengæld viste enkelte opgravninger, at gadekloakkerne var velbevarede og i det store hele havde tilstrækkelig størrelse og fald. Alligevel var de utætte, hvilket hang sammen med, at rørenes samlinger ikke var udført godt nok. Ingeniør Bjerre anbefalede en omlægning af gadekloakkerne efter en samlet plan, således at de anbragtes i gadens midte - og så dybt, at de garanterede en tilfredsstillende afvanding af ejendommenes kældre. En opgave burde løses straks - nemlig lukningen af den tidligere nævnte åbne grøft med kloakvand mellem Slots-gade og Thinggade. Bjerre noterede, at der ud fra de foreliggende oplysninger var god grund til at tro, at de utætte kloakker havde været medvirkende til tyfusedemien udbrud. Han foreslog, at man i forbindelse med en omlægning af kloaknettet fjernede jorden de steder, hvor den var mest forurenede.

Bjerre sluttede sin rapport med at anbefale kommunen, at der ansattes en ingeniør til at lede og kontrollere de forskellige arbejder. Det råd fulgte kommunen, og den 1. januar 1910 ansattes Aage Hansen som byens første stadsingeniør.

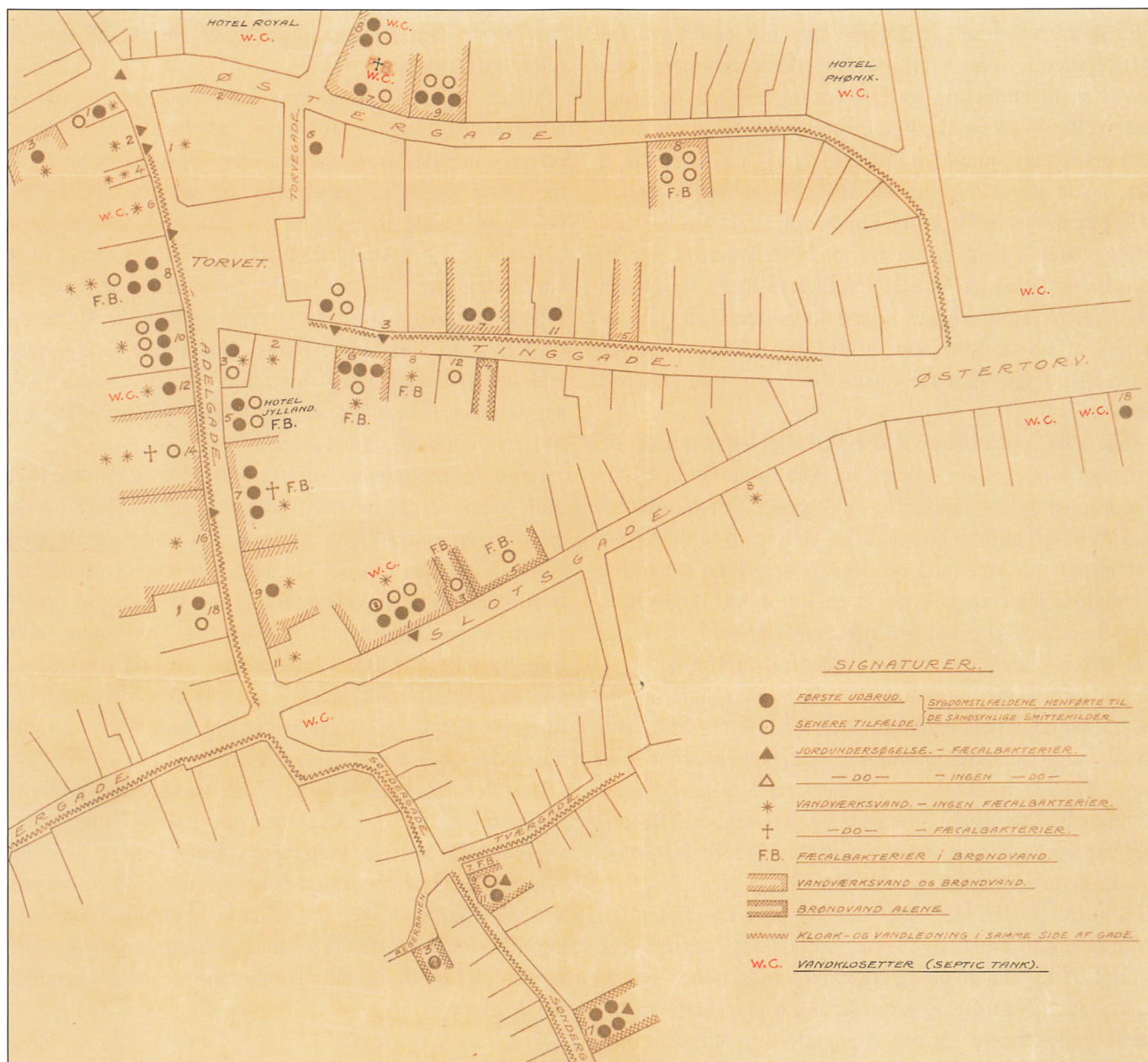
Ingeniør Bjerre tilsendte et par måneder senere Skive Sundhedskommission et kort over Skive, hvorpå der var

anført oplysninger, som kunne »have Interesse ved Bedømmelsen af Smittekilden og Smittevejene for den nylig afsluttede Tyfusedemi.« I et vedføjede brev kom han med yderligere kommentarer til epidemien.⁷ Man havde i byen talt om, at epidemien muligvis var sat i gang af en udenbys person, der havde gæstet Skive. Herom skrev han i brevet:

»Man kunne maaske snarere søge Baciludskilleren mellem de Hotelgæster, som i August Maaned har opholdt sig paa Hotel Jylland. Fra dette Hotel føres der Tilløb til Kloaken i Adelgade tæt ved de to Ejendomme, hvor der er paavist Fæcalbakterier i Ledningsvandet, og hvor der altsaa er Sandsynlighed for at Smittestoffet kan være trængt ind i Vandledningerne. Da der saavidt vides ikke findes W.C. paa Hotel Jylland, maatte Smitten da antages at være tilført Kloaken f.Eks. gennem Afløbet fra et Pissoir, idet Urin jo ogsaa kan indeholde Tyfusbaciller.«

Den sidste sagkyndige var dr. Thorvald Madsen fra Statens Serum Institut. Hans hovedopgave var som nævnt at prøve at finde frem til smittekilden og i det hele taget klarlægge epidemiens forløb. Dr. Madsen satte sidste punktum i sin rapport den 18. november. Den var dels baseret på egne undersøgelser og dels på de andre eksperter rapporter. Den blev således en samlende redegørelse for epidemien. Det følgende er et kort sammendrag af Dr. Madsens redegørelse:⁸

Epidemien kom i to bølger. Den første, der omfattede 49 smittede, viste sig i dagene 2. til 7. september. Den anden omfattede alle de senere tilfælde. En forklaring på epidemiens opståen måtte derfor findes ved en udredning af, hvorfra de første 49 tilfælde havde pådraget sig smitten. Når der i løbet af fem dage optrådte 49 tilfælde,

Udsnit af det kort, ingeniør Bjerre udarbejdede til sundhedskommissionen. De relativt få WC'er havde afløb til septiktanke. Langt størsteparten af byens borgere var henvist til latriner, hvis indhold før afhentning oplagredes i murede gruber i ejendommenes gårde. Skive Kommunearkiv.

så var der efter alt at dømme tale om den form for tyfusepidemi, hvor enten mælke- eller vandforsyningen havde været inficeret. Da de først smittede havde drukket mælk fra 7-8 forskellige leverandører, så måtte mælken betragtes som ude af billedet, og så pegede alt på, at der havde været tale om en infektion af drikkevandet. Da epidemiens første bølge kun havde strakt sig over ca. 5 dage, måtte man gå ud fra, at infektionen af vandet kun havde stået på én eller ganske få dage, og at den måtte være indtrådt på et tidspunkt svarende til tyfusberens inkubationstid, som er omkring 16 dage. Infektionen måtte således være opstået omtrent midt i august måned.

Med hensyn til vandet var der to mulige smitekilder: de private brønde, som udgjorde en ikke ringe del af byens vandforsyning, og vandet fra vandværket. Det var dog ret usandsynligt, at flere brønde i det samme korte tidsforløb var blevet inficeret med tyfusbakterier, og da det tillige fremgik af undersøgelserne, at en stor del af de 49 først angrebne slet ikke havde drukket brøndvand, så måtte mistanken snarere rettes mod vandet fra vandværket.

Den formodede infektion af vandværksvandet havde næppe omfattet hele ledningsnettet, da de smittede fra den første bølge samlede sig omkring Adelgade, hvor langt de fleste tilfælde forekom, og de nærmest liggende dele af Østergade, Thinggade, Slotsgade og Søndergade. Derudover var der registreret enkelte tilfælde i Frederiksgade og Asylgade, mens den øvrige del af byen var gået fri.

På grund af den lange tid, der var gået fra epidemien brød ud og til undersøgelserne iværksattes, var det ikke muligt at fastslå, hvor og hvorledes infektionen havde fundet sted. Naturligt nok havde de fleste af undersøgelserne koncentreret sig om Adelgade og nærmeste omegn. Jordprøver taget i Adelgade, Slotsgade og Thinggade havde vist, at jorden her var stærkt inficeret af fækalbakterier, som efter alt at dømme kom fra utætte kloak-

ker. Særlig omkring kloakmufferne var denne forurening iøjnefaldende.

Prøver taget af vandværksvandet viste, at der på tre adresser i Adelgade forekom fækalbakterier, hvilket dokumenterede, at der selv under normale forhold var mulighed for, at fækalbakterier, og således også tyfusbakterier, kunne trænge ind i vandledningsnettet. Som tilstandene var i Adelgade med utætte kloakker, et utæt vandledningsnet og en stærkt forurennet jord, ville ét toiletbesøg af én smittebærer være nok til at starte en tyfusepidemi som den i Skive. Der kunne f.eks. være tale om et fuldstændig sundt individ, en såkaldt rask smittebærer, som måske midlertidigt havde opholdt sig i Skive i midten af august måned.

Ifølge de foreliggende oplysninger foretog vandværket midt i august et par store udskylninger, hvilket havde medført en mindsning af trykket i vandledningerne. Herved var der opstået sugning i rørene, som kunne have medført, at fækalbakterier (og således også tyfusbakterier) var trængt ind i vandrørene. Det kunne selvfølgelig ikke udelukkes, at der havde været forskellige smitekilder til epidemien, men dens eksplosive udvikling talte stærkt for, at den kunne henføres til én og samme kilde.

Efter den overståede epidemi i Skive ville der sandsynligvis findes et lille antal personer, som i mange år, måske resten af livet, ville bære smitten i sig og udskille tyfusbakterier under toiletbesøg. Derfor ville Skive når som helst kunne blive ramt af en ny epidemi. Sundhedskommissionen måtte derfor hurtigt træffe en række forholdsregler ud fra de råd og anbefalinger, de sagkyndige havde givet.

Flere facts om epidemien

Læge Kæmpegård skrev i 1911 en artikel, som blev optaget i »Ugeskrift for Læger«. Heri redegjorde han

Gården til nr. 7 i Søndergade, der lå i den nu forsvundne bydel, Sønderbyen. Denne strakte sig fra det nuværende Posthustorv ned mod området, hvor nu banegården ligger. Sønderbyen bestod mest af små, dårlige huse, og de sanitære forhold var elendige. Som det ses på fotoet var vandforsyningen i nr. 7 baseret på en privat brønd og ikke på vandværksvand. På trods heraf blev der i hustanden registreret fire tilfælde af tyfus! Fotoet er fra begyndelsen af 1900-tallet. Skive byhistoriske Arkiv.

grundigt for epidemiens forløb, og nedenstående facts om epidemien er hentet herfra:

Smittede og døde: Der blev optalt i alt 115 tilfælde og 13 dødsfald. Altså en dødelighed på ca. 11%.

Udstrækning: Epidemien ramte Skive købstad samt de bymæssige dele af Skive Landsogn.

Epidemiens udvikling: I perioden 5.-8. september registreredes der 29 tilfælde. Fra 9.- 23. september anmeldtes dagligt nye tilfælde - som regel et par stykker, enkelte dage dog op til 6. Den 23. september var der registreret 79 tilfælde. Efter den 23. september kom der kun få

tilfælde, med flere dages mellemrum. Fra midten af oktober kunne der gå en uge eller to mellem de anmeldte tilfælde, og ved juletid var epidemien overstået.

Epidemiens faser: Epidemien kom i to bølger - den første med 56 tilfælde og den anden med 59. Den første bølge omfattede 25 kvinder, 12 mænd og 19 børn. De først smittede var hårdest angrebet, og 10 af de 13 dødsfald faldt i denne gruppe. I samme gruppe udgjorde det gennemsnitlige antal sygedage 54,3. Hvor de smittede i den første bølge efter alt at dømme havde fået smitten fra drikkevandet, så var de syge i den anden bølge ble-

vet smittet ved kontaktinfektion - altså gennem kontakt med de smittede fra første bølge. De smittede fra den anden bølge, som nævnt i alt 59, havde i gennemsnit 46,6 sygedage.

Sygehuset og lazarettet i Anlæget: Lazarettet var i funktion fra den 11. september til den 1. december, hvor de resterende seks rekonvalescenter overførtes til sygehuset. På lazarettet behandlede i alt 69 patienter, 38 behandlede på sygehuse, 3 i andre byer og 5 i eget hjem.

Kommunen køber det privatejede vandværk

Det stod efterhånden klart, at det private vandværk ikke ville være i stand til at sikre byen en tilfredsstillende vandforsyning. Da vandværkskonsortiet tilmed efter den megen ballade havde kastet tørklædet i ringen og tilbudt at sælge værket, så syntes kun en løsning mulig: kommunen måtte overtage vandforsyningen.

Allerede i november 1909 havde vandværksudvalget og det private konsortium indledt forhandlinger om kommunens overtagelse af vandværket. I samme måned indgik de to parter en overenskomst vedrørende en taksation af dette.¹⁰ De anmodede i fællesskab ingeniørforeningen om at anbefale »to kyndige og uvildige Mænd samt en Opmand til Taksation af Vandværket.« Af overenskomsten fremgik det bl.a., at vandværksejerne ville give taksatorerne adgang til alle papirer vedrørende værket, ligesom de indvilgede i at give taksatorerne samtlige oplysninger, der måtte blive dem afkrævet.

I januar 1910 blev der på grundejerforeningens foranledning gennemført en undersøgelse af, hvordan man i byen bedømte vandværksvandet. Nedenstående er gengivet nogle af bedømmelserne:

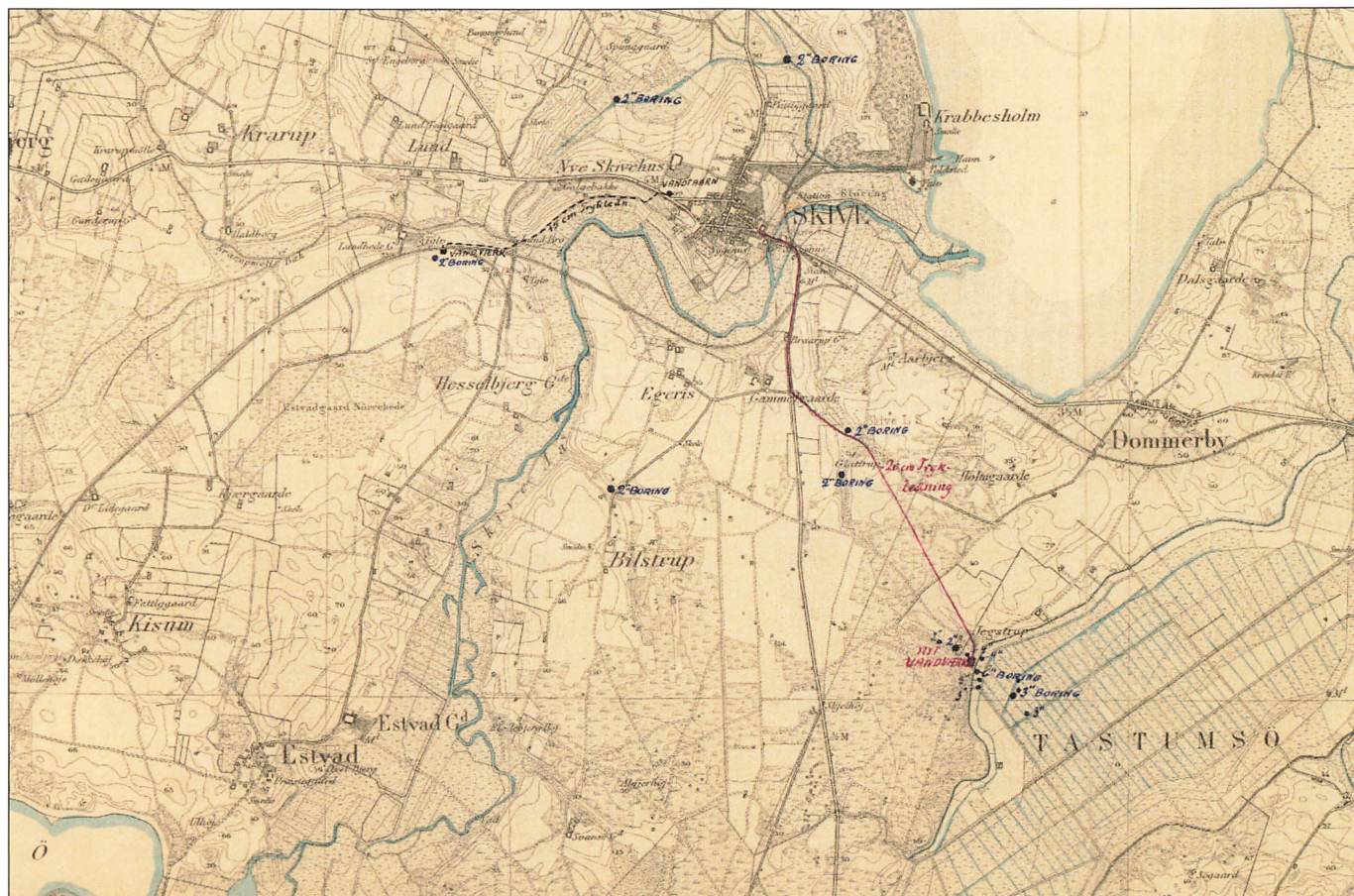
Grundejerforeningen bidrog naturligt nok også selv til undersøgelsen, og foreningen udtalte, »at Vandet fra

Skive Vandværk gennem en meget lang Periode har haft saa ilde Lugt og Smag, at det har maattet kaldes ubrugeligt som Drikkevand, ligesom det specielt har været ganske uanvendeligt til Tilberedning af Theen, idet det gjør denne ganske sort og bitter. Vi maa derhos formene, at Vandet maa kaldes ubrugeligt til Vadsk, idet det gør Tøjet ganske gulligt og skjoldet og vel endog maa siges at ødelægge finere Ting.«

En række virksomhedsejere, som alle havde brugt vandværksvand til industrielt eller håndværksmæssigt formål, noterede, »at Vandet fra nævnte Vandværk absolut ikke egner sig til saadant Brug, da det i løbet af ganske kort Tid opæder og ødelægger alle Metaldele, saavel Meltalhaner som Jærnrør og Dampkedler, hvorfor en del af os har set sig nødsaget til at anskaffe Brøndvand i stedet for dette. At denne Overgang fra Vandværksvand til anskaffelse af Brøndvand for flere af os har været forbundet med store Udgifter foruden de direkte Tab ved ødelæggelse af Haner, Kjelder og Rør, unnlader man ikke at bemærke.«

Heller ikke De Danske Statsbaner, repræsenteret af den lokale maskinbestyrer, havde noget pænt at sige om vandet. Han oplyste, »at der ved Analyse af Skive Vandværks Vand i Februar f. A. konstateredes et saa betydeligt Indhold af Gibs, Jernveilte m. m., at Vandet maatte anses for at være uskikket til Lokomotivbrug. En paa-tænkt Rensning af Vandet blev opgivet, og man har derfor truffet Overenskomst med Skive Vandværk, saaledes at man fremtidig kan anvende Aavand, som efter foretagne Analyser har vist sig velskikket til Statsbanernes specielle brug.«¹¹

Med disse bedømmelser havde vandværksudvalget fået gode kort på hånden i forhandlingerne med konsortiet.

Under stadsingeniør Aage Hansens energiske ledelse blev der foretaget en række vandboringer i omegnen af Skive. Efter 12 forgæves boringer, sprang vandet endelig ved Jegstrup. Bemærk, at både hovedledningen fra vandværket ved Lundhede til vandtårnet og den nye hovedledning fra Jegstrup til Skive er indtegnet. Skive Kommunearkiv.

De af Ingeniørforeningen udpegede taksatorer, stadsingeniør Høeg, Aalborg, og ingeniør Piper, Horsens, var færdige med arbejdet i marts 1910. Opmanden, stadsingeniør Blicher, Odense, blev der ikke brug for, da de to taksatorer var helt enige i vurderingen af værket. De satte dets værdi til 105.800 kr. Heri var medregnet såvel pumpestationen ved Lundhede som vandtårnet ved Holstebrovej og ledningsnettet. Selve koncessionen havde

efter taksatorernes vurdering ingen værdi, da det ville kræve meget store investeringer at føre vandværket op til en acceptabel standard. Det private konsortium havde oprindeligt forlangt ca. 128.000 for værket. Efter taksationen kom konsortiet med et nyt udspil. Udover taksationssummen forlangte værket 5.000 kr. som godtgørelse for koncessionen - altså i alt 110.800 kr.

Midt i marts 1910 mistede Hjalmar Kjems sin trofaste

fælle i kampen for bedre drikkevand. Gerhard Nielsen forlod Skive for at tiltræde posten som redaktør af Nordjyllands Social-Demokrat. Han havde i Skive udført et fremragende arbejde som redaktør af Skive Social-Demokrat, og også i Aalborg fik man stor glæde af hans flid og dygtighed. Få år senere blev han indvalgt i Aalborg Byråd, og i 1918 indvalgtes han i Folketinget, hvor han hurtigt gjorde sig respekteret og anset. Nielsen var i årene 1918-1924 Folketingets sekretær, og i 1932 valgtes han som formand for tinget. Han karakteriseredes i sin samtid som en beskeden mand blottet for personlig ærgerrighed og udstyret med en medfødt hjælpsomhed og retsindighed. Det var et stort tab for socialdemokraterne i Skive, at de måtte give slip på en mand af den karat. Gerhard Nielsen afløstes i byrådet af murer R. Thomsen, som også overtog Niensens plads i vandværksudvalget.

Ved samme lejlighed trådte bankdirektør Müller ud af vandværksudvalget, idet han dog blev siddende i byrådet. Grosserer Michael Nielsen overtog Müllers plads i vandværksudvalget. Hjalmar Kjems var glad for at slippe af med Müller. I et brev til sin lillebror Olav havde Kjems beklaget sig over Müller, som gang på gang havde forhalet udvalgets arbejde. Det havde han gjort, skrev Kjems, fordi hans bank, Skive Bank, havde økonomiske interesser i vandværket.

På sit møde den 4. april 1910 vedtog byrådet at tilbyde det private konsortium 90.000 kr. for vandværket. De 15.000 kr. heraf var dog på særlige vilkår. De skulle kun udbetales, såfremt det lykkedes at skaffe »*Vand af tilstrækkelig god Kvalitet og i tilstrækkelig Mængde*« til, at værket ved Lundhede kunne sikre byens vandforsyning. Konsortiet kunne ikke acceptere tilbuddet med mindre beløbet på særlige vilkår forhøjedes til 25.000 kr.

De to parter var nu så tæt på hinanden, at en løsning på

sagen kunne skimtes forude, og efter en række forhandlinger mellem konsortiet og vandværksudvalget enedes man om en købesum på 95.000 kr., hvoraf de 20.000 var på særlige vilkår. Byrådet behandlede igen sagen den 25. april, hvor det besluttedes at købe værket. Der var stor enighed i byrådet, idet 11 stemte for og kun to imod. Et af byrådsmedlemmerne var fraværende. Vandværksudvalget fik bemyndigelse til at administrere værket og fik derudover til opgave at udarbejde forslag til vedtægter vedrørende værkets drift.

Jagten på vand går ind

Udvalget havde ingen særlig tiltro til, at det ville lykkes at sikre vandforsyningen gennem nye borer i Lundhede-området. Men det skulle selvfølgelig forsøges, for det ville blive dyrt for kommunen at nedlægge værket ved Lundhede og opføre et helt nyt andetsteds på Skiveegnen. Under den nyligt ansatte stadsingeniør Aage Hansens ledelse kunne jagten på godt drikkevand gå ind.

Der blev foretaget en række borer ved Lundhede-gård. Det viste sig, at det vandførende grove sandlag, som vandværket havde hentet sit vand fra, hvilede direkte på undergrundens blåler. Leret kom til syne i blot fire meters dybde. Der var således i virkeligheden tale om overfladevand. Det vandførende lag oven på leret kunne ikke levere tilstrækkeligt med vand, hvorfor man forsøgte at finde vandførende lag under blåleret. Der blev foretaget borer ned til 100 meters dybde, uden at det lykkedes at gennemtrænge blåleret. Dermed var det slået fast, at man ved Lundhede ikke kunne forvente at finde vand i større dybder. Det blev endvidere konstateret, at det vandførende lag ovenpå blåleret fik tilført overfladevand fra mosen syd for vandværket.

En af værkets tre brønde var som tidligere nævnt anlagt ret tæt på denne mose. Da denne brønd nu blev

lukket, viste vandprøver en klar forbedring af vandværksvandet, idet det dog fortsat var så syreholdigt, at det angreb vandhaner og jernrør. Det stod således klart, at der ikke var tilstrækkelige vandressourcer ved Lundhede, og at vandet var af for ringe kvalitet.

Det var derfor nødvendigt at søge efter vand andre steder på Skiveegnen, og nye borerer sættes i værk. Stadsingeniør Aage Hansen havde i starten ikke held med sit forehavende, ja, det virkede som om højere magter havde besluttet, at borgerne i Skive ikke havde fortjent at få ordentligt drikkevand. Hansens fire borerer ved Glattrup så ellers lovende ud, idet man i 80 meters dybde stødte på et vandførende sandlag. Imidlertid var der tale om så fint sand, at det »ville være overordentligt vanskeligt eller umuligt at udvinde tilstrækkelig Vand« fra det lag, noterede Aage Hansen. Der blev yderligere foretaget to borerer i Resen nord for Skive, to borerer syd for Vinde og to borerer ved Bilstrup. Alle med negativt resultat.

Den optimistiske stemning i vandværksudvalget afløstes af pessimisme. Ville det fortsætte sådan, og betød det, at byen også fremover måtte nøjes med det kedelige overfladevand fra Lundhede? Formanden for udvalget, borgmester Hastrup, havde nu fået nok og trak sig fra vandværksudvalget, og Hjalmar Kjems overtog nødtvungent formandsposten. Han har beskrevet situationen i sine erindringer:

»Borgmester Hastrup havde vist nok opgivet håbet om at finde vand. I hvert fald havde han mistet modet. Han trak sig tilbage, og udvalget blev omdannet. Det ny udvalgs første møde holdtes den 6. juli 1910, og her blev det besluttet at foretage borerer ved Jegstrup. Jeg var blevet valgt til formand, og jeg var ikke i tvivl om grunden. Jeg var den syndebug, der skulle jages ud i ørkenen, såfremt det hele gik i skudder-mudder.«¹²

Byrådet fotograferet ved én af borererne i Jegstrup. Fotoet er udateret, men det er sandsynligvis taget den 8. september 1910, hvor det vides, at politikerne besøgte Jegstrup. Midt i billedet ses vandværksudvalgets formand, Hjalmar Kjems, med opsmøgede ærmer. Skive byhistoriske Arkiv.

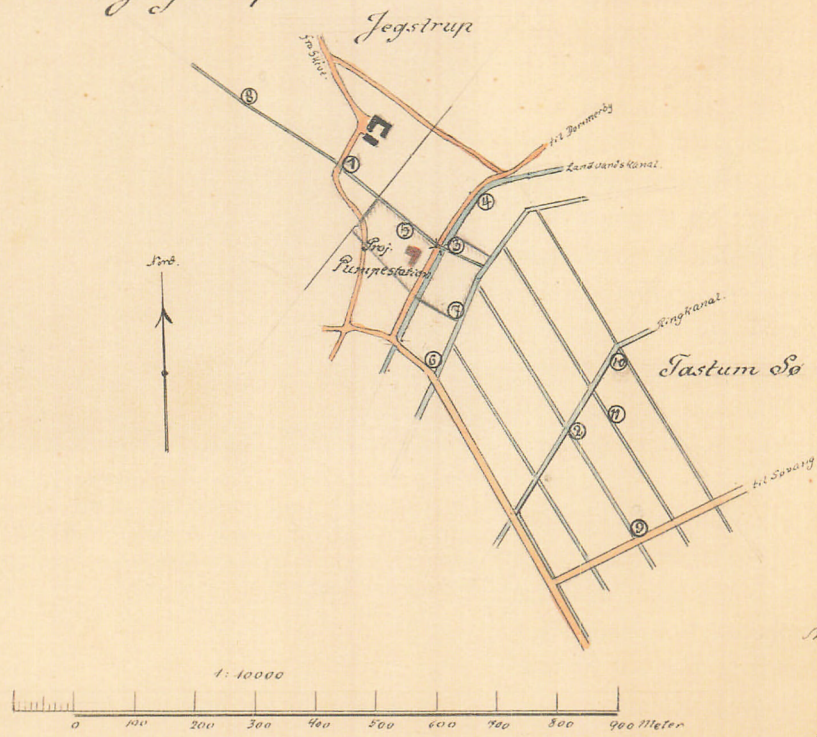
Og i et brev til sin broderen Olav skrev han: *»Højremændene har blandt andet begaaet den Genistreg for nylig at vælge mig til Formand for Vandværksudvalget trods min Protest... Det er en Uriaspost. Sagerne staar paa et kritisk Punkt, og der er stadigvæk ingen Udsigt til en god Ordning.«¹³*

Der var undervejs sket flere ændringer i vandværksudvalgets sammensætning. I begyndelsen af juli 1910 var den som følger: Hjalmar Kjems (formand), grosserer Michael Nielsen, direktør C.C. Hansen, overbanemester C. Petersen, postmester I.M. Jørgensen og murer R. Thomsen.

Situationsplan

for

Boringer ved Jegstrup

Nov. 2. 8/12 1910.
Aage Hansen

Supplert d. 29/1 1911.
A.H.

I december 1910 og januar 1911 udarbejdede stadsingeniør Aage Hansen denne situationsplan for boringerne ved Jegstrup. Skive Kommune-arkiv.

Der findes vand ved Jegstrup og et nyt vandværk bygges her

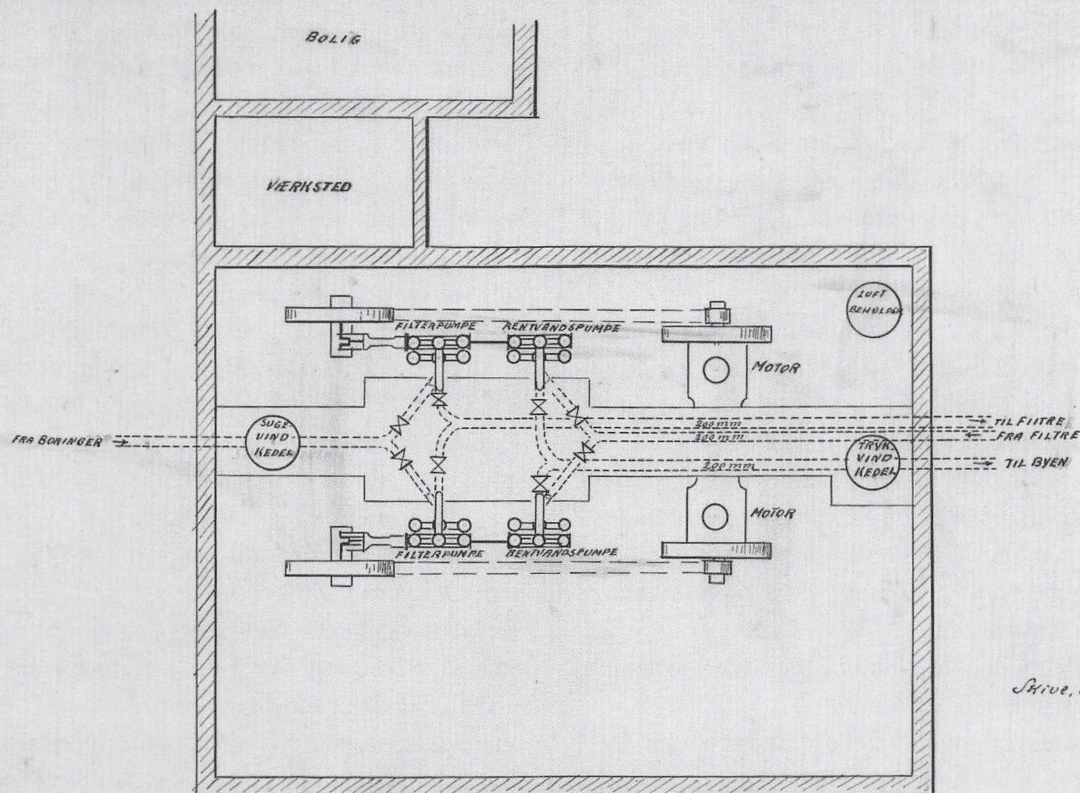
Mange politikere har oplevet at stå med en vindersag, der trods alle gode odds smuldrede mellem fingrene på dem. Færre har oplevet, at en tilsyneladende tabersag blomstrede op og blev en succeshistorie. Det sidstnæv-

te oplevede Kjems, da der kort efter hans tiltræden som formand for vandværksudvalget fandtes righoldige vandressourcer ved Jegstrup.

Vandet blev fundet i en dybde af 30-40 meter i et stærkt vandførende lag af grus og sten. Over det vandførende lag var der vekslende lag af sand og mergel, så

SKIVE VANDVÆRK.

- MASKINANLÆG -

Skive, d. 8. 12. 1910.

Aage Hansen

Det nye vandværks maskinanlæg tegnet af stadsingeniør Aage Hansen. Tegningen indgik i udbudsmaterialet. Skive Kommunearkiv.

vandet var godt beskyttet mod forsureninger ovenfra. Analyser af vandet viste, at det var velegnet som drikkevand. Vandet var noget jernholdigt, men det problem kunne løses ved iltning og filtrering af vandet, før det sendtes ud til forbrugerne.

I alt 16 boringer blev gennemført ved Jegstrup, og de

viste, at det vandførende lag havde en ret ringe bredde. Til gengæld var vandmængden så stor, at der fra tre boringer dagligt gennem tre måneder løb 1.200 kubikmeter vand, uden at der på noget tidspunkt registreredes nogen formindskelse af vandstrømmen.

Vandværksudvalget tog kontakt til ingeniør Øllgaard,

som jo havde været kommunens ekspert ved undersøgelserne af det private vandværk. Kontakten resulterede i, at Øllgaard blev antaget som rådgivende ingeniør på vandværksprojektet.

Den 8. september 1910 besøgte byrådet Jegstrup, og på byrådsmødet den 3. oktober besluttedes det at meddele vandværkskonsortiet, at kommunen ikke ønskede at betale fuld pris, 95.000 kr., for værket, da vandressourcerne var for små og vandet tilmed af for dårlig kvalitet. Derved bortfaldt de 20.000 kr., der var hæftet særlige vilkår til. Den endelige købssum blev således 75.000 kr.

Vandværksudvalget fik nu travlt med at forberede etableringen af et nyt vandværk ved Jegstrup. Det var et vel fungerende udvalg, og det gik snart slag i slag. Den 24. oktober fremlagde udvalget sit forslag til regulativ og vedtægt for vandværket. Den 5. december besluttede byrådet at søge ministeriet om tilladelse til at optage et stort lån, og ugen efter fremlagde udvalget for byrådet et forslag vedrørende anlæggelsen af en pumpestation ved Jegstrup. På samme møde blev vandværksudvalget bemyndiget til at indhente tilbud på maskiner, rørledninger m.m. til det nye vandværk.

På et ekstraordinært byrådsmøde den 3. februar 1911 traf politikerne den endelige beslutning vedrørende opførelsen af et nyt vandværk ved Jegstrup. Dernæst blev der indhentet tilbud på de forskellige arbejder, og de følgende måneder afgjordes det, hvilke firmaer, der skulle have de forskellige entrepriser. Der blev endvidere indgået overenskomst med enkefru Boller, Jegstrup, om afståelse af jord til værket. Også med A/S Søvang blev der indgået en overenskomst, hvorved kommunen mod en afgift på 3.000 kr. en gang for alle erhvervede sig ret til at anlægge nye borer i den tørslagne Tastum Sø.

Følgende virksomheder var involveret i anlæggelsen af det nye vandværk: Brøndborer Poulsen, Sevel (boringer

og forundersøgelser). - Entreprenør A. Olsen, Skive, og Chr. Christiansen og Søn, Højslev (hævertledninger og borehoveder). - A/S Møller & Jochumsen, Horsens (maskinanlæg). - Muremester Sloth Møller, Skive (murer- og kloakarbejde). - Tømrer A. Linde, Skive (tømrer-, snedker- og glarmesterarbejde). - Blikkenslager Chr. Lundberg, Skive (blikkenslagerarbejde). - Skive Malermesterforening (malerarbejde). - Entreprenør A. Olsen, Skive (iltnings- og filtreringsanlæg). - Ohlsen & Ahlmann, København (skydehaner og brandhaner). - Sophus Berendsen, København (støbejernsrør). - Entreprenør A. Olsen og vandmester Brøndum, Skive (lægning af vandledning fra Jegstrup til vandtårnet samt optagning af den tidligere hovedledning fra Lundhede).

De samlede udgifter ved etableringen af det nye vandværk beløb sig til 110.000 kr. Lægges hertil de 75.000 kr., som kommunen havde betalt for vandværket ved Lundhede, så kostede det alt i alt 185.000 kr. at fremtidssikre byens vandforsyning.

Det nye vandværk blev taget i brug den 1. september 1911 kl. 15.15 og forsynede efterfølgende byen med omkring 500 m³ vand i døgnet.

Vandværksudvalget havde som omtalt arbejdet godt, men det havde også haft gode rådgivere ved hånden. Det gjorde Hjalmar Kjems opmærksom på, da han i en afsluttende rapport til byrådet bl.a. skrev:

»Det er Ingeniør Øllgaard, der har Æren af at have planlagt det nuværende Vandværk. Alle Arbejder derved er udført under Stadsingeniør Hansens Ledelse og Tilsyn, og det kan med Sikkerhed siges, at Kommunen har været vel tjent herved.«¹⁴

De sanitære forhold forbedres

Nu var det jo ikke gjort med, at Skive havde fået nyt vandværk. Også de sanitære forhold måtte bringes i

Det nye »Skive Vandværk« i Jegstrup, fotograferet i 1925. Værket blev anlagt på bredden af den udtørrede Tastum Sø, som ses i baggrunden. Skive byhistoriske Arkiv.

orden, hvis Skive skulle undgå tyfusepidemier i fremtiden. Stadsingeniør Aage Hansen gennemførte derfor sideløbende med vandværksprojektet en række tiltag på det sanitære område. De gamle kloakker i Adelgade og Thinggade blev fjernet. Det samme gjaldt den inficerede jord, kloakrørene havde ligget i. Nye kloakledninger anlagdes midt i gaden og så dybt, at de ikke udgjorde

nogen risiko for de højere liggende vandværk. Den ulækre grøft mellem Slotsgade og Thinggade blev lukket, og der udarbejdedes en ny sundhedsvedtægt. Med den som grundlag blev hygiejnen hævet væsentligt i løbet af få år. Det bar frugt, og Skive har ikke siden været ramt af tyfusepidemier.

Hjalmar Kjems fik sin uriaspost

At uriasposten som formand for vandværksudvalget udviklede sig til en vindersag fik stor betydning for Hjalmar Kjems' karriere som lokalpolitiker. Den medvirkede - sammen med andre af Kjems' politiske tiltag, eksempelvis på skoleområdet - til, at den unge socialdemokrat blev en populær politiker. Få år senere, i 1914, blev han til manges overraskelse valgt til byens borgmester.

Hidtil havde det været sådan, at borgmestrene i Danmark blev udpeget af kongen. Ved valget af Hjalmar Kjems blev det for første gang praktiseret, at borgerne selv valgte deres borgmester. Kjems blev således Danmarks første folkevalgte borgmester.

Borgmesterkarrieren blev dog kortvarig og tornefuld. Ja, her blev der virkelig tale om en uriaspost! Få måneder efter at Kjems var blevet borgmester, brød 1. verdenskrig ud, og hermed stilledes der nye og anderledes udfordringer til lokalpolitikerne. Der indførtes en række restriktioner og rationeringer, og det var en følge af disse, at Kjems efter blot to år på borgmesterposten måtte strække våben. Kjems var kommet under vejr med, at formanden for kommunens belyningsudvalg, postmester Jørgensen, havde »fusket med koksene«. Få dage efter krigsudbruddet kontaktede Kjems Jørgensen, der var ansvarlig for kommunens kokssalg, og pålagde ham straks at indføre en rationering af koksene. Den skulle stoppe en allerede påbegyndt hamstring blandt de bedre bemedlede i byen. Senere fik Kjems nys om, at belyningsudvalgets formand samme dag selv havde hamstret koks - faktisk en kælderfuld.¹⁵ Kjems tog sagen op i byrådet, og det kom der en masse ballade ud af. Hans kandidatur til borgmesterposten havde i sin tid været støttet helhjertet af venstremændene i byrådet, men da belyningsudvalgets formand tilhørte Venstres gruppe, så udrød der nu åben krig mellem socialdemokraterne

og venstremændene. Socialdemokraterne kom i mindretal og måtte slippe borgmesterposten.¹⁶

Al den megen ballade havde gjort Kjems led og ked af politik, så udover at afgive borgmesterposten, trådte han også ud af byrådet. Det lykkedes dog partiet at få overtalt ham til at genopstille ved valget i 1917, og han blev på ny valgt ind i byrådet, hvor han fortsatte sit virke frem til 1925.

I 1924 var han blevet udnævnt til stadsskoleinspektør i Skive, og i en lang række år lagde han nu sine kræfter i skolens tjeneste. Først som 70-årig indledte han sit otium og fik nu tid til at læse bøger, skrive erindringer mm.

Hjalmar Kjems døde i 1969, godt 90 år gammel.

I år er det 100 år siden, vandværket i Jegstrup begyndte at forsyne borgerne i Skive med godt drikkevand. Det gør det fortsat, og siden er aktiviteterne øget, så også folk i Dommerby, Rønbjerg, Hindborg, Dølby og Bærs forsynes herfra. Værket har således været i stand til at følge trop med befolkningstilvæksten og har tilmed kunnet udvide dækningsområdet. Mens værket i 1911 i et gennemsnitsdøgn leverede 500 m³ vand til forbrugerne, så er mængden i dag 4.400 m³.

Skive Vandværk indvinder i dag vand fra ni borer placeret i nærheden af værket. Flere af disse er anlagt i den udtørrede Tastum Sø. Enkelte borer tæt på Skive by har vist tegn på indhold af pesticider, hvorfor en ny kildeplads er blevet anlagt i Tastum Plantage. Den bliver taget i brug i slutningen af 2011, idet der dog fortsat vil foregå indvinding af vand ved den gamle kildeplads ved Tastum Sø.

Vandværket har gennem sin 100 år lange historie lagt ryg til en del om- og udbygninger, og netop i jubilæumsåret arbejdes der i kommunen med planer om opførelsen af et helt nyt vandværk. Det forventes at blive etableret i

årene 2012-13 og vil blive anlagt på det samme areal som det gamle værk.¹⁷

NOTER

1. *Stiftsfysikus* var indtil 1914 betegnelsen for embedslæger udenfor København. Landet var inddelt i 11 *fysikater*, af hvilke de to sjællandske og det bornholmske kaldtes *landfysikater*, mens de øvrige kaldtes *stiftsfysikater*.
2. Brevet findes i Skive Kommunearchivs arkivalier vedrørende vandværket i Jegstrup (851/1).
3. *Forhandlinger og Vedtægter vedrørende Skive Købstads kommunale Styrelse*. 9de Bind 1908-1909. s. 161. 1911.
4. *Forhandlinger og Vedtægter vedrørende Skive Købstads kommunale Styrelse*. 11te Bind 1912-1913. s. 315. 1914.
5. De to rapporter findes i Skive Kommunearchivs arkivalier vedrørende vandværket i Jegstrup (851/1).
6. Rapporten findes i Skive Kommunearchivs arkivalier vedrørende vandværket i Jegstrup (851/1).
7. Kortet og brevet findes i Skive Kommunearchivs arkivalier vedrørende vandværket i Jegstrup (851/1).
8. Rapporten findes i Skive Kommunearchivs arkivalier vedrørende vandværket i Jegstrup (851/1).
9. *Ugeskrift for Læger*. 24. august 1911, 78. årg. nr. 34. Artiklen blev tillige bragt i Skive Folkeblad, den 29. august 1911.
10. Overenskomsten findes i Skive Kommunearchivs arkivalier vedrørende vandværket i Jegstrup (851/1).
11. Undersøgelsessvarene findes i Skive Kommunearchivs arkivalier vedrørende vandværket i Jegstrup (851/1).
12. Hjalmar Kjems' erindringer, *Skivebogen 1974*. s. 107.
13. Brevsamling vedr. Kjemsfamilien. Skive byhistoriske Arkiv.
14. *Forhandlinger og Vedtægter vedrørende Skive Købstads kommunale Styrelse*. 11te Bind 1912-1913. s. 319. 1914.
15. Formanden for belyningsudvalget havde ansvaret for byens gadebelysning. Der var tale om gaslys, og gassen produceredes på det kommunale gasværk, som dengang lå i Brårupgade 18. Gas fremstilles ved forbrænding af kul. Koksene, der solgtes til byens borgere, var et restprodukt af den proces.
16. Læs eventuelt min artikel »Borgmestermordet i Skive«. *Skivebogen 1990*. s. 5-38.
17. Tak til Jan Falk, Skive Vand, for oplysninger om vandværkets status i dag.

Landsarkivets evakuering fra Viborg til Ørslev Kloster i 1944

Af Bodil Hansen, Lund

Jeg kan nu indberette, at for 1 1/2 Time siden, Kl. 13.30 afgik Flyttelæsset her fra Landsarkivet til Ørslev Kloster med alle vore ældste Kirkebøger før 1814...., sådan indledte landsarkivar Svend Aakjær, Viborg, den 16. juni 1944 et brev, der var stilet til rigsarkivaren i København.

Brevet er kun et af mange breve og forhandlinger, der i det sidste krigsår blev ført om en evakuering af landsarkivets ældste kirkebøger og andre uerstattelige arkivalier for at sikre dem mod eventuelle bomber eller anden krigsødelæggelse. Først kom arkivmaterialerne til Ørslev Kloster, og det blev der en længere historie ud af. Senere blev de flyttet via Hald Alderdomshjem til en privat villa i Hald, den del af historien er knap så lang, men er måske den mest overraskende. Evakueringen var nærmest gået i glemmebogen, da en lille avisnotits i Skive Folkeblad fra den 8. august 1944 røbede den. I dag lyder den ret utrolig, men den er rigtig nok!

Fra 1993 til 2004 redigerede jeg De gamle Nyheder i Skive Folkeblad. Det kunne være et noget tidkrævende, men altid spændende og hyggeligt job. De yngste aviser vakte genkendelsens interesse. De ældre og ældste aviser var så gamle, at man skulle grave i sin historiske ballast for at finde, hvad der var af betydning og kunne være af interesse for en bredere læsekreds. Undertiden var der mindre notitser, der i datiden måske havde været ret upåagtede, og som med 50, 75 eller 100 år på bagen var gået i glemmebogen, men som set ud fra en nutidig, historisk interesse atter var blevet en spændende »nyhed«.

Mikro-Fotografering af Landsarkivets Kirkebøger paa Hald Alderdomshjem.

Som omtalt er Landsarkivets Kirkebøger blevet evakueret til Ørslev Klosters Kældre, og her skal en Mikro-fotografering af Bøgerne nu finde Sted.

Ekspertene Fotograf Grønlund og Assistent Andersen, København, er nu ifølge Viborg Stifts Folkeblad ankommet til Ørslev Kloster, og Fotograferingen er begyndt. Den foretages dog ikke i selve Klosterkælderen, men er af praktiske Grunde forlagt til Hald Alderdomshjem i Nærheden.

Som en lille Opmærksomhed, fordi man har faaet overladt Klosterkældrene som Arkiv, har man taget fat paa Fotograferingen af Ørslev Kloster Kirkebog som den første. For øvrigt vil Bøgerne blive taget i Rækkefølge, saaledes at de ældste og mest værdifulde medtagne fotograferes først.

Den 8. august 1944 bragte Skive Folkeblad denne lille notits om, at Landsarkivet ældste kirkebøger var blevet evakueret til Ørslev Klosters kældre.

I sommeren 1994 var det under arbejdet med de 50 år gamle nyheder, at overskriften *Mikro-Fotografering af Landsarkivets Kirkebøger paa Hald Alderdomshjem* pludselig sprang i øjnene og næsten gav hjertebanken, for det lød da utroligt! Når man igennem mange år har besøgt diverse arkiver og ved, hvor godt der altid vogtes over kirkebøger og andre gamle, uerstattelige arkivalier, så måtte det straks undersøges, om det virkelig kunne passe, at de på et tidspunkt skulle have været opbevaret i Ørsløkloster sogn, men ved nærmere undersøgelse viste det sig, at historien var god nok!

Nysgerrigheden var stor, så Landsarkivet i Viborg blev straks kontaktet mundtligt. Beskeden var venlig, men bestemt: På arkivet kendte man ikke noget til den historie, og hvis der var noget om den, måtte sagen være båndlagt i 50 år, og det åremål var knapt nok udløbet.

Svend Aakjær, der var søn af Marie Bregendahl og Jeppe Aakjær, var i 1930'erne og 1940'erne landsarkivar på Landsarkivet i Viborg, senere blev han rigsarkivar i København.

Jeg argumenterede med, at historien åbenbart ikke havde været nogen hemmelighed i datiden, for den havde været omtalt i avisen. Så lød det imødekommende: *Send lige lidt skriftligt om sagen, så undersøger vi den.* Få dage senere blev nedenstående brev modtaget:

Kære Bodil Hansen

Vi har nu fundet materialet vedr. fotograferinger på Ørsløkloster/Hald, en historie, som var mig ukendt. Du er velkommen til at se materialet på Landsarkivets læsesal. Sagen ligger i henholdsvis: Korrespondance med Rigsarkivaren 903/47 og Korrespondance vedr. beskyttelse mod følger af luftangreb etc. A1-187. Du får sagerne ved at vise dette brev. Der kan fotokopieres.

Med venlig hilsen

*Chr. R. Jansen
landsarkivar*

Dokumenterne findes frem

Så var det blot om at komme af sted til arkivet og vise landsarkivarens brev frem ved skranken. Da de pågældende dokumentpakker kom på bordet, var det næsten som juleaften at lukke op og dykke ned i stakken af breve, avisudklip og andre dokumenter. Det blev spændende læsning. Lidt efter lidt dukkede historien frem, og de implicerede personer blev helt livagtige, for de havde virkelig noget på hjertet og kæmpede for det, de havde ansvaret for, de skrev godt og havde deres bestemte og uforbeholdne meninger om dette og hint.

Begivenhederne udspandt sig som tidligere nævnt i 1944, men allerede i 1940 var der jo endnu engang »føjet ugræs over hegnet«, fra Tyskland til Danmark. I de første dage af besættelsen sværmede der også tyske soldater omkring Ørsløkloster, og Olga Sponeck rystede ved tanken om, at tyskerne skulle beslaglægge hendes kære kloster. De havde jo en forkærlighed for

store bygninger, der eventuelt kunne bruges til kommandoposter eller kaserner. Men før Virksunddæmnin- gens tid lå Nordfjends så tilpas afsides, at tyskerne hurtigt opdagede, at stedet ikke havde nogen militær interesse for dem.

Olga Sponneck åndede lettet op, men fra den 9. april 1940 til fredsbudskabet lød den 4. maj om aftenen 1945, førte hun sin private lille demonstration mod den tyske besættelse ved på sit bord at have stående et Danne- brogsflag på halv stang!

Da tyskerne ikke interesserede sig specielt for Ørslev Kloster og Nordfjends, skulle det senere hen vise sig at være det bedst tænkelige sted i hele Jylland til at sikre de ældste og mest dyrebare arkivalier fra Landsarkivet i Viborg.

I foråret 1944 trak krigens mørke skyer mere og mere sammen. Også i Danmark begyndte bomberne at falde, jernbanesabotagen tog til. Ingen kunne vide, hvor katastrofal enden på det hele ville blive. Hvad ville besættel- sesmagten eventuelt finde på, når slutningen på krigen nærmede sig?

De fleste mennesker prøvede så godt som muligt at passe det, de havde ansvaret for. Som leder af Landsar- kivet i Viborg sad Svend Aakjær (søn af Marie Bregen- dahl og Jeppe Aakjær) og brød sit hoved med sikringen af en meget væsentlig del af landets historie. Især var han nervøs for Nørrejyllands ældste kirkebøger. I arkiv- forbindelse går Nørrejylland helt ned til den gamle Kon- geå-grænse, så det drejede sig om hovedparten af Jyl- lands ældste kirkebøger.

Fra 1814 blev det vedtaget, at alle kirkebøger skulle føres i to eksemplarer. Præsten skulle føre hovedbogen, og som regel var det degnen (kirkesangeren), der skulle skrive i kopibogen. Men før den tid var der kun eet eksemplar af hver kirkebog, så i tilfælde af brand eller anden ødelæggelse var det et meget sårbart system.

Lige siden 1936 havde Svend Aakjær da også søgt om bevilling til at mikrofotografere de kirkebøger, der kun fandtes i et eksemplar. Dels for at sikre de gamle opteg- nelser, dels for at skåne de gamle, ofte hårdt medtagne bøger for yderligere slid. De ældste bøger var over 300 år gamle, men trods landsarkivarens gentagne ansøgning- er kunne de bevilgende myndigheder desværre aldrig finde penge til mikrofotograferingen.

Med de tiltagende krigshandlinger var gode råd ved at være dyre. Landsarkivet i Viborg havde på det tidspunkt hverken en kælder eller et beskyttelsesrum til at sikre bøger og arkivalier mod bomber. På den ene side af arkivbygningen lå nogle få hundrede meter borte en kaserne, og ikke meget længere borte til den anden side lå jernbanestationen. Begge steder kunne blive mål for bomber og sabotage.

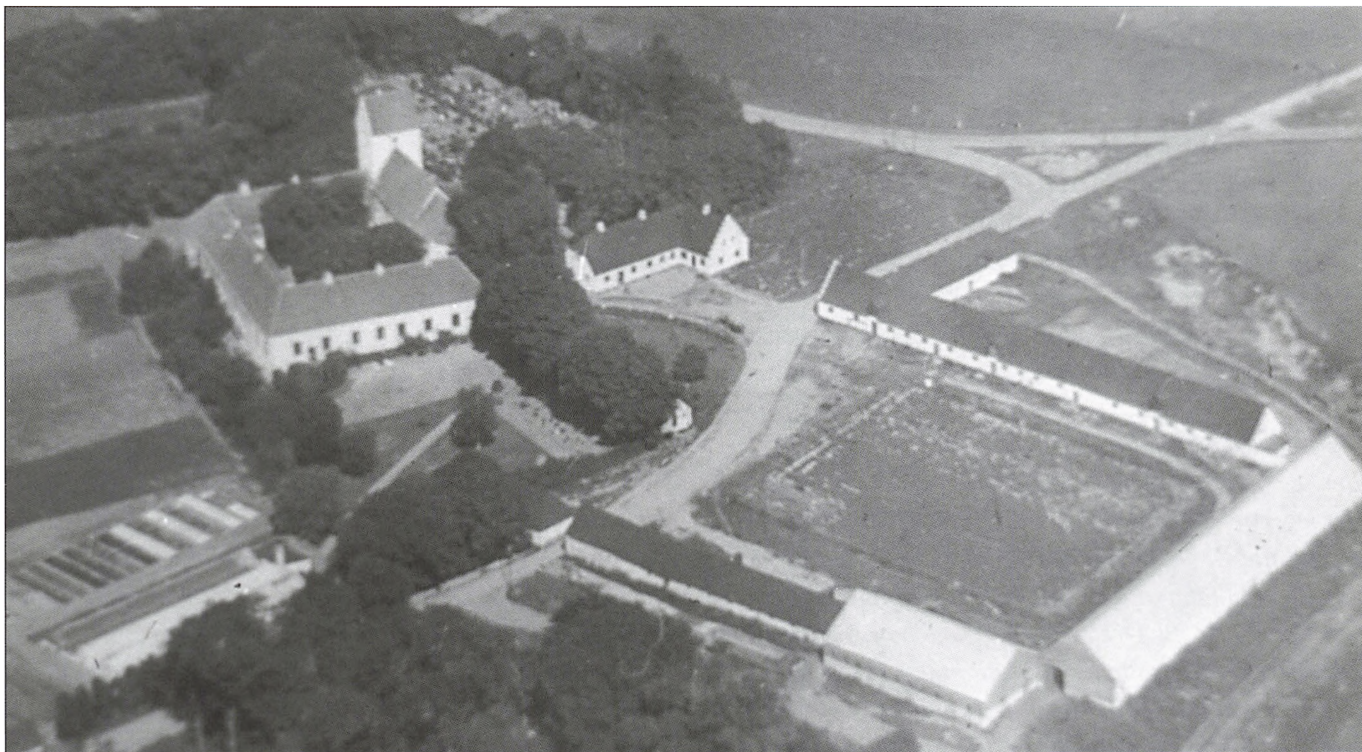
På Det kongelige Bibliotek og Rigsarkivet i Køben- havn var man også blevet nervøs og påtænkte en flyt- ning af de dyrebareste arkivalier og ældste kirkebøger til krypterne under Roskilde Domkirke og Maribo Domkir- ke, hvilket rigsarkivaren meddelte landsarkivaren i Viborg, måske for, om der kunne findes en velegnet kir- ke et sted i Jylland. Men i Viborg havde man fået en helt anden idé. Den 23. maj 1944 skrev Svend Aakjær:

Til Rigsarkivaren

Jeg har i dag talt med Politimesteren for Fjends-Nør- lyng Herreder, Hack Kampmann, og den ham adjunge- rede militære sagkyndige i Luftværns- og Evakuerings- spørgsmål, KaptajnLøjtnant Fjerring.

Begge disse Herrer mente, ligesom Politiaassistent Ans- gaard og Oberstløjtnant Tiede, at der ikke kunde være Tvivl om, at Arkivalierne laa tryggere i et bombesikkert Rum i Arkivets Have end i en Landsbykirke uden særlig Beskyttelse.

Det vil ogsaa i Fremtiden være af Betydning for Arki-

På luftfotoet ser man tydeligt, at herregården Ørslev Kloster engang var et kloster, idet vestfløjen er bygget direkte sammen med kirken, så nonnerne kunne gå lige ind i kirken. Svend Aakjær troede, at kirken stadig hørte til Ørslev Kloster, men den var solgt fra i 1911. Kirken har ingen kælderhvelving, så klostrets kældre var det bedst tænkelige sted at opbevare kirkebøgerne.

vet, der ganske mangler Kælder, at have et bombesikkert Rum til Opbevaring af de vigtigste Arkivalier.

Skulde der være Tale om Evakuering, da udpegede de Ørslev Kloster som et velegnet Sted. Arkitekt Packness, som tilfældigt var her indenfor netop for en Time siden, udpegede uden at jeg havde nævnt Luftværnsmyndighedernes Udtalelser, det samme Sted, fordi det ligger borte fra Baner og Hovedveje, og ogsaa lidt på Afstand fra Limfjorden.

Selve Hovedbygningen ejes af Rigskomtesse Sponneck, der er meget historisk interesseret og har ofret Størstedelen af sin Formue på Restaurering af Gaarden og af

Kirken, der ligger umiddelbart ved Gaarden, og er en Del af det gamle Nonnekloster. Ørslev Kloster er altsaa ikke, som i Hr. Rigsarkivarens Skrivelse af 16.ds. angivet »en offentlig Institutions Bygning»: men baade den og Kirken har iøvrigt en god Beliggenhed til Formaålet.

Nu tillader jeg mig at spørge: Vil Hr. Rigsarkivaren tillaa Evakuering eller Opførelse af et bombesikret Rum? Vil De anse Ørslev Kloster for et egnet Sted? Ønsker De, at jeg skal tage derud og eventuelt forhøre mig hos Rigskomtesse Sponneck, om hun vil overlade Staten Plads til ca. 300 Hyldemeter Arkivalier, saa længe Krigen varer? Skal jeg træffe Aftale med et Flyttefir-

*ma og eventuelt med en Snedker om Indrettelse af Hyl-
der på Ørslev Kloster?*

Svend Aakjær troede åbenbart, at kirken stadig hørte til den gamle kloster/ herregårdsbygning, og at komtes-
sen også havde restaureret kirken, men den var nu alle-
rede blevet solgt fra herregården til menighedens selveje
i 1911.

I den tilspidsede situation skriver rigsarkivaren om-
gående tilbage til Svend Aakjær den 24. maj 1944:

Til Landsarkivaren for Nørrejylland

*Idet jeg takker for Deres Skrivelse af 23.ds., skal jeg,
idet jeg i øvrigt henviser til min Skrivelse af Gaars Dato
angaaende Spørgsmålet om Indrettelse af et bombesik-
kert Rum, udtale, at jeg vil finde det rimeligt, at De fore-
tager en Rejse til Ørslev Kloster og hos Rigskomtesse
Sponneck forhører Dem om Muligheden for dertil even-
tuelt at evakuere Kirkebøgerne før 1814, saafremt De
finder Lokalerne velegnede dertil. At De træffer Aftale
med et Flyttefirma for paakommende Tilfældes Skyld, vil
jeg ogsaa finde naturligt.*

*I øvrigt skal jeg udtale, at før en saadan eventuel Eva-
kuering finder sted, maa jeg indhente Ministeriets Be-
myndigelse, og at jeg stadig haaber paa i Løbet af kort
Tid at opnaa den ansøgte Bevilling til Mikrofotografe-
ring af de omhandlede Kirkebøger. Faar vi denne Bevil-
ling, og bliver Fotograferingen gennemført, skulde en
Evakuering af de nævnte Kirkebøger jo ikke være nød-
vendig. Hvorvidt situationen imidlertid er en saadan, at
vi ikke tør eller bør afvente Bevillingen og Fotograferin-
gen, er ganske vist et andet Spørgsmaal. Jeg vil imidler-
tid mene, at det maa blive Hr. Landsarkivarens Skøn,
der maa blive det afgørende for, om vi bestemmer os for
det ene eller det andet.*

H. Hjelholt.

Svend Aakjær sender så den 29. maj 1944 følgende
formfuldendte brev med de høfligste vendinger, der i
datiden passede sig til en ældre dame af høj, adelig her-
komst:

*Højtærede Frk. Rigskomtesse Sponneck
Ørslev Kloster*

*Rigsarkivaren har bedt mig forberede Mulighederne for
en Evakuering af de vigtigste Arkivalier, dersom krigs-
handling i Jylland skulde gøre saa alvorlige Foran-
staltninger nødvendige.*

*Det drejer sig kun om 1/32 af Arkivets Masse, nemlig
alle Skøde- og Pantebøger fra Nørrejyllands Dommer-
embeder og alle de nørrejyske Kirkebøger før 1814, som
kun eksisterer i eet Eksemplar. De fylder 230 meter Hyl-
der, vejer ca. 9 Tons, og kan rummes i et mindre rum i
Arkivets sydgavl, og kan bortkøres paa 2 Lastbiler.*

*Jeg har i den Anledning haft Samtaler med Politiaassi-
stent Ansgaard (der desværre kort efter blev arresteret
af de tyske Myndigheder) og den særlig luftværnskyndi-
ge militære Sagkyndige Oberstløjtnant Tiede, og med
Politimester Kampmann og hans militære sagkyndige
Kaptajn løjtnant Fierring.*

*Alle disse Luftværnsmyndigheder, samt den kongelige
Bygningsinspektør arkitekt Ejnar Packness i Aalborg,
udpegede ganske uafhængigt af hverandre og ganske
eenstemmigt Ørslev Kloster som det Sted i Viborgs
Omegn, der maatte formodes at være det roligste og
mest fredelige Sted, hvor der var mindst Sandsynlighed
for Krigshandlinger.*

*De anbefalede mig derfor at rette den Bøn til Dem,
Frk. Rigskomtesse Sponneck, hvis store Interesse og
varme Sans for Bevarelsen af historiske Minder er saa
vel bekendt, om De kunde tænke Dem at overlade
Landsarkivet paa Statens Vegne Husrum til disse værdis-
fulde Arkivsager i paakommende Tilfælde.*

Komtesse Olga Sponnecks foto i anledning af, at hun tog kørekort sidst i 1930'erne.

Arkivalierne, som hører til de mest benyttede her, er hverken støvede eller snavsede. Det er smukke solide Bogbind i forskellig størrelse, som kun behøver at staa i Fred paa et roligt Sted.

Jeg vilde meget gerne sammen med Arkivets Betjent, der som tidligere Tømrer og Snedker har megen Erfaring i slige Sager, kunne faa Lejlighed til at se paa Lokalteterne, og tillader mig derfor høfligst at fore-spørge, om dette vilde være Dem belejligt.

Da Sagen, som De sikkert forstaar, har nogen Hast, bl.a. ogsaa fordi jeg i god Tid skal træffe Aftale med Flyttefirma og lignende, tør jeg maaske anmode om et Svar snarest muligt. Svarporto er vedlagt.

Der er i høj Grad Grund til at bede Dem undskylde, at jeg ulejliger Dem med en saadan Sag. Selvom jeg har haft den Ære at hilse paa Dem en Gang paa Landsarkivets Læsesal, saa kan det dog føles ret paatrængende, at jeg henvender mig til Dem nu, men jeg haaber, at De forstaar, at Henvendelsen kun skyldes mit brændende Ønske om at søge Jyllands gamle Arkivsager betrygget paa bedste Maade, og at De derfor tilgiver mig min Paatrængenhed.

Jeg har i mange Aar beundret Dem for Deres varmhjertede Kærlighed til Deres smukke gamle Gaard, som De med store Ofre har reddet fra tilintetgørelsen, og det er som sagt ikke mindst den store Interesse for Bevarelsen af historiske Minder, som dette vidner om, der har givet mig Mod til at henvende mig til Dem og givet mig Haab om, at De vil optage min Henvendelse med Venlighed.

*Med Højagtelse
Deres ærbødige
Svend Aakjær
Landsarkivar for Nørrejylland*

Sagen hastede, Svend Aakjær håbede på et hurtigt svar - og det fik han. Olga Sponneck havde på det tidspunkt ikke telefon, men hendes husbestyrerinde, Margrethe Kjeldsen, var i familie med bestyrer Ulberg på Lund Central, og komtessen havde også selv god kontakt til familien Ulberg. Centralen omtales i nedennævnte notat som Hald Central, men den hed - og hedder - altså Lund Central og var blot ved et pudsigt tilfælde i sin tid kommet til at ligge i Hald, derfor har arkivet forvekslet de to landsbyer. På Landsarkivet ligger der følgende notat:

Ørslev Kloster ca. 1944.

31.5. 1944. Rigskomtesse Sponneck, Ørslev Kloster, sender gennem Hald Central Besked, at hun takker for Landsarkivets Brev og gerne opfylder vort Ønske. Hun afventer nærmere Besked om, hvornaar vi kommer, og er kun optaget 6/6 og 10/6.

Komtessens telefonbesked blev besvaret på samme måde, på arkivet ligger følgende lille notat:

1.6. 44. Aakjær meddeler Frk. Rigskomtesse Sponneck, Ørslev Kloster, at han og Jørgensen kommer i Bil Lørdag 3/6 Kl. 2-3.

Arkivarens besøg hos komtesse

Det er tydeligvis en glad og lettet Svend Aakjær, der den 6. juni 1944 kan skrive følgende til rigsarkivaren:

Paa denne historiske Dag skal jeg tillade mig at indbetrette, at jeg sammen med Arkivbetjent Jørgensen Lørdag den 3. ds. var paa Ørslev Kloster. Der findes to udmærkede Kælderrum med tykke Hvælvinger, som vil egne sig ganske udmærket til midlertidig Opbevaring af Skøde-

og Panteprotokoller og de ældste Kirkebøger, saafremt der bliver givet mig Tilladelse til Evakuering af dem. Der maa dog sikkert opstilles nogle simple Bræddehyl-der, som enten Jørgensen, der er udlært Snedker og Tømrer, vil kunne lave paa Stedet, eller muligvis en stedlig Snedker.

Komtesse Sponneck stillede sig usædvanlig elskværdigt, og tilbød uden noget som helst Vederlag at overlade os rummene, der er mindst ligesaa sikrede mod Brand som Rummet i Magasinet.

Med Flyttefirma har jeg ikke truffet Aftale, og det kan muligvis let blive for sent at faa Aftale med et saadant, da der, saafremt vanskelige Tilstande indtræder, sikkert vil blive Brug for alt Transportmateriel til andre Formaal. Jeg maa dog først afvente den Tilladelse til Evakuering, som Rigsarkivaren agter at indhente. Selvfølgelig er det et alvorligt skridt at unddrage de vigtigste og mest benyttede Arkivalier fra Benyttelse i tjenstlige Sager. Udskrifter af baade Kirkebøger og Skøde- og Pantebøger hører jo til vore hyppigste Embedsforretninger.

Paatænker ingen af mine Kolleger Evakuering?

Af Svend Aakjærs sidste sætning fornemmer man, at han i den grad er lettet over nu at være godt i gang med sine planer, at han også har overskud til at tænke på sine kolleger. Og så går der i øvrigt atter et brev til Ørslev Kloster:

9. juni 1944

Højtærede Frk. Komtesse Sponneck!

Først beder jeg Dem paa Landsarkivets Vegne modtage en fornyet Tak for Deres store Velvilje og Imødekommenhed, dernæst paa min Kones, Arkivbetjent Jørgensens og egne Vegne for Deres Gæstfrihed og Venlighed imod os i Lørdags den 3. ds.

Endelig har Rigsarkivaren skrevet, at han haabede meget snart af faa Tilladelse til Evakuering af Kirkebøgerne, men ikke Skøde- og Pantebøgerne.

Kirkebøgerne fylder kun 65 Hyldemeter og vejer ca. 1 1/2 Tons, saa det bliver kun et lille Lastbillæs.

Arkivbetjent Jørgensen og Officiant Sommer, der har sit Hjem i Højslev, tager Mandag Formiddag d. 12.ds. til Hald, og indlogerer sig paa Afholdshjemmet, og de vil gerne gaa i Gang med at opstille Reoler i det lyseste af de hvælvede Rum. Komtessen vil altsaa kunne beholde det inderste Rum til Beskyttelsesrum uden at blive generet af vort Rod.

I løbet af en 3 Dage vil de to Mænd nok kunne gøre Rummet klar til at modtage Arkivalierne, saa disse kan køres derop, saa snart Tilladelsen foreligger.

Jeg skal om et Øjeblik træffe Aftale med Vognmand Ditlev Pedersen her i Viborg, der skal flytte Arkivalierne.

Arkivbetjenten skal nok selv feje og rengøre Rummet, inden Reolerne opstilles, saaledes at vi skal søge at gøre Komtessen saa lidt Ulejlighed som muligt.

*Med venlig hilsen
Deres ærbødige
Svend Aakjær*

Olga Sponneck i sin sofa ca. 1948. Sådan hyggede hun sig også venligt og smilende med Svend Aakjær og frue samt arkivbetjent Jørgensen ved deres første besøg. (Foto: Mogens Haugaards samling).

Svend Aakjær med frue, arkivbetjent Jørgensen og komtessen har altså haft en god og hyggelig eftermiddag sammen. Olga Sponneck var på det tidspunkt kun 69 år, i fuldt vigør og oplagt til at have gæster, som altid blev pænt beværtede. Hun kunne tale med alle mennesker såvel med egnens befolkning som med andre, om dagligdagen eller om vidt forskellige emner - også gerne på et intellektuelt plan. Hun viste som regel sine gæster rundt på sit elskede Ørslev Kloster, så foruden de omtalte kælderrum er de sikkert blevet præsenteret for hendes pragtfuldt møblerede stuer og værelser, der rummede fine kulturskatte. Flere af Olga Sponnecks forfædre havde haft stillinger på De dansk Vestindiske øer, hvorfra

Komtesse Olga Sponeck viste almindeligvis gæstfrit rundt i sine stuer. Her ses havestuen, der oprindeligt er bygget som et enkeltstående stenhus i 1300-tallet, hvorfor alle fire vægge er lige tykke - derfor de dobbelte døre i baggrunden. (Foto 1953, Det Kgl. Bibliotek).

var hjembragt smukke mahognimøbler. Hendes farfar havde været finansminister, stod bag den grundlovgivende forsamling i 1848 og havde haft adskillige andre topposter i Danmark i midten af 1800-tallet, så hun havde også kostbare malerier og mange andre kunstgenstande. Stilen i Aakjær's brev er da også blevet mere afslappet, men naturligvis høflig og korrekt, som man nu skrev den gang.

Man bemærker, at Svend Aakjær er holdt op med at titulere Olga Sponeck som *Rigskomtesse* og nu kun skriver komtesse. Ved besøget på Ørslev Kloster er han sandsynligvis blevet klar over, at Olga Sponeck gerne lod sig titulere »komtesse«, hvilket er en grevedatters titel, og hvilket egnens befolkning altid kaldte hende, men hun ønskede ikke at blive tiltalt *rigskomtesse*. Hendes forældres titler var ganske vist rigsgreve og rigsgrevinde, men det var oprindeligt tyske titler, idet Sponeck-familien var kommet til Danmark fra Tyskland omkring år 1700. Sponeck'erne var dog hurtigt blevet

fuldkommen integreret, og hendes forfædre havde i generationer tjent de danske konger og Danmark trofast og godt. Alligevel fornemmede hun måske, at dette »rigs« under anden verdenskrig mindede pinligt om det tyske »reich«. Og det tyske militær kunne hun aldeles ikke fordrage, for hendes egen far havde i 1864 kæmpet som officer i den danske hær mod tyskerne, som havde skudt ham en kugle i ryggen, hvorefter han havde siddet i tysk fangenskab, hvorfra han til sidst slap hjem, men var mærket af det resten af sit liv.

Evakueringen forberedes

Samme dag, som Aakjær takker Olga Sponeck for gæstfrihed, skriver han til sine kolleger på landsarkiverne i Aabenraa, Odense og København, for som han indleder et af brevene: *Jeg savner tit at tale med mine Kolleger om de alvorlige Muligheder, der tegner sig i Horisonten.*

Han fortæller, at han har kontaktet Rigsarkivaren, der

har søgt tilladelse i Kirkeministeriet til at evakuere kirkebøgerne fra før 1814. Aakjær fortæller glad, at han har sikret sig en god plads på Ørslev Kloster i et lyst kælderrum med meget svære hvælvinger, et rum, der er bedre og større end det, Kirkebøgerne står i på Landsarkivet i Viborg.

Han vil nu gerne spørge sine kolleger, om de ikke også påtænker evakuering af de ældste kirkebøger, han fortsætter - og her kommer nok hans egentlige ærinde: *Vil De evakuere andre Arkivalier? Mærkeligt nok ønsker Rigsarkivaren ikke at evakuere Skøde- og Panteprotokoller, og om deponerede Godsarkiver har der heller ikke været Tale. Jeg sender dog i hvert Fald vort Pergamentskab med...*

Han er synligt skuffet over, at rigsarkivaren ikke finder det nødvendigt at flytte de gamle skøde- og panteprotokoller samt godsarkiverne, men kun kirkebøgerne, og man fornemmer, at han håber på, at kollegerne på de andre landsarkiver vil støtte ham over for rigsarkivaren.

Mens han nu venter på kirkeministeriets tilladelse til evakuering af kirkebøgerne, ligger han ikke på den lade side. Alt bliver forberedt, bl.a. bestiller han flyttemand, for ellers risikerer man, at benzinrationen er brugt. Den 10. juni 1944 skriver han:

Kære Hr. Rigsarkivar!

I gaar havde jeg en Samtale med Viborgs mest stabile Flyttemand og Vognmand, Ditlev Petersen, hvis forfædre har været Vognmænd her i Byen i fire Generationer.

I dag har jeg modtaget hans skriftlige Tilbud om at flytte Kirkebøgerne samt vort Pergamentskab til Ørslevkloster for 125 kroner. Arkivbetjent Jørgensen og Officiant Sommer (som gør Tjeneste her via Krigsministeriet) cykler til Ørslev Kloster paa mandag den 12.ds., og de kan selv lave og opstille de interimistiske Træreoler, der

vil være nødvendige. Det vil tage ca. 3-4 Dage, og de kan bo paa Afholdshjemmet i Hald imod sædvanlige diæter..

Jeg haaber nu, at det ikke varer for længe, inden tilladelsen til Evakuering foreligger. Jeg haaber ikke, Kirkeministeriet skal høre alle 5 jyske Biskopper, og at de atter skal høre deres Provster og Sognepræster, for ingen af disse har nogen særlig Interesse i de gamle Kirkebøger. En meget stor Del af Sognepræsterne ved ikke engang, at deres sogns ældste Kirkebøger og Kontraministerialbøger opbevares her.

Iøvrigt er baade min Kone og jeg ked af, at vi ikke foreløbig faar Hr. Rigsarkivarens Besøg.

Med venlig Hilsen

Deres hengivne

Svend Aakjær

Tilladelse til evakuering

Svend Aakjær har jo i årevis kæmpet med myndighedernes langsommelige arbejdsgange, så man forstår hans herligt humoristiske afslutnings-epistel om, at hvis kirkeministeriet skal spørge alle landets biskopper, der så skal spørge alle deres provster og de igen spørge alle deres præster, før der gives tilladelse til evakuering, så kan det i sandhed have lange udsigter!

Måske har rigsarkivaren ladet denne »hilsen« gå videre til kirkeministeriet, for allerede den 13. juni skriver rigsarkivaren til Aakjær, at han mundtligt fra ministeriet har fået lov til, at kirkebøgerne fra før 1814 eventuelt kan evakueres - hvis det efter Aakjærs skøn er det bedste. Men i øvrigt går han ud fra, at bevillingen til sikringsrummet ved arkivet vil gå i orden i løbet af få dage.

Aakjær turde imidlertid ikke vente på en eventuel bevilling til sikringsrum - og det gjorde han absolut klogt i, for da bevillingen senere hen endelig kom, kunne man ikke skaffe materialer! - Nej, Aakjær skønnede,

at det gjaldt om at få bøgerne af sted hurtigst muligt, og han skriver den 15. juni:

Jeg takker for Hr. Rigsarkivarens Meddelelse om Tilledelsen til Evakuering. Vi agter at flytte Arkivalierne i morgen, Fredag.

Jeg har i dag givet Ritzau Meddelelse om, at Nørrejylland's ældste Kirkebøger før 1814 ikke mere er tilgængelige; men desværre meddeler Bureauet, at Censuren har strøget det meste af meddelelsen.

Det er mig ganske uforstaaeligt, at der kun maa staa »en Del af landsarkivets Arkivalier«, og ikke præcis hvilken Del.

Fra Ritzau gaar Meddelelsen videre til Statsradiofonien, der altsaa heller ikke giver klar Besked.

Jeg beder derfor Hr. Rigsarkivaren foranledige, at Ritzau og Radioen faar ordentlig Besked, nemlig om »at Nørrejylland's Kirkebøger før 1814 fra den 16. Juni er evakueret og indtil videre ikke er tilgængelige«.

Dagen efter, nemlig den 16. juni 1944 er det så, at Svend Aakjær indleder et brev til rigsarkivaren med de allerførste linier i denne artikel:

Jeg kan nu indberette, at for 1 1/2 time siden, Kl.13.30, afgik Flyttelæsset her fra til Ørslev Kloster med alle vore ældste Kirkebøger før 1814. Arkivbetjent Johan Jørgensen og Officiant Sommer er paa Ørslev Kloster og er færdig med at opstille Hylderne, saaledes at de er parat til at modtage og opstille Kirkebøgerne i deres nye Hjem, som vi alle haaber, de maa befinde sig godt i.

Jørgensen var her i Byen i gaar Aftes, og berettede, at alt var parat til Modtagelsen, og han kommer muligvis ogsaa i Aften paa Cykle (der er jo kun 22 Km til Ørslev Kloster).

Jeg lod samtidig paa eget Initiativ nogle af vore Sjæl-

denheder gaa med, bl.a. vort Pergamentskab. Vi har kun eet Egeskab, der minder noget om Skabene i Rigsarkivet, og som vi maaske ogsaa har faaet derfra. Aalborg Bys Bog 1535 ff., der bl.a. indeholder en Tekst af Aalborg Stadsret, Aarhus Borgerskabsbog 1471 ff. og Aalborg Guds Legems Lavs Liber vivorum 1431 ff. lod jeg gaa med.

Vi haaber nu, at Opholdet i det fremmede ikke bliver for langvarigt, og at vi maa modtage Bøgerne tilbage i god Behold. Jeg agter med Mellemrum at se til Bøgerne, der ellers staar sikkert nok.

Ritzau-telegrammet kan bl.a. læses i Skive Venstreblad den 16. juni 1944.

Som tidligere nævnt var Svend Aakjær skuffet over, at han ikke fik tilladelse til ogsaa at evakuere skøde- og panteprotokoller, men det ville i alt have været 230 hyldemeter. Rigsarkivaren mente, det var nok med de ældste kirkebøger, der udgjorde 65 hyldemeter. Til gengæld vovede Aakjær altsaa på eget initiativ - uden officiel tilladelse - at sende en hel del meget gamle og sjældne arkivalier med på læsset til Ørslev Kloster, og man forstår ham så godt, tænk, hvis arkivet var blevet bombet!

Allerede dagen efter takker rigsarkivaren for meddelelsen om evakueringen. Han forstår udmærket Aakjærs standpunkt, at Ritzaus Bureau og Radioavisen af hensyn til interesserede bør meddele, at de ældste kirkebøger er evakuerede og derfor ikke mere er tilgængelige på arkivet. Rigsarkivaren kan dog ikke gå imod »Censuren«, og af taktiske grunde er der ogsaa lige det,

... at jeg er imod for megen »publicity« i denne sag, da Meddelelserne om Evakuering eventuelt vil kunne bruges mod vore Ønsker om Mikrofotografering af Kirkebøgerne og om yderligere Sikkerhedsforanstaltninger ved Arkiverne - skønt saadanne Foranstaltninger bl.a.

Landsarkivar Svend Aakjær bestemte sig for at opbevare arkivmaterialerne i det store kælderrum her, og så kunne Olga Sponneck stadig bruge det mindre rum bagved til sin egen beskyttelse, som Aakjær skrev til hende. (Foto: Mogens Haugegaards samling).

af Hensyn til Skøde- og Panteprotokollerne saa vist er paakrævede nok.

Rigsarkivaren vil altså sikre sig, at de bevilgende myndigheder ikke slår sig til tåls med evakuering, men holdes til ilden med hensyn til at bevilge mikrofotografering og sikringsrum!

Hvad med erhvervs-genealogerne?

Nu troede landsarkivaren og rigsarkivaren vel, at de kunne slappe lidt af, men så snart erhvervs-genealogerne, d.v.s. de mennesker, der levede af at udfærdige anetavler og slægtshistorier, blev klar over, at de ældste kirkebøger var blevet evakueret, skrev bl.a. Personalhisto-

risk Institut, København, straks til rigsarkivaren. Firmaet og dets 22 medarbejdere ønskede en speciel tilladelse til at besøge de evakuerede arkivalier. Rigsarkivaren rådførte sig med alle landsarkivarerne, også Svend Aakjær, der skrev tilbage, at det ville være praktisk umuligt at give en sådan tilladelse, da den jo i så fald skulle gælde for alle landets genealoger:

Som et par sidebemærkninger skrev Aakjær til rigsarkivaren (her i uddrag), at:

... Erhvervs-genealogerne er jo Storforbrugere af Kirkebøger, og de slider i virkeligheden saa haardt på dem, at det kan befrygtes, at disse snart bliver tilintetgjort, dersom de ikke snarest muligt mikrofotograferes. Der vil

derfor, set fra Arkivets og Samfundets Side, ikke være sket uoprettelig Skade ved at de privatgenealogiske Studier afbrydes for en kortere Tid... Meningen med Foranstaltningen er jo ogsaa, at Kirkebøgerne skal staa paa et roligt, landligt Sted i fuldkommen Ro, saalænge der ikke er Brug for deres Oplysninger i tjenstlige Anliggender, og til saadanne kan rent private, genealogiske Interesser jo ikke henregnes.

Jeg tillader mig derfor at henstille, at den ansøgte Tilladelse ikke gives, og det er i hvert fald udelukket, at man kan faa Adgang til Kirkebøger på Ørslev Kloster, der ligger 22 km herfra paa et Sted, hvor der kræves Fred og ro, og hvor der ikke er Mulighed for at faa Logi eller Kost for private Folk.

Endelig udsigt til mikrofotografering

Få dage senere, den 26. juni, fik Aakjær en herlig underhånds-meddelelse. På mirakuløs vis havde man pludselig fået håb om en bevilling til mikrofotografering. Endelig havde myndighederne indset, hvor nødvendigt det var. Aakjær blev fyr og flamme, hans ønske gennem 8 år så nu ud til at kunne opfyldes, og han skrev straks tilbage:

Jeg takker meget for Hr. Rigsarkivarens Meddelelse underhaanden om Mikrofotograferingen af Kirkebøger, som glædede mig meget.

I Kælderrummene paa Ørslev Kloster vil der være Adgang baade til elektrisk Strøm og til Indrettelse af Mørkekammer. Derimod vil der ikke være Varme fra September, og naar en Fotograf kun kan tage 5000 Sider om Dagen, vil det derfor, som jeg allerede har oplyst i min Skrivelse af 13. Maj, være ganske uomgængelig nødvendigt, at Arbejdet tilendebringes i Sommertiden inden Udgangen af August.

Der kan ikke skaffes opvarmede Lokaler paa Ørslev

Kloster. Komtesse Sponneck lever meget primitivt, og har kun Varme i eet Værelse om Vinteren, og jeg har lovet hende, at hun ikke skal have nogen som helst Gene i Anledning af Kirkebøgernes Ophold.

S. Grønlands Foto maa derfor nødvendigvis stille 2 Fotografer og 2 Apparater til Raadighed, saaledes at Arbejdet kan tilendebringes i Juli og August. Der er jo max. 600.000 Sider, og med en Kapacitet paa 10.000 sider daglig, vilde Arbejdet kunne gøres paa 60 Dage.

Det maa altsaa paabegyndes senest 1. Juli og fortsættes med 2 Mand til 1. September.

Politimester Hack Kampmann for Fjends-Nørlyng Herreder har i dag lovet igennem Sognefoged Jens Andersen i Hald, der tillige er Sogneraadsformand, at søge at skaffe Logi og Kost i Hald, der ligger nogle faa hundrede Meter fra Ørslev Kloster.

Der kan nemlig ikke skaffes Kost og Logi paa Ørslev Kloster, og Hald Afholdshjem eksisterer kun af Navn, ikke af Gavn...

Det trækker op til problemer

I landsbyen Hald var der ganske vist noget, der hed Hald Afholdshjem, men der kunne man kun få noget fortæring, der var ingen værelser til leje. Dog, den slags ordnes som regel på landet, og sognerådsformand Jens Andersen skaffede omgående fotografen og arkivbetjenten logi på Hald Alderdomshjem. Så var det på plads. Mere problematisk var det, at Svend Aakjær havde lovet komtesen, at kirkebøgerne blot skulle stå i fred og ro, og at hun ingen gene ville få i anledning af deres ophold - det skulle han nu nok aldrig have lovet hende!

Endnu er mikrofotograferingen dog en forhåndsmeddelelse, og der går en hel måned, før der kommer officielt brev fra Rigsarkivet. Men så sker der pludselig noget. Før Aakjær kan nå at fortælle Olga Sponneck herom, læser hun i avisen, at man agter at mikrofotogra-

Gårdejer Jens Chr. Andersen, Kærgaard i Lund, var sognerådsformand i Ørslevkloster sogn 1935-1950. Desuden opnåede han at have 25-års jubilæum som sognefoged, i hvilken anledning han blev dekoreret, og der blev taget et officielt portræt. (Foto ca. 1955, venligst udlånt af Niels og Jens Nygaard Andersen).

fere de kirkebøger, som hun så at sige »sidder oven på«. - Det er der sandelig ingen, der har fortalt hende! - og det bliver ikke bedre af, at den københavnske fotograf frejdigt sender forespørgsel til komtessen om strømstyrke, rumforhold osv. på Ørslev Kloster.

Komtessen havde et vidtspændende temperament, lige

fra det yderst venlige, imødekommende og hjælpsomme til det meget bestemte og afvisende, hvis hun følte sig trådt for nær. Temperamentet løber simpelthen af med hende, og den 26. juli farer hun i blækhuset:

Hr. Landsarkivar Aakjær!

Jeg beklager at maatte meddele, at jeg ikke vil tillade nogen Fotografering af de gl. Arkivalier, saa længe de er her på Ørslev Kloster.

Da De den første Gang skrev og bad om Husly, omtalte De heller ikke at der ca. hver 14. Dag skulde være Adgang til Bøgerne, dette meddelte De mig først ved Deres Besøg herude, for jeg havde maaske da allerede betænkt mig, og havde De sagt mig, at der var Tale om Fotografering, havde jeg afslaaet at tage imod Bøgerne. Fotograferingen læste jeg først om i Aviserne og fik nu i Morges gennem min gartner Bekræftelse paa; naar de gl. Arkivalier ikke indtil nu er bleven fotograferet synes jeg, de hellere maa vente endnu nogen Tid.

Hvad Fotografier i en Nødstilstand som nu er værd, gjorde jeg under sidste Verdenskrig sørgelige Erfaringer med.

*Venlig Hilsen
O. Sponneck*

Umiddelbart kan man ikke helt forstå, Olga Sponnecks voldsomme reaktion, men hvis man har sat sig lidt ind i hendes baggrund og fortid, forstår man, at det formentlig skyldtes usikkerhed over, hvorvidt bestemmelsesretten over hendes elskede Ørslev Kloster var ved at glide hende af hænde.

Hun var født i 1875 som datter af højadelige forældre, og da hun ikke blev gift, måtte hun efter datidens skik og sædvane følge forældrenes vilje og blive boende hos dem i deres meget store herskabslejlighed på Østerbro i København, hvilket hun pænt gjorde til faderens død i

1933. Herefter kunne hun, hvis hun ønskede det, flytte til Vallø Adelige Jomfrukloster ved Køge, hvor hun havde været indskrevet siden sin fødsel. Uddannelse og arbejde var i datiden ganske udelukket i de kredse.

I vinteren 1928 havde hun imidlertid i Daniel Bruhns bogværk »Danmark« set et dejligt foto af opkørslen til Ørslev Kloster, og da det blev sommer, tog hun med tog fra København til Viborg, hvorfra hun fortsatte på cykel for at komme til Ørslev Kloster og se, om stedet var lige så dejligt, som hun forestillede sig. Da hun nåede dertil, satte hun sig i vejgrøften med sin madpakke, mens hun gav sig god tid til at sidde og betragte de lidt tornerose-slumrende, spændende gamle klosterbygninger. Hun forelskede sig hovedkulds i, hvad hun så, og fra den dag af var det hendes højeste ønske at købe Ørslev Klosters hovedbygning, men hun måtte tøjle sin lyst i fem lange år. Først efter at have arvet sin far - som hun i øvrigt holdt meget af, kunne hun realisere sin drøm og flytte dertil i 1934.

59 år gammel kunne hun endelig smøge ærmerne op, påtage sig en livsopgave og selv bestemme - det må have været en herlig fornemmelse for et virksomt menneske! Restaureringen af de gamle, fredede klosterbygninger blev forestået af Nationalmuseets direktør Mackeprang i forening med arkitekt Søren Vig-Nielsen, Viborg. De to dygtige og meget velmenende herrer var ovenud begejstrede, da komtessen kom med en »pose« penge til køb og restaurering af Ørslev Kloster. Det var faktisk lige, hvad de to i årevis havde håbet på ville ske, og de glædede sig til i fællesskab at klare den opgave, mens komtessen under restaureringen blot kunne blive boende i København - men tænk! Til d'herrers store overraskelse, så ville komtessen have en finger med i spillet!

I den omfattende korrespondance vedrørende restaureringen kan man gang på gang more sig over at læse de

Olga Sponneck havde kun denne ene stue opvarmet om vinteren, men hun hyggede sig med hunden og nød udsigten fra sin forhøjning i vinduesnichen. Her »sad« hun omtrent lige oven på arkivalierne, der var anbragt i kælderen neden under.

to herrers officielle, maskinskrevne breve, hvor de allernederst med håndskrift gav hinanden små, private meddelelser om komtessens ivrige indblanding i restaureringen. Der kunne f.eks. stå: *Damen blander sig!* - eller: *Det er vanskeligt at tumle vor fælles veninde!* Ja, naturligvis blandede hun sig! I en sen alder havde hun endelig noget at skulle have sagt - og det var jo strengt taget også hendes Ørslev Kloster.

Olga Sponneck var faktisk en habil amatør-fotograf og ville nu gerne lige gøre Svend Aakjær opmærksom på, at hun havde haft kedelige erfaringer med fotografering under 1. verdenskrig. Hun kendte dog ikke til den ny-modens mikrofotografering på filmrulle, som åbenbart udmærket kunne lade sig gøre med de forhåndenværende tekniske hjælpemidler.

Men Svend Aakjær blev naturligvis skuffet over hendes manglende forståelse og forsøger i et meget langt brev af 26. juli at formilde hende.

Brevet er dateret samme dag som komtessens, og den hurtige postgang kan nok undre i året 2011, men i datiden var der mange steder uddeling af post to-tre gange daglig, nemlig både morgen og aften, så komtessens brev er afgået tidlig morgen, arkivaren har modtaget det sidst på eftermiddagen og straks sat sig til at besvare det:

Højtærede Frk. Komtesse Sponneck!

I Sagen om de gamle Kirkebøgers sikring har jeg stadig haft to Hovedbestræbelser: Dels at sikre dem saa godt som muligt, dels at det skal ske paa en saadan Maade, at det ikke volder Dem Ulejlighed.

Desværre synes det ikke at være lykkedes mig, dersom jeg skal dømme efter Deres ærede Brev af Dags Dato.

Lige siden 1936 har jeg arbejdet for, at Kirkebøgerne, hvoraf flere er næsten slidt op, kunde blive fotograferede, da de ellers vilde gaa til. Det er ikke lykkedes mig at skaffe Ørenlyd hos de bevilgende Myndigheder hidtil, men nu er det endelig lykkedes at skaffe den nødvendige Bevilling, og det er naturligvis netop paa Grund af de Tider, vi har.

Uden mindste Varsel eller forudgaaende Korrespondance fik jeg i gaar kort før Arkivets Lukketid Kl. 5 et meget kort Brev fra Rigsarkivet, at Fotografiapparatet var afsendt til Ørslev Kloster, og Ordre til mig om jeg

telegrafisk vilde meddele, om det var ankommet, samt hvor stor Strømstyrken var paa Egnen.

Da jeg jo ikke godt kunde bede Komtessen komme til Telefonen paa Centralen, bad jeg Centralen anmode Gartner Kjeldsen om at ringe hertil i dag til Morgen.

Det havde været mit Ønske, at Apparatet skulde sendes her til, men da Rigsarkivaren er i Sverige, (formentlig flygtet for tyskerne, red.), den konstituerede Dr. Hjelholt har været arresteret af Tyskerne, og den næste konstituerede Dr. Bjørn Kornerup muligvis ikke har været tilstrækkeligt inde i Sagen, blev der altsaa handlet lidt hovedkulds uden forudgaaende Korrespondance med mig.

Da jeg for en hver Pris har villet spare Komtessen for al Ulejlighed, har jeg ved Politimester Kampmanns Medvirkning faaet Forbindelse med Sognefoged og Sogneraadformand Jens Andersen, der har skaffet Fotografen Lokaler, Logi og Kost paa Alderdomshjemmet, ligesom ogsaa Arkivbetjent Jørgensen skal gaa ham til Haande.

Hvad jeg derfor alene ønsker at opnaa af Komtessen, er, at Jørgensen, som jo i Forvejen har Nøgle til det Rum, hvor Kirkebøgerne opbevares, maa komme og hente nogle Stykker hver Morgen, og bringe dem tilbage hver Aften, saa de kan ligge i Hvælvingerne Natten over.

Fotograferingen og Fremkaldelsen skal altsaa ikke foregaa paa Ørslev Kloster, men nede i Hald. Hverken Komtessen eller Gartner Kjeldsen behøver derfor at blive ulejliget heraf.

Samtidig er der blevet bevilget Penge til Indrettelse af et Sikringsrum i Haven ved Landsarkivet, men den kgl. Bygningsinspektør, Arkitekt Packness, har endnu ikke sat Arbejdet i Gang, og før dette Rum er færdigt til Brug, kan jeg jo ikke godt tage Kirkebøgerne tilbage til Viborg, saa længe Krigen varer. Jeg har ventet Arkitekt Packness hver Dag siden den 11. ds. og har derfor ikke

Hald Alderdomshjem, hvor de mange kirkebøger og andet uerstatteligt arkivmateriale blev mikrograferet i eftersommeren 1944.

kunnet forlade Viborg, da jeg ellers muligvis havde faaet Lejlighed til at tilse Kirkebøgerne.

Men af alle Sikringsforslagene er Mikrograferingen paa Smalfilm sikkert den mest effektive. Filmsrullerne vil kunne opbevares i smaa Blyæsker, der kan nedgraves i Jorden, indtil krigen er forbi, og det er sikkert, at jeg aldrig havde opnaaet denne Bevilling under normale Forhold.

Jeg haaber derfor inderligt, at Komtessens kategoriske Forbud imod at Arkivalierne bliver fotograferet nu, medens de opbevares paa Ørslev Koster, kun skyldes, at De ikke er klar over, at selve Fotograferingen ikke skal finde Sted paa Gaarden, men at det stadigvæk kun er Mening, at Kirkebøgerne skal opbevares der, enten indtil Krigen er forbi, eller indtil det omtalte Sikringsrum her i Arkivets Have er færdigt til at modtage dem.

Da jeg har faaet Ordre til at evakuere Kirkebøgerne til Ørslev Koster, og dernæst Ordre til at lade dem mikrofo-

tograferere, kan Fotograferingen jo ikke godt finde Sted paa anden Maade end nu foreslaaet.

Selv om Komtessen ikke kan formodes at være lige saa interesseret i de gamle Kirkebøgers Konservering som jeg, saa havde jeg dog haabet, at De vilde hilse vore Bestræbelser med Glæde.

Hvis det kan hjælpe til at formilde Dem, er jeg mere end villig til at søge en personlig Samtale med Dem ved at tage til Ørslev Kloster igen. Jeg tror, det skulde lykkes mig at overbevise Dem om, dels at det vilde være gavnligt for Kirkebøgerne, at de nu, da den eneste Mulighed for deres Sikring foreligger, kan blive fotograferet, dels, at det ikke vil blive til nogen yderligere Ulejlighed for Komtessen eller Gartner Kjeldsen.

*Med Højagtelse
Deres ærbødige
Svend Aakjær*

Grosher Kloster. 28/7
1954.

Hr Landsarkivar Aakjær!

Efter den 10. August vil jeg give Tilladelse til at der daglig kan være Adgang til at der hentes og bringes Bøger mellem 8 og 10 Morgen og 4 og 6 Aften men kun i disse af mig angivne Tider; og jeg beder om at faa opgivet om man vil være færdig ved Maanedens Udgang.

Forbindtligst

O. Sponneck.

Komtesse Olga Sponneck havde en karakteristisk håndskrift. Hun har efterladt sig mange velskrevne og venlige breve. Her er hun dog blevet lidt gram i hu, meddeler sig kort og sender ikke en venlig hilsen, men skriver blot forbindtligst!

Svend Aakjærs brev har da en vis virkning på komtes-
sen, som svarer ham den 28. juli:

Hr. Landsarkivar Aakjær!

Efter den 10. August vil jeg give Tilladelse til, at der daglig kan være Adgang til, at der hentes og bringes Bøger mellem 8 og 10 Morgen og 4 og 6 Aften, men kun i disse af mig angivne Tider; og jeg beder om at faa opgivet, om man vil være færdig ved Maanedens udgang.

Forbindtligst

O. Sponneck

Men komtesen er ikke blevet helt formildet, hun slutter ikke med venlig hilsen, men kun forbindtligst! Måske er det derfor, at Aakjær den 29. juli lidt drillende takker hende for hendes venlige brev:

Højtærede Frk. Komtesse Sponneck!

Paa Landsarkivets og egne Vegne beder jeg Dem modtage vor oprigtigste Tak for Deres venlige Brev af G.D.

Jeg var ellers ved at blive meget bekymret for, at det skulde blive ugørligt for mig at efterkomme Rigsarkivarens Ordre. At Komtesen har vist os den store Velvilje at give Husly til Jyllands gamle Kirkebøger fritager jo ikke mig for mit Ansvar og min Pligt til at sørge for deres Velfærd paa bedste Maade, og da der kan være mange Ting, der kan true deres Velfærd, bl.a. Fugt, Mus, Insektlarver og lignende gik jeg ud fra, at det var en Selvfølge, at Landsarkivet med Mellemrum maatte faa Adgang til at tilse dem, enten ved mit eget Besøg eller ved en af Arkivets Tjenestemænd.

Fotograferingen af dem har, som sagt, været en Sag, der i 8 Aar har hørt til mine stærkeste Ønsker. Jeg rejste Sagen overfor Rigsarkivaren i 1936, under Henvi-
sing til, at flere af Kirkebøgerne var saa medtagne af Slid og

gammel Skrøbelighed, at de nødvendigvis maatte reproducere, dersom de ikke skulde gaa til Grunde. I 1938-39 kom vi endelig saa vidt, at Rigsarkivaren bad om en Fortegnelse over de mest medtagne, som han agtede at søge Bevilling til at fotografere. Men det blev stadig ikke til noget. Først sidst i Juni i Aar læste jeg om Sagen, ligesom Komtessen, i Avisen, at der nu var Mulighed for, at Kirkeministeriet kunde opnaa Bevilling til Mikrofotografering af de ældste Kirkebøger. Siden har jeg ikke hørt noget til Sagen, før jeg pludselig fik Besked om, at Fotografiapparatet var afsendt, og at Strømstyrken i Hald ønskedes oplyst telegrafisk.

Ligesom det har glædet mig at se, hvor nænsomt og smukt De har sørget for, at Deres gamle Gaard blev bevaret, saaledes vil De sikkert ogsaa forstaa, at det maatte glæde mig, at der nu endelig, men ogsaa kun nu, da mange andre Forhold taler derfor, viste sig en Mulighed for at bevare Jyllands ældste Kirkebøger for Efter-slægten. Jeg vil derfor gøre alt for, at denne Plan kan blive virkeliggjort snarest muligt, og jeg beder Dem meget indtrængende om, saa vidt De kan, at være mig behjælpelig hermed.

Skulde Fotografen komme inden den 10. August, da er det mit Haab, at Komtessen vil give Arkivbetjent Jørgensen Adgang til blot i den Tid det tager at hente saa mange Kirkebøger, som er nødvendigt for at Fotografen kan begynde Arbejdet og have nok til 10. August. Vi overfører saa Kirkebøgerne til Hald Alderdomshjem i de Dage. Selvom de ikke staar saa trygt der som under Klosterhvelvingerne, saa opfylder Rummet dog det Krav, der oprindeligt stilledes til mig om »en offentlig Institutions Bygning, der kan antages at forblive uberørt af eventuelle Krigshandlinger».

Der er nemlig ingen Mulighed for her i Arkivets Magasinrum at indrette egnede Rum til Fotografering og Fremkaldelse og så videre.

Efter den 10. August vil Jørgensen med deres Tilladelse hver Morgen hente og hver Aften bringe Kirkebøgerne. Blot behøver han ikke mere end højst 10 Minutter, saa han kan med Lethed rette sig efter de Tider, som Komtessen har fastlagt.

*Med Højjagtelse
Deres Ærbødige
Svend Aakjær*

Komtessen begynder at tøj op

Aakjærs brev virker så nogenlunde efter hensigten, og Olga Sponeck besvarer Aakjærs brev den 31. juli. Hun synes dog stadig, at Rigsarkivet kunne have betænkt, at Ørslev Kloster er i privat besiddelse, så man havde bedt om tilladelse, inden man bestemte, hvorledes fotograferingen skulle foregå, så havde man også kunnet aftale datoen. Måske har hendes husbestyrerinde, Margrethe Kjeldsen og hendes mand, gartner Kjeld Kjeldsen, skullet have ferie indtil denne dato, og måske er hun inderst inde usikker over for hele situationen. Hun skriver dog sidst i brevet:

... Til slut vil jeg blot sige Dem, at det udelukkende er for Deres Skyld, at jeg overhovedet har strakt mig saa langt som til daglig Adgang efter 10/8, da jeg ved, hvor stærkt denne Sag ligger Dem på Hjerte.

Venlig hilsen O. Sponeck.

Hun er altså ikke mere vred på Aakjær, og det bliver da også til en venlig hilsen denne gang. - Men dagen efter går der for alvor »brok« i sagen!

Rigsgrevinde eller nådig komtesse?

Samtidig med at Aakjær nu er kommet til en forståelse med komtessen om mikrofotografering efter den 10. august, får han pludselig meddelelse om, at fotografen

Ægteparret Margrethe og Kjeld Kjeldsen var ansat hos komtesse Sponneck og boede i en lejlighed på Ørslev Kloster. Margrethe var husbestyrerinde, Kjeld var gartner, chauffør og altmuligmand. Her ses han i hvid jakke, spidsbukser og langskafte støvler, som han bar, når han var chauffør for komtesen.

uden forudgående meddelelse allerede er på vej. Hvordan skal han nu fortælle hende det?

Det er bestemt ikke let at være Svend Aakjær i denne situation. Han har i årevis kæmpet for mikrofotografering og været forfærdelig bekymret for arkivets materialer i krigens urolige år. Efter mange spekulationer og besværligheder med myndighederne i København for at få deres tilladelse til, at han måtte bede Olga Sponneck om at huse de gamle kirkebøger, - hvilket hun havde imødekommet med venlighed - så blev hun nu besværlig, da myndighederne langt om længe gav grønt lys for en mikrofotografering! Da det alligevel lykkes at

få en aftale med hende om fotografering efter en bestemt dato, så er fotografen pludselig allerede på vej!

Hvordan skal han nu fremlægge den nye situation og forhindre, at hele sagen går i hårdknude? Det har bestemt krævet al hans tankevirksomhed og opfindsomhed. Man føler med den hårdtprøvede arkivar, der indleder sit brev med de sædvanlige yderst elskværdige vendinger, men efterhånden skriver han sig »varm«. Han forsøger sig med forskellige virkemidler: taler til hendes humoristiske sans og historiske interesse, taler til hendes samvittighed, for hun vil vel ikke være skyld i, at han får en forfærdelig røffel? Mod slutningen bliver han skarpere og skarpere, og til sidst løber pennen da helt af med ham, og han fyrer sin trumf af: Hvis ikke hun bliver mildere stemt, så vil han fremtidig titulere hende: *min naadige Rigsgravinde!* Han håber dog, at hun besinder sig, så han fortsat kan kalde hende: *min naadige Komtesse* med eftertryk paa *naadig!*

Højtærede Frk. Komtesse Sponneck:

Samtidig med Deres sidste elskværdige Skrivelse af Gaars Dato, hvorfor jeg takker skyldigst, modtog jeg Rigsarkivarens Skrivelse af samme Dato, hvori han meddeler, at Fotografen er undervejs.

Rigsarkivaren er nu sluppet ud af tysk Fangenskab, og jeg vilde mene, at der i hans ufrivillige Fravær fra Rigsarkivet vil være en ikke ringe Undskyldning for den Maade, hvorpaa Sagen om Fotograferingen er grebet an.

Som det sikkert er Komtesen bekendt, er det overordentlig vanskeligt for Tiden at faa Færebilletter til Rejsten over Storebælt, og kun med stort Besvær er det lykkedes Fotografen at faa Færebillet til sin Rejse. Der- som denne ikke kan ske nu først i August, vil det, paa Grund af den stærkt forøgede Trafik omkring Midten af Maaneden med Ferierejsendes Hjemvenden og lignende

sandsynligvis først være muligt for ham at komme herover sidst i August, og dette vil medføre en yderligere Forsinkelse af Arbejdet, som ikke vil være heldigt for nogen.

Komtessen skriver i Deres venlige Brev, at De fastholder, at der ikke kan faaes daglig Adgang til Ørslev Kloster før efter den 10. August, og at De synes, De har strakt Dem langt ved overhovedet at give daglig Adgang efter den 10. August. Jeg er ogsaa meget taknemlig for denne Tilladelse; men jeg har slet ikke bedt om at faa daglig Adgang til Kirkebøgerne før 10. August, men blot at Jørgensen een Gang maatte faa Lov at hente saa mange Kirkebøger, som Fotografen skal bruge til sit Arbejde indtil 10. August, og dette vilde jeg mene, Komtessen maatte kunne imødekomme. Formodentlig er De ligesaa interesseret i, at Arbejdet kan blive hurtigt afsluttet som jeg. Det vil bl.a. have den store Fordel, at De kan blive fri for at have disse frække Røvere og Stimmænd (Jørgensen og undertegnede) til at løbe og krænke Deres Ejendomsret ved at kikke paa Kirkebøgerne.

Jeg er meget bedrøvet over, at De nægtede at modtage Jørgensen forleden Dag. Jeg sætter lige saa stor Pris paa Arkivbetjent Jørgensen, som De sætter paa Gartner Kjeldsen, og der er ikke Tvivl om, at Jørgensen vilde kunne sætte Dem godt ind i Sagen og gøre det forstaaeligt for Dem, at dette nyttige Arbejde maa fremmes netop nu, dersom det overhovedet skal lykkes at gennemføre det.

Baade Jørgensen og jeg føler os unægtelig i nogen Grad til Mode som den Handelsrejsende, der to Gange blev smidt ud af Hoveddøren og vendte tilbage, og endnu tredje Gang, da han var smidt ud af Hoveddøren, vendte tilbage ad Bagdøren med et Smil paa Læben og Bemærkningen: »Spøg til Side, mine Herrer!«

Men jeg haaber ikke, at Komtessen viser Dem ganske ubønhørlig overfor mine Ønsker. Blandt de gamle Kir-

Da arkivbetjent Jørgensen skulle aflevere Svend Aakjærs skrappes brev til komtessen, er han næppe kommet længere end til gangen her, men formentlig fik han da et allernådigst svar med hjem. (Foto: Det kgl. Bibliotek).

kebøger, som skal sikres, befinder sig jo ogsaa Ørslevklosters ældste Kirkebog fra 1686 til 1814, og hvis De blot kendte denne smukke og snurrige gamle Bog, hvori de gamle Præster har prentet Sognefolkets, ogsaa Herskabets Historie, vilde De muligvis blive stemt noget mildere overfor vort nyttige Forehavende. Vi skal gerne, til Ære for Dem, lade Ørslevkloster Kirkebog blive den første, som bliver foreviget, dersom De blot vil love mig, at De ikke vil være saa unaadig og ubønhørlig. De opnaar muligvis derved at hævde Deres private Ejendomsret til Gaarden, som jeg ikke synes, jeg har gjort forsøg paa at krænke; men De opnaar samtidig kun, at

jeg faar en forfærdelig Røffel af mine Foresatte, fordi jeg er gaaet ind paa en Ordning, der forbyder mig, der som Landsarkivar har Ansvaret for og Tilsynet med Nørrejylland's Arkivsager, at udføre denne Pligt paa den Maade, som Loven og mine Foresatte kræver.

De vil muligvis mene, at en saadan Røffel har jeg fortjent; men heri kan jeg ikke give Dem Ret. Jeg har søgt at skaane Dem for enhver Ulejlighed, og dersom De finder de Indgreb, som jeg har foretaget i Deres private Ejendomsret, utaaelige, saa vil jeg have Lov at mene, at det er Dem, der er uretfærdig. De kunde dog sikkert ikke vente, at jeg skulde give Afkald paa at faa Adgang til Kirkebøgerne og give Dem fuld Hals- og Haandsret over dem. Og jeg kunde sandelig ikke vente, at De vilde forbyde mig at fotografere Kirkebøgerne, naar det skete uden for Gaardens Grund og uden anden Ulejlighed for Dem end at De skal lade Hr. Kjeldsen lukke op for Arkivbetjent Jørgensen.

Dersom De virkelig er saa haardhjertet og ubønhørlig, saa fortjener De ikke bedre, end at jeg fremtidig titulerer Dem: min naadige Rigsgravinde. Jeg foretrækker stadig, at kalde Dem min naadige Komtesse med Eftertryk paa »naadig».

*Med venlig Hilsen
Deres ærbødige
Svend Aakjær*

P.S. Jeg lader Jørgensen tage Brevet med til Ørslev Kloster i morgen... Et allernaadigst Svar hjem med Jørgensen vilde være mit højeste Ønske, og min dybeste Sorg, hvis De skulde være saa fortørnet, at De igen nægter at tale med ham.

Jørgensen fik formentlig et allernådigst Svar med hjem til Aakjær, for der er tilsyneladende ikke flere protester fra hendes side. Problemerne med Olga Sponneck vil

Aakjær åbenbart ikke besvære rigsarkivaren med, i et samtidigt brev til denne nævner han blot sådan lige i forbifarten, at »...Der har været nogle Gnidninger med komtesse Sponneck, men ved nogen Diplomati er det lykkedes at formilde hende....«

Hvis rigsarkivaren havde set Svend Aakjærs ovennævnte brev til komtesse, var det nu ikke sikkert, at han ville kalde hele indholdet for diplomati, - men det virkede jo! Om det var truslen om at blive kaldt rigsgravinde, der ramte plet, eller om det var Aakjærs humoristiske bemærkninger, der formildede hende er jo ikke let at vide, for almindeligvis havde hun i høj grad humor og kunne selv være skarp og bramfri. Desuden ser det ud til, at hun satte pris på personen Svend Aakjær. Hun tøede i hvert fald op.

Mikrofotograferingen går igang

Arkivbetjent Jørgensen kunne herefter hver dag tilse kirkebøgerne, og nogle dage efter kunne Aakjær skrive til rigsarkivaren, at den københavnske fotograf Grønlund og hans assistent Andersen er ankommet.

Fotograferingen kunne jo af praktiske grunde ikke foregå på Ørslev Kloster, men kirkebøgerne flyttedes efterhånden hen på Hald Alderdomshjem, som var en offentlig institution, der kunne antages at blive skånet for eventuelle krigshandlinger. Det mentes, at arbejdet ville tage mindst 2 1/2 måned, og det var derfor heldigt, at man for 50 kr. om måneden kunne leje et par opvarmede rum på Hald Alderdomshjem, hvis kulden skulle komme, før arbejdet er afsluttet.

I øvrigt var der også fare for, at kirkebøgerne på de nederste hylder i Ørslev Klosters kælder kunne blive angrebet af fugt, så Aakjær var glad for, at den trofaste Jørgensen nu hver dag kunne tilse kirkebøgerne på klostret, og om natten sov han i det rum, hvor de foreløbigt blev opstillet.

Fotograferingen var altså sat godt i gang af fotograf Grønlund, der selv ejede det københavnske fotofirma. Efter at have sat sin assistent Andersen ind i sagerne, rejste Grønlund hjem, og Andersen blev nu assisteret af arkivbetjent Jørgensen. Nu skulle man så tro, at det hele gik af sig selv, - men Aakjærs trængsler var ikke forbi. Der var forskellige tekniske problemer med svigtende strømforsyning, kirkebøgernes ukurante størrelser og så videre, men det største problem var imidlertid *ham københavneren Andersen!* Sagen kom hans chef, fotograf Grønlund for øren, og den 28. 8. 1944 skrev han til Aakjær:

... Jeg hører til min Forbavselse, at der har været en Del Vrøvl med Hr. Andersen... dette har baade undret og ærgret mig meget, da jeg selv synes, at vi hos Dem har mødt den største Venlighed og Gæstfrihed, og at Hr. Jørgensen har gjort alt muligt for at gøre ham Opholdet saa behageligt som muligt... Hr. Andersen har for ovennævnte Forhold faaet en meget skarp Irettesættelse.

Fotograf Grønlund syntes desuden, at Andersen fik udført alt for lidt, han skulle kunne nå 5.000 optagelser pr. dag, hvis der ikke var strømsvigt. Til gengæld havde Grønlund fundet ud af, at arkivbetjent Jørgensen var rigtig dygtig med hensyn til fotografering, så hvis *...det kommer saa vidt, at Hr. Andersen maa forlade Arbejdet...* kunne Jørgensen bistået af sin hustru overtage arbejdet. Grønlund sluttede dog sit brev til Aakjær med håbet om, *... at De ikke tager mig Hr. Andersens mindre heldige Opførsel ilde op, og at Arbejdet snarest muligt glider ind i normal Gænge.*

Men det gled absolut ikke ind i en normal gænge med ham københavneren i Hald. Den 30. august takkede Svend Aakjær for Grønlunds venlige brev og fortsatte:

.... Jeg skal ikke nægte, at jeg var ved at være nervøs for, at vi skulde blive »sagt op« paa Alderdomshjemmet, men saavidt jeg forstaar, kom Sognefogeden og Hr. Andersen til Enighed ved Jørgensens Mægling, saa Fa-ren drev over.

Det er da nok muligt, at Forholdene paa Hald Alderdomshjem er lidt primitive for en saa inkarneret Københavner som Hr. Andersen; men det var jo næsten lykkedes ham at komme paa Kant med hele Befolkningen i Hald!

Hvis De mener, at Arkivbetjent Jørgensen og Hustru kan klare Fotograferingen, ser jeg meget gerne, han overtager Arbejdet, dersom Hr. Andersen rejser.....

Det fremgår ikke ganske tydeligt af papirerne, om »den inkarnerede københavner« herefter kunne opføre sig ordentligt. Det er heller ikke lykkedes at få opsporet, hvori hans dårlige opførsel bestod, men den må have været slet, siden han næsten kom på kant med de flinke folk på alderdomshjemmet, sognerådsformanden og hele Halds ellers så venlige befolkning.

Noget tyder på, at den dygtige arkivbetjent overtog fotograferingen og fik den godt overstået. Den 28. oktober afleverede han en omhyggelig og imponerende fortegnelse over alle de mikrofotografede kirkebøger på Landsarkivet i Viborg. Jørgensen og hustru var så dygtige, at de sammen med det specielle apparatur derefter blev udlånt til mikrofotografering på arkivet i Aabenraa.

Endnu en arkivflytning

Men hvordan forløb det fortsatte samarbejde med komtesen? - Det forløb slet ikke! Det holdt nemlig op! - Tilsyneladende løste en fugtigvarm eftersommer problemet på den måde, at Ørslev Klosters kældre blev fugtige, og der begyndte at vise sig skimmelpletter i de gamle kirkebøger. Svend Aakjær tog derfor en rask beslut-

ning: efterhånden som bøgerne blev mikrofotograferet på Hald Alderdomshjem »sivede« de diskret hen i en privat villa i Hald (i dag Ørslevklostervej nr. 137), hvor han lejede et stort, lyst kælderrum for 20 kr. om måneden af enkefru Agnes Eriksen.

Svend Aakjær orkede åbenbart ikke igen at skulle have en længere korrespondance med myndighederne i København om det tilladelige i, at arkivmaterialet nu endte i et privat hus. For ham gjaldt det blot om at sikre det hele så godt som muligt i den mere og mere kaotiske krigssituation. Han fulgte sin intuition om, at forholdene i villaen var de sikreste under de givne omstændigheder, - og så undlod han foreløbigt at skrive til København om den sidste flytning. Men den 6. november ville han alligevel gerne have baglandet i orden og dele ansvaret med rigsarkivaren, hvilket passende kunne ske, da han aflagde beretning om hele forløbet af mikrofotograferingen til rigsarkivaren. Svend Aakjær lod frejdigt, som om denne kendte til den sidste flytning:

... Mikrofotograferingen af de evakuerede Kirkebøger er tilendebragt... Spørgsmålet er nu, om Hr. Rigsarkivaren ønsker, at Kirkebøgerne skal flyttes tilbage til Landsarkivet, eller de skal forblive i Hald...

Som Hr. Rigsarkivaren ved, blev det allerede sidst paa Sommeren nødvendigt at flytte Kirkebøgerne bort fra Ørslev Klosters Kælderrum, da de, især i den varme Sommertid, var meget fugtige, saaledes at der viste sig grønne Skimmelpletter paa Bladene.

Vi lejede derefter et tørt, lyst Kælderrum i Hald By og flyttede Reolerne derhen, og Jørgensen kørte hver Dag et passende Antal Kirkebøger hen paa Hald Alderdomshjem... og bragte dem hver Aften tilbage til Kælderrummet.

... Kirkebøgerne, Landsarkivets Pergamenter og 3 særlig værdifulde Protokoller i Aarhus Borgerskabsprotokol

Agnes Eriksens villa i Hald. I det lyse kælderrum under karnappen stod de ældste kirkebøger og andet uerstatteligt arkivmateriale fra eftersommeren 1944, og indtil materialet efter befrielsen kunne komme tilbage til Landsarkivet i Viborg. (Foto venligst udlånt af Inger Eriksen og Gerda Mogensen, Skive).

1471 ff., Aalborg Bys Bog 1535 ff. og Aalborg Guds Legems Lavs Bog 1436 ff. opbevares nu i det nævnte Kælderrum i Hald.

De har nu stået der i 4 Maaneder, og der er stadig ikke mindste Fugt at spore. Kælderens er ikke overhælvvet, men usædvanlig tør.

Spørgsmålet er nu, om Hr. Rigsarkivaren mener, disse Sager staar sikrere i Landsarkivet, der ganske vist har Hvælvinger, som kan skærme mod små Brandbomber, men absolut ikke mod Sprængbomber. Endvidere ligger Arkivet jo saa tæt op til militære Depoter og Kaserner..., at det under eventuelt Bombardement næppe kan undgaa at blive ramt.

Egnen omkring Ørslev Kloster er i sin Tid blevet udpeget som den Egn i Viborgs Omraade, der var mindst Sandsynlighed for vilde blive berørt af Krigshandlinger...

Selv vilde jeg mene, at en Kælder i Hald, naar den er fuldkommen tør, er et sikrere Opholdssted, saa længe

Krigen varer ved. ... men det kan ikke nægtes, at imod almindelig brandfare er Arkivalierne bedre sikret under Arkivets Hvælvinger end i en Kælder uden Hvælvinger...

Jeg er derfor ikke helt dristig ved ganske alene at tage Ansvar for Arkivaliernes Anbringelse, før jeg har hørt Hr. Rigsarkivarens Mening, og jeg vil derfor sætte megen Pris paa Deres Raad i denne vigtige Sag.

Et par dage efter svarer rigsarkivaren:

... Med hensyn til det omtalte Kælderrum i Hald By erindrer jeg ikke tidligere at have faaet nogen Indberetning om dette, men har Kirkebøgerne været der siden sidst i Juli, maa jeg gaa ud fra, at De allerede har taget Standpunkt til Gunst for Rummets Sikkerhed, og at Kirkebøgerne altsaa formentlig fortsat vil kunne forblive der.

Det er meget forståeligt, at rigsarkivaren ikke rigtig kunne erindre noget om kirkebøgernes flytning til villaen i Hald, for han havde jo aldrig fået noget at vide om det. Svend Aakjær var klar over, at der ikke var tid til nye, langsommelige forhandlinger med myndighederne, så han tog i første omgang selv ansvaret for, at kirkebøgerne ikke blev ødelagt af skimmelpletter i eftersommerens fugtige kælder under Ørslev Kloster, men blev flyttet til villaen i Hald. Også den gang kunne det ofte være lettere at få tilgivelse end at få tilladelse, og da rigsarkivaren formentlig havde problemer nok med at sikre arkivalierne i København, overlod han gerne afgørelsen til Svend Aakjærs eget gode skøn, og det gjorde han jo ganske klogt i.

Hvem »sad« så på arkivet?

Men hvem i Hald var det mon, der påtog sig at opbevare Landsarkivets uerstattelige arkivalier under resten af

krigen? Det var Agnes Eriksen, der boede i et godt, solidt hus, en rigtig muremestervilla ikke langt fra alderdomshjemmet. Agnes Eriksens afdøde mand, murermester Niels Peter Eriksen, havde selv bygget det. Agnes Eriksens døtre, Inger, Lilly og Gerda husker udmærket sagen. Sidstnævnte var kun 10 år og boede derfor hjemme, hvorfor historien står tydeligt for hende, måske især fordi det ifølge sagens natur ikke var noget, man snakkede for højt om!

Agnes Eriksen stillede to virkelig gode kælderrum til rådighed. Reolerne blev opstillet således, at man kunne komme til bøgerne fra begge sider. På den måde kunne der også cirkulere luft rundt om dem. Der blev sat en tremmedør med hængelås i ind til rummene, så kun arkivets folk kunne låse sig ind.

Ca. hver 14. dag ankom Svend, som han præsenterede sig. Det var landsarkivaren selv, der som regel kom cyklende for at se, om hans kære arkivalier havde det godt. Han kom desuden for at tage nødvendige notater, så ikke al forskning gik i stå.

Agnes Eriksens børn husker Svend Aakjær som en elskværdig og venlig herre - men Agnes var nu også en rar og omgængelig dame. Og hr. Svend var sikkert glad for, at han endelig havde fundet gode, tørre rum - og at han nu kunne komme og gå, som han ville!

En lille krølle på historien

De gamle kirkebøger og arkivalier kom tilbage i god behold til Landsarkivet i Viborg, så snart forholdene tillod det efter krigens ophør. Selvom kirkebøgerne var blevet mikrofotograferet, kunne man i en del år derefter dog stadig få lov at låne de originale gamle kirkebøger »disse smukke og snurrige gamle bøger«, som Svend Aakjær skrev til Olga Sponneck. Som han imidlertid også skrev, så blev sliddet for voldsomt, og de ældste kirkebøger bliver ikke mere udlånt til almindelig slægts-

Skivebogen 2011

Agnes Eriksen boede på Ørlevklostervej 137 i nærheden af Hald Alderdomshjem. Efter endt mikrofoto-grafering »sivede« de gamle kirkebøger og andet arkivmateriale i al diskretion hen i hendes kæl-der. (Foto venligst udlånt af Inger Eriksen og Gerda Mogensen, Ski-ve).

krigen var blevet mikrofoto-graferet! Dette arbejde var netop blevet udført kort før, jeg henvendte mig på grund af notitsen i Skive Folkeblad. Men indtil da havde sagen jo været båndlagt i 50 år og var omtrent gået i glemme-bogen.

Kilder

Landsarkivet i Viborg

Korrespondance med rigsarkivaren 903/47

Korrespondance vedr. beskyttelse mod følger af luftangreb etc. A1-187

Skive Folkeblad 8. august 1944

Skive Venstreblad 16. juni 1944

Viborg Stifts Folkeblad 10. juni 1944

Viborg Stifts Folkeblad 15. juni 1944

Viborg Stifts Folkeblad 24. juli 1944

Viborg Stifts Folkeblad 9. august 1944

Samtaler med Agnes Eriksens børn.

Hansen, Bodil: Olga Spønneck og Ørlev Kloster. 1992.

forskning, men er for længst blevet afløst af mikrofilm, der i dag også kan studeres hjemme på computeren.

Efter at have gennemlæst sagen afleverede jeg i 1995 et lille resume af historien til Landsarkivet, hvor jeg også omtalte arkivbetjent Jørgensens liste over alle de mikrofoto-graferede kirkebøger. Arkivarernes reaktion var: *Ja, havde vi dog blot selv kendt sagen og fundet Jørgensens liste, så kunne vi have sparet et par måneders arbejde med at finde ud af, hvilke bøger, der under*

Da tyskerne var her

Erindringsglimt fra en barndom i Skive under besættelsen

Af Willy Vestergaard Christensen, Læsø

Jeg blev født den 2. oktober 1934 i boligen, der hørte til Braarup Smedje, og var altså fem et halvt år, da den tyske besættelsesmagt overrumplede landet den 9. april 1940. Vi boede på det tidspunkt på Godthaabsvej 5 i Skive, og min lillesøster Else var blevet født den 22. januar.

Denne besættelse vendte jo op og ned på alting. Selv om det fra begyndelsen var en ret fredelig besættelse, ændredes levevilkårene på en lang række områder. Vi skulle have sorte mørklægnings-gardiner for vinduerne, og der blev indført rationering på stort set alt, hvad man skulle bruge i dagligdagen. Det gjaldt både fødevarer, tøj, brændsel, tobak, ja snart sagt alt, hvad man kan forestille sig, således også benzin.

Kun livsnødvendig kørsel kunne foregå med det dyre-bare brændstof, såsom ambulancer og læger. Lastbiler, busser og taxier blev udstyret med en gasgenerator, som blev fyret med bølgebrænde. Privatbiler, deriblandt min fars, blev klodset op og stod urørte i garagen i årevis.

Og landet blev mørklagt. Mørklægningsgardiner lavet af sort papir skulle hænges for vinduerne, så intet af sparebelysningen slap ud. Selv cykellygter skulle mørklægges, og når man bevægede sig ud om aftenen, så længe det var tilladt, skulle man helst gå med et hvidt armbind for at blive set i mørket. Alle voksne blev udstyret med et legitimationskort eller Ausweis, som tyskerne sagde. Det skulle man altid have på sig og vise på forlangende af »herrefolket«.

Beskyttelsesrummet

Men ellers tog vi det roligt. Sådan som de fleste danske-re gjorde. Vores nabo på Godthaabsvej var en rugbrøds-fabrik hørende under Arbejdernes Fællesbageri. I denne ejendom indrettedes et offentligt beskyttelsesrum, og første gang der var luftalarm, hastede hele familien over i kælderen sammen med en masse andre mennesker fra vejen, selvfølgelig inklusive ejendommens beboere.

Nogle havde taget kaffe med, og så sad man der og drøftede situationens alvor, mens børnene fandt på et eller andet at lege med. Man ventede, men der skete ingenting, før alarmen blev tudet af. Det skete med en sirene tæt ved, en af de mange, der var sat op på husta-gene.

Gasgeneratorer af alle mulige fabrikater blev monteret på alle slags biler - her på bybussen i Skive.

Selv motorcykler kunne udstyres med en gasgenerator. Som denne Nimbus, der er fuldt funktionsdygtig og her præsenteres på Græsted Veterantræf 2006.

Næste gang, sirenen lød, samledes man igen, men da der ingenting skete, holdt de fleste efterhånden op med at komme. Man blev hjemme og afventede begivenhedernes gang. Det blev nærmest rutine.

Krigen tæt på

En enkelt mørk aften, 4. oktober 1944, kom krigen dog tæt nok på. Under en luftalarm hørtes pludselig en række skud fra kanoner og maskingeværer. Det lød faktisk så voldsomt, som var det lige uden for vinduerne, men i virkeligheden var det længere væk.

Mine ældre brødre, Søren og Henning, der var gået i seng ovenpå, blev vækket af spektaklet og sprang ud af sengene. »Ned under æ vindu'! Ned under æ vindu'!« råbte Henning, mens de to store drenge nærmest kravlede ned ad trappen til forældrene i stuen.

Så var det overstået. Det, der var sket, var, at et engelsk bombefly var blevet skudt ned over Skive Fjord og besætningen på fem mand blevet dræbt. De nærmere omstændigheder kender jeg ikke, men på Skive kirkegård står både en gravsten og en mindesten over en af de engelske flyvere, pilot officer John Derrick Harper.

Stenene står side om side med mindesten over to frihedskæmpere fra Skive, Tage Nielsen, som den 24. april 1945 blev skudt af et tysk fly under en våbenedkastning, og Henry Hede, som 31. december 1944 døde i koncentrationslejren Veersen i Tyskland.

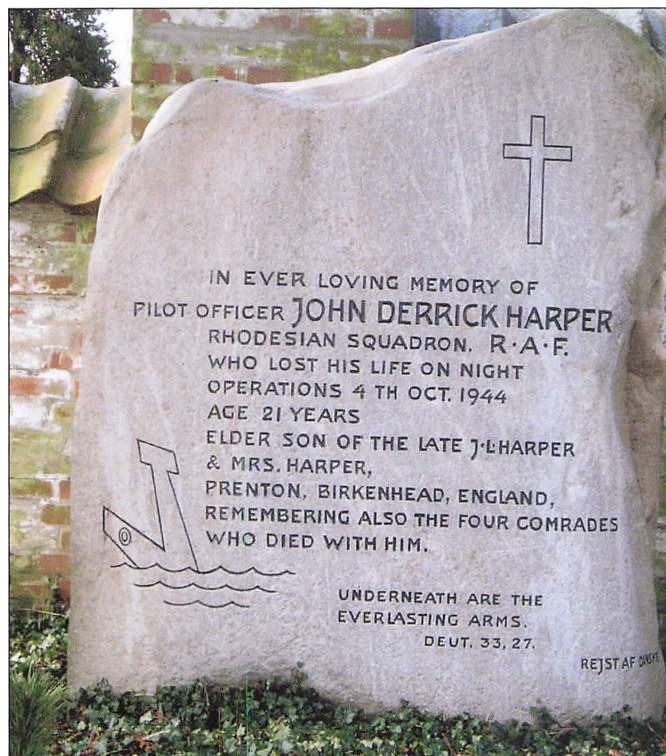
Syngende soldater

Til mine første erindringer om de tyske soldater hører billedet af en kolonne svært bevæbnede infanterister marcherende ud ad Holstebrovej på vej til et øvelsesområde i bakkerne omkring Flyndersø. De sang af fuld hals. Tyske soldatersange: *Erika, Oh Du schöner Westerwald* og mange andre. Ikke opfundet af nazisterne, men traditionsrige sange, som blev sunget længe før Hitler, og som synges den dag i dag af soldaterne i Bundeswehr.

Men det vidste vi naturligvis ikke noget om dengang. Vi stod bare måbende interesseret og gloede på de flotte soldater med stålhjelme og skaftestøvler. Det er gammelmandsstøvler, sagde min bror Henning. Men de var jo flotte, de første tyske soldater, der kom hertil. I modsætning til dem, der kom ved krigens slutning. Det var drenge og gamle mænd.

Men de første var flotte. Det var der også mange danske piger, der syntes. Og det kom de til at betale dyrt for.

Men vi drenge kikkede på soldaterne, og så gik vi hjem og... ja, legede soldater. Vi lavede geværer og bajonetter af træ, og vi slog bunden ud af et gammelt vaskefad og forede det med papir. Det var en stålhjelm.

På stenen over John Harper på Skive kirkegård mindes også de fire kammerater, der døde med ham.

John Derrick Harper blev 21 år gammel.

Skolen besat

Tyskerne var her jo i det meste af min barndom. Men som barn tænkte man vist ikke så meget over det. Sådan var det bare. De tyske soldater var overalt. De var en del af vores hverdag i de fem år, det varede. Vi regnede med, at det skulle være sådan.

Værnemagten havde en forlægning på det, vi kaldte markedspladsen eller dyrskue-pladsen, ikke langt fra hvor vi boede. Der havde de opført barakker, og alle slags køretøjer holdt parkeret der, og soldater gik vagt langs pigtrådshegnet.

Vi drenge fraterniserede lidt med vagtposterne. Det hændte, at de kaldte os hen til hegnet og gav os nogle penge, så vi kunne handle for dem. »Kuchen!« sagde de, og så gik vi hen til bageren og fik nogle kager, som vi spænedede tilbage med. Så vankede der lidt drikkepenge. De var jo flinke, syntes vi.

Da jeg kom i skole på Søndre Skole, gik der ikke så lang tid, før tyskerne besatte den fløj i Frederiksgade, som vi gik i, og så blev vi hjemløse. I de følgende år modtog vi undervisning de besynderligste steder såsom kirkens krypt og De gamles Hjem. De faste beboere

2. klasse b fotograferet foran De gamles Hjem, hvor vi gik i skole i en periode. Jeg står som nummer fire fra venstre i midterrækken. Læg mærke til trækassen til venstre. Den er fyldt med sand og skal beskytte kældervinduet bagved. Her var der nemlig indrettet et sikringsrum for beboerne.

syntes vistnok, det var helt hyggeligt at have børn i huset. De snakkede i hvert fald venligt til os.

Da jeg kom i mellemskolen, vendte jeg tilbage til skolen, men »vores« fløj var stadig besat, og der gik et pig-trådshegn tværs igennem skolegården. På den ene side af hegnet legede vi, på den anden side gik tyske soldater og senere tyske flygtninge med deres børn.

De tyske drenge gik i korte bukser og havde lange strømper med strømpebånd ligesom piger. Det havde vi aldrig set før, og vi hånede dem for det og var heller

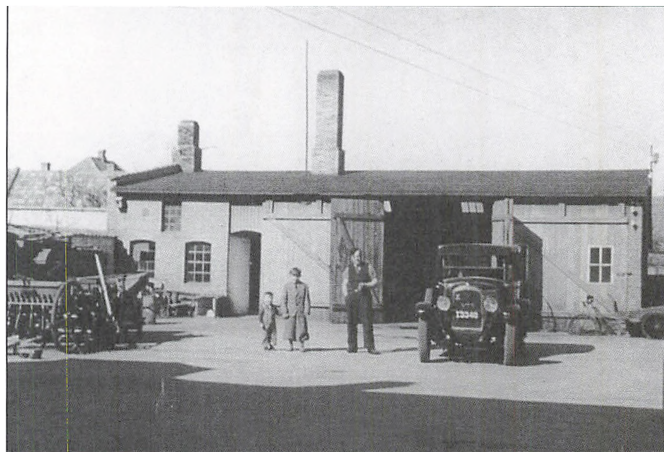
ikke bange for at råbe »Hitler Jugend« efter dem. Børn er jo tankeløse og hjerteløse.

Blandt vore lærere i mellemskolen var Knud Nørlem Andersen, hvis patriotiske sindelag satte sit stærke præg på undervisningen. Vi skulle synge fædrelandssange, specielt »Det haver så nyligen regnet«, som han valgte gang på gang.

En dag blev det meddelt os, at lærer Nørlem Andersen ikke kom mere. Det var jo underligt. Vi så ham aldrig mere. Han var blevet arresteret af tyskerne sammen med

Godthaabsvej 5, hvor jeg havde min barndom under besættelsen. Jeg holder min far i hånden. De øvrige personer på billedet husker jeg ikke.

I gården foran smede- og maskinværkstedet på Godthaabsvej ses min far, Sigurd Christensen, og min bror Henning med mig i hånden.

syv andre modstandsfolk og sendt til Frøslev-lejren. Han døde efter en operation i juni 1945.

Grisen Palle

I de år med rationering gik man glip af mange ting; jeg fik således ikke smagt en banan før et godt stykke tid efter, at der igen var fred i verden. Og så var det oven i købet en skuffelse. Man havde vel skruet forventningerne for højt op på grund af alt det, man havde fået fortalt om denne fantastiske frugt.

I husholdningen manglede man ris, svesker og mange andre ting. Og næsten det allerværste: Kaffe! Men det var et voksen-problem, som vi hørte meget om, men som vi alligevel ikke rigtigt kunne forholde os til.

Sulte gjorde vi jo ikke. Man klarede sig, som man bedst kunne. Min far, som var smedemester og maskinfabrikant, kom en dag hjem fra landet med en lille gris. Om den var indgået i en handel, eller om han bare havde fået den, ved jeg ikke. Det var en såkaldt nyser. Den

havde et knæk på trynen og ville ikke kunne klare sig i konkurrencen med sine søskende. Men hvis den fik lov at gå alene, skulle den nok kunne trives, og så blev der indrettet en lille svinesti til den i garagen.

Den fik navnet Palle, blev fodret med husholdningsaffald og blev et kæledyr for os børn. Indtil julen nærmede sig, og den skulle slagtes. Det foregik i vaskehuset og var en barsk oplevelse for børn, men vi var med til det meste. Året efter fik vi en ny gris, som var helt normal. Den fik også navnet Palle, og historien gentog sig.

Kolonihaven

Ejendommen Godthåbsvej 5 var indrettet til fabrikation og værksted og beboelse, gården var cementeret, og der var ikke sat plads af til en lille have. Det blev der kompenseret for ved at leje en kolonihave i havekolonien Vedmose, og det blev et hyggeligt sted, ikke mindst efter at der blev opført et havehus.

Det var skam et solidt og grundmuret hus. Den neder-

Kolonihaven var til hygge og til gavn i en tid med rationering af næsten altting.

ste halvdel af væggene var muret op i røde sten, mens den øverste del var af træ. Et fint lille hus, hvor man rigtigt kunne hygge sig med en kaffetår.

I denne have fik vi børn den første lektion i havearbejde. Vi fik lært at bruge et skuffejern og en rive, færdigheder vi fik rigeligt brug for senere i livet. Selvfølgelig også kendskab til havens produkter, såvel nytteplanter som smukke blomster.

Ikke mindst det første, alt det der kunne spises, var af største betydning i disse år, da der var knaphed på alt. Det var ikke bare en hobby, men af stor betydning, at man kunne hente kartofler, kål, porrer og selleri i sin egen have og på den måde bidrage til husholdningen.

Det er ikke så få læs, jeg har kørt hjem fra Vedmose på min lille trækvogn.

Jæger-oplevelser

Til barndomsmindeerne fra krigens tid hører også ting, jeg ikke selv har oplevet, men fået fortalt af de voksne så mange gange, at de står lyslevende for mig den dag i dag.

Min far og mine to brødre var ivrige jægere og tilbragte mange timer i lokaliteter som Sdr. Lem Vig, Koholm Å og Estvad Enge. Jagt fyldte meget ikke blot i jægerens, men i vores allesammens liv.

Den lille Koholm Å, der løber ud fra Flyndersø og ind i Karup Å i nærheden af Estvadgaard, har eller rettere havde en status som noget nær et himmerige på jord, hvis man skulle tro jægerens udsagn, når de vendte hjem fra jagten.

På disse jagtture mødte de jo også andre mennesker, som de snakkede med. Således en landarbejder i Estvad, som hed Majdecki. Han var polak, og det var ham, der kom med følgende nærmest profetiske udtalelse, da man diskuterede Hitler og tyskerne: »Bare vent, så kommer russerne og ta'r ham i røven!»

Tyskernes tilstedeværelse levede de med, jægerne, og tog det temmelig afslappet. Et eksempel: Henning og en jagtkammerat var en tidlig morgenstund, endnu før det blev lyst, cyklet ud til Lundbro og havde stillet cyklerne ved ledvogterhuset, hvorefter de gik i mørket langs med jernbanesporet ud mod åen, hvor jernbanebroen konstant var bevogtet af to tyske vagtposter. Drengene havde jagtgeværene over skulderen. »Det var sært, at vi turde«, siger Henning i dag. Da de nærmede sig broen, råbte tyskerne: »Halt!« men da de havde forklaret deres ærinde og vist deres jagttegn, fik de unge jægere lov at gå videre op langs åen til deres jagtterræn.

Hennings ungdomskammerat Jens Jørgen, kaldet Fuss,

En drabelig kriger. Det er tyske soldater, der marcherer i sanddyngen.

blev engang sammen med en kammerat stoppet af en tysk patrulje inde i Skive by. »Haben Sie Waffen?« spurgte tyskerne. »Jah, Luftwaffen!« svarede Fuss, der var en rigtig spøgefugl, og viste dem sin cykelpumpe. Det var alt, hvad han havde med af våben den dag, og de tyske soldater kunne også grine af spøgen.

En dødsulykke

En dag tæt på krigens og besættelsens afslutning stod vi nogle drenge og beundrede en tysk motorcykel, og vi snakkede med soldaten, der sad overskrævs på cyklen. Han var motorordonnans og østriger. Nu var krigen snart forbi, sagde han, og han glædede sig til at komme hjem. Få dage efter skete i Frederiksgade en trafikulykke så voldsom, at vi hørte braget hjemme i Asylgade, hvortil vi var flyttet i 1944. Det var to tyske motorcyklister, der var braget sammen. Hvordan det kunne ske, er der ingen der ved. Der var ikke megen trafik, men de har haft travlt i de sidste hektiske dage forud for krigens

afslutning. Ingen af de to overlevede ulykken. Den ene var østrigeren, som vi drenge havde talt med. Sammen med andre nysgerrige besigtigede vi ulykkesstedet - det var jo kun nogle få hundrede meter fra vores hjem - og vi så bl.a., at en stålhelm var røget ind gennem en butiksrude i Frederiksgade.

Befrielsen

Så kom foråret og befrielsen.

Den 4. maj 1945 om aftenen kunne man i den engelske radio høre det glade budskab, oplæst af journalisten Johannes G. Sørensen. Den 4. maj klokken 18.30 underskrev en tysk delegation betingelsesløs kapitulation i feltmarskal Bernard Law Montgomerys hovedkvarter på Lüneburger Heide.

Allerede dagen før havde en fem mands delegation bestående af admiral von Friedeburg, general Eberhard Kinzel, feltmarskal Ernst Busch, kontreadmiral Gerhard Wagner og major Hans Freidel, henvendt sig for at

anmode om separat-overgivelse af tre tyske armeer, der kæmpede mod russerne.

De blev afvist efter først at være blevet ydmyget af den excentriske og arrogante feltmarskal. Da de ankom, råbte Montgomery: »Hvem er I?«, da det blev oplyst, fortsatte han: »Jeg har aldrig hørt om jer. Hvad vil I?«

Delegationen blev sendt tilbage efter nye instrukser og mødte så op dagen efter og gik ind på Montgomerys krav om overgivelse af de tyske tropper i Holland, Friesland, Holsten og Danmark. To timer efter underskrivelsen fik danskerne besked om overgivelsen gennem det danske nyhedsprogram på BBC. Speakeren var midt i oplæsningen af nyhederne, da et andet medlem af den danske redaktion hos BBC kom løbende ind i studiet og ophidset fremstammede: »Montgomery ... kapitulation i Nordvesttyskland, Holland og Danmark ... sig det!« Efter en kort pause tændte Sørensen igen for

mikrofonen og sagde de berømte ord: »I dette øjeblik meddeles det, at Montgomery har oplyst, at de tyske tropper i Holland, Nordvesttyskland og i Danmark har overgivet sig.« Klokken var 20.36. Danmark var atter frit.

Denne meddelelse udløste, som vi ved, en kollektiv glædesrus overalt i landet. Folk reagerede på samme måde alle steder, nemlig ved at rive mørklægningsgardinerne ned og sætte levende lys i vinduerne og ved at styrte ud på gader og stræder, synge og danse og omfavne hinanden.

Sådan handlede også familien i Asylgade. Vi måtte ud og fejre den glædelige nyhed sammen med andre. Vi søgte ned til byens torv og rådhus, hvor i hundredvis af Skives indbyggere stimlede sammen i jubel og glæde.

Midt i festlighederne kom en tysk patrulje på seks mand marcherende fra Nørregade mod torvet. Officielt

Vi kendte dem alle sammen, men vidste ikke, at de var frihedskæmpere. Her ses fra venstre Arne Brændstrup, Peter Iversen, Børge Høj Jørgensen, Aage Pedersen, Esper Nielsen, Niels Møller og gruppens leder Børge Dybdahl Pedersen.

trådte overgivelsen først i kraft den følgende morgen klokken 8, og soldaterne var stadig bevæbnet. Der blev stille, mens de passerede, men det kom ikke til nogen episoder.

Pludselig hørte man lyden af en trompet, og én råbte: »Ultra!« Det var en isbar i Adelgade, og en stor flok løb af sted. Og dér i et første sals vindue stod en ung mand og spillede trompet. Danske sange, som var så populære under besættelsen, måske frihedssangen »En vinter lang og mørk og hård på fem forbandede år...«. Jeg husker ikke præcist, om den var med.

Men den lærte vi i de kommende dage, for festen fortsatte, og glæden ville ingen ende tage. Klokken 8 om morgenen den 5. maj begyndte alle landets kirkeklokker at ringe; i en time ringede de freden ind.

Frihedskæmperne

Allerede om aftenen den 4. maj trådte frihedskæmperne åbent frem, og der var mange, der blev overrasket over at se unge mænd, man kendte, eller hvis forældre man kendte, dukke op med stålhelme og armbind og måske bevæbnet med en maskinpistol. Blandt frihedskæmperne var således Aage, som var søn af nogle af mine forældres venner. Ingen af os anede, at Aage var frihedskæmper, heller ikke hans forældre. På billedet af frihedskæmperne ses også Niels Møller, hvis far havde smedeforretning i Skive, og som havde stået i lære hos min far.

Frihedskæmperne - der var ca. 50.000 på landsplan - kom jo heldigvis ikke til direkte at slås sammen med englænderne mod tyskerne i Danmark. Deres opgave var nu sammen med den fra Sverige hjemvendte danske brigade at opretholde ro og orden og arrestere folk, der var mistænkt for landsskadelig virksomhed under besættelsen. Denne del af opgaven gik de ind til med stor nidkærhed. Vi så de formastelige blive kørt i lastbiler, hvor

de stod på ladet med oprakte hænder. Det gjaldt også de såkaldte tyskerpiger, som fik håret klippet af og blev offentligt hånet og udskældt. Jeg brød mig ikke om det. Fornemmede vel instinktivt pøbelvældets uhyggelige magt.

Kørende igen

Alle os, der var på den rigtige side, i hvert fald ikke på den forkerte side, ja vi festede videre og nød den nye tingenes tilstand. Dog, de ændredes jo ikke sådan lige fra dag til dag. Vi havde fået vores frihed, og vi kunne tænde lys, når vi ville, men der var stadig knaphed på mange ting, og der gik flere år, før de sidste rationeringsmærker blev afskaffet.

Benzin var jo også rationeret lang tid endnu. Under krigen var der fuldstændig lukket for hanerne undtagen for livsvigtige funktioner. Selv tyskerne brugte gasgeneratorer i en vis udstrækning for at spare på benzin og diesel. På lastbilerne blev generatoren som regel monteret på siden, mens busser, Taxa'er og Lillebiler måtte køre rundt med »kakkelovnen« bagpå.

For os drenge var det en yndet sport nytårsaftnen at springe hen og lukke låget op og smide en kineser ned i fyret. Ak ja, drenge! Men det var selvfølgelig kun nytårsaftnen, man kunne slippe godt fra den slags.

Efter befrielsen vendte privatbilismen langsomt tilbage. Også min far, som havde kørt bil lige siden sin ungdom, blev kørende igen lige så snart, det kunne lade sig gøre.

Og forude ventede nogle år med fred og ingen fare og mange dejlige bilture og udflugter og oplevelser i ind- og udland.

Træk af arkæologiens historie på Skiveegnen

Afsamlingschef Inge Kjær Kristensen, Museum Salling

I 2010, nærmere bestemt den 9. marts, på selve 100 års dagen for den dag, hvor museet modtog de første genstande til samlingen, fejrede Skive Museum sit 100 års jubilæum bl.a. med udstillingen »Skive Museum 100 år«. Der var ikke meget fra oldtiden i udstillingen. Det skyldtes, at arkæologisk afdeling netop var nedpakket og flyttet til nye lokaler i Brårupgade 18A, Skive. Det var en god gave at modtage i jubilæumsåret, en flot ny

arkæologisk afdeling, praktisk indrettet efter fundenes gang fra ankomst til beskrevne oldsager. Med denne artikel håber jeg at kunne råde bod på fraværet i 2010 og fortælle de store træk af arkæologiens tidlige historie på Skive-egnen.

Museumstanken hviler på, at befolkningen indleverer genstande som gaver til museet. Det er vigtigt at forstå,

Skive Museums første leder, Niels Sørensen, foran museets lokaler hos Skive Folkeblad i Torvegade ca. 1911.

idet det betyder, at det er egnens indbyggere, der donerer de genstande *de vil* og finder værdige til at blive bevaret på et museum - til evig tid! Dette grundlæggende princip er der stort set ikke afvejet fra i Skive Museums 100-årige historie - kun i nogle få særligfælde har Skive Museum opkøbt oldsagssamlinger. Når museets samling vokser ved gavegivning, kalder vi det passiv indsamling. Det står i modsætning til aktiv indsamling, hvor museet enten ved arkæologiske eller etnologiske undersøgelser selv indsamler genstande til museet.

Det er spændende at se, hvilke genstande, der i 1910 blev givet til Skive Museum¹, hvor træhandler Niels Sørensen fra Lem², der var museets første forstander, tog imod giverne. Afleveringerne blev indskrevet i to grå kladdehæfter, der indeholder museets indkomster i årene 1910-1911. Under den 9. marts 1910 står ud for nr. 1 - »Spejl, Louis-Seize Stil, haandmalede Ornamenter« - og giverens navn - Fru Lærer Petersen, Porshøj, Skive. Denne første indleveringsdato blev sidenhen identisk med museets fødselsdag.

Otte dage senere kom den første arkæologiske genstand på museum. Nr. 49 - en Bronzeklinge fundet i Skive Eng, givet af Skive Kommune. Siden fulgte oldsager af flint fra ældre stenalder fundet ved Ålbæk i Lihme sogn, givet af »Træhandler Sørensen, Lem«. Blandt de ivrigste givere af oldsager findes også urmager Johan Hartmann, Skive, og fisker Thomas Sørensen, Ålbæk. Det første år modtog Skive Museum 811 genstande, heraf 273 oldsager, altså ca. 33 % af hele samlingen.

Oldsagerne blev givet af omkring 50 navngivne personer, hvoraf de 16 stammer fra Skive by. Der var 19 givere i Rødding herred, - der må nærmest være tale om en »Niels Sørensen-effekt«! Det nordlige Salling og Fjends havde tilsammen under 10 givere.

En del af genstandene kom fra hus- og gårdmænd i Rødding herred, mens donationerne fra Skive blev givet

Sværdet fra Skive Enge (SMS1044Ax49).

af bl.a. bager, købmand, tapethandler, pantelåner, postbud, snedker, lærlinge, skomager. Overraskende er fraværet af gaver fra byens og egnens spidser.

1911-1942

Skive Museum førte fra 1911-1942 en omtumlet tilværelse, med det kaotiske højdepunkt i 1916. Denne begivenhed er fantastisk beskrevet af Niels Sørensens efterfølger Else Christensen: »Museet har til huse i Afholds- og Bladbygningen [Skive Afholdshotels og Skive Folkeblads bygning, Torvegade 7]. Efter tre år skulle de selv bruge lokalet og samlingen blev pakket ned og stod tre år på Rådhusets loft. En dag kom arrestforvarer Markussen og sagde loftet skulle ryddes, og han bar alt ned på Torvet« - fortæller Else Christensen (»museumsforstander« i 25 år!) »jeg satte mig midt mellem oldsagerne deroppe på Torvet. Det var en torvedag, og ved siden af mig stod en mand og solgte fisk - jeg tror, det var rokker! Der kom også én og spurgte mig, hvad jeg havde at sælge! Det var ikke morsomt! Så var det vi fik plads på Folkebladets loft« i bygningen på Torvegade 7.

Fra denne periode er der ikke gemt en eneste protokol eller andre former for dokumentation af museets arkæologiske virksomhed i felten. Jeg har flere gange hørt om en trækasse med museumshistorisk indhold, og for nylig dukkede indholdet op. Det var ikke omfattende, men var dog fra 1930'erne. Blandt papirerne fandtes bl.a. beskrivelser af indsamlingen til det nye museum, men ingen arkivalier af arkæologisk interesse. Desværre heller ikke den protokol, Fru Else Christensen må have ført, for den henvises der til i 1942-43, hvor museet på ny protokolførte og gav nye numre til oldsagerne i den arkæologiske samling.

I de tidlige år af Skive Museums historie varetages de arkæologiske undersøgelser af Nationalmuseet eller Na-

tionalmuseets tillidsmand, Niels Sørensen, Lem. Det var imidlertid også tilladt, helt frem til fredningsloven af 1937, for menigmand at grave i højene. Og det gjorde M.M. Refsgaard, gårdejer fra Krejbjerg, stort set i hele Salling. Da Refsgaard blev interviewet til sin 70-års fødselsdag i 1947, svarede han på spørgsmålet om, hvor mange gravhøje han havde gravet i - ca. 1000. Tallet lyder stort, men er formentlig rigtigt, idet der ved et meget stort antal fredede eller overpløjede gravhøje står oplysninger fra Refsgaards hånd og henvisninger til genstande og til hans tre arkæologiske samlinger. Vi ser også i dag i de overpløjede højes centralgrave mange forstyrrelser, som kan være fra Refsgaards tid.

I 1930'erne blev der gjort en meget aktiv indsats for at rejse en ny museumsbygning i Skive. Der var bl.a. nedsat »Udvalget for Bygning af et Museum i Skive«, og fra udvalgets formands hånd, lærer Chr. Krogh, Tøndering, er der arkivalier vedrørende indsamlingen af midler og selve byggeplanerne. Indsamlingen var en opgave for hele Skive-egnen, og der blev udarbejdet indsamlingslister, så alle i hele området fik besøg og fik »Lejlighed til at give en Sum«. Der må imidlertid også have været afholdt et lotteri, idet der i papirerne findes enkelte kvitteringer for solgte lodsedler. Indsamlingen gav ca. 36.000 kr., men det var ikke tilstrækkeligt til et museumsbyggeri til 161.000

I midten af 1930'erne opstod idéen om at opkøbe M.M. Refsgaards oldsagssamling til Skive Museum. Samlingen var interessant, idet Skive Museum manglede en solid lokal samling, før staten ville gå ind og støtte museumsbyggeriet. Handelen gik dog noget i hårdknude, men ved mellemkomst af Nationalmuseets inspektør, Johannes Brøndsted, blev prisen aftalt således »at Refsgaard skulde have 15.000 Kr. kontant og desuden Ret til et Oplandsarbejde med Kortlægning af Oldtidsminder for et Vederlag af 500 Kr. aarligt i 10 Aar.« Det sidste er

Flintdolke og pilespidser fra Reffsgaards I. samling. (Foto: Ivan Andersen).

interessant, idet Reffsgaard derved blev Nationalmuseets berejser af alle fortidsminder i Salling og Fjends.³ Selve købet blev anbefalet af Brøndsted med følgende ord: » Da Sagerne saa godt som uden Undtagelse stammer fra Skive Bys Opland, derunder hele Salling, vil denne Samling afgive en uvurderlig og i virkeligheden uerstattelig Basis for et kulturhistorisk Museum i Skive.

Samlingen bør efter min Mening forblive i den Egn, og det vil være Synd og Skam, om den gik ud af Landet eller splittedes ved Auktion«. Prisen for samlingen var høj - i alt 15.000 kr. - hvilket svarer til ca. 465.000 kr. i 2010-kroner. Så mange penge kunne Skive Museum ikke lægge på bordet, hvorfor der blev startet en indsamling, hvor byens borgere kunne indbetale et årligt beløb i 10 år. Der blev efterfølgende optaget et lån i Sparekassen på 15.000 kr., og ifølge de efterladte papirer fra lærer N.C. Bøgelev blev der givet tilsagn fra borgerne om 12.175,84 kr. til opkøb af Reffsgaards samling. Blandt de større bidragsydere var Tuborgfonden, Skive Børstefabrik, Salling Bank, apotekerne Christensen og Hegge fra Svane Apoteket, Dr. Schütte, Eskjær, gdr. Chr. Refsgaard, Volling, Skive Sparekasse, Skive Folkeblad og lærer Bøgelev selv.

De indkøbte oldsager stammede fra Reffsgaards omfattende udgravningsaktivitet. De består af et stort antal flintøkser og flintdolke, samt mange stridsøkser - alle fra stenalderen. Der er også velbevarede fund fra bronze- og jernalder. Med samlingen fulgte Reffsgaards dokumentation i form af skitser og korte beskrivelser af udgravningerne.⁴ Efter salget af samlingen startede

*Undertegnede forpligter sig herved til at betale Kr.
 aarligt i 10 Aar (1937—46) til Skive Museum til Anskaffelse
 af den Reffsgaardske Oldsags-Samling. Beløbet forfalder hvert
 Aar i December Termin og opkræves pr. Postopkrævning en-
 ten fra Museet eller fra et af Pengeinstitutterne i Skive.
 Forpligtelsen bortfalder straks i Tilfælde af min Død.*

, i December 1937.

*Indsamlingsseddel til køb af
 Reffsgaards I. samling.*

Pas paa Oldsager i Tørvene!

Moserne indeholder ofte Oldsager af forskellig Slags, der enten tilfældigt er tabt eller nedlagt som Offer til Guderne; det er dels Sager af Sten og Ben, dels Lerkar, dels Metalsager og endelig Sager af skrøbelige Stoffer, som Træ, Skind og vævet Tøj, der ellers de fleste Steder er smuldret hen. Disse Oldsager er det vigtigt at faa reddet. Er det større Ting, bør de blive liggende, indtil en Fagmand kan komme til Stede; er det mindre Ting, er det for Tidsbestemmelsen vigtigt at faa en Tørveprøve af Laget, hvori de har ligget. Lad derfor være med at vaske Tingene! Er det skrøbelige Sager af Ben, Træ eller Skind, pak det da ind i vaad Tørv. Ogsaa Menneskeknogler og Dyreknogler har Interesse.

Finder De Oldsager, meddel det da enten til Nationalmuseet, 1. Afdeling, København K (Telf. Central 6829), eller til det nærmeste Provinsmuseum (Telf.

). Er det fundne af Interesse, vil der altid komme en god Ducør. Dyreknogler bør dog sendes til Zoologisk Museum, København K (Telf. C. 6847). Findested, Dybde og Fundforhold er det altid vigtigt at faa at vide.

Der er intet at risikere ved at sende det ind. Det kan sendes med Jernbanen saadan, at Modtageren betaler Fragten, eller med Posten, og i saa Fald faar Indsenderen, hvis Stykket er værdiløst, i hvert Fald sin Portoudgift dækket.

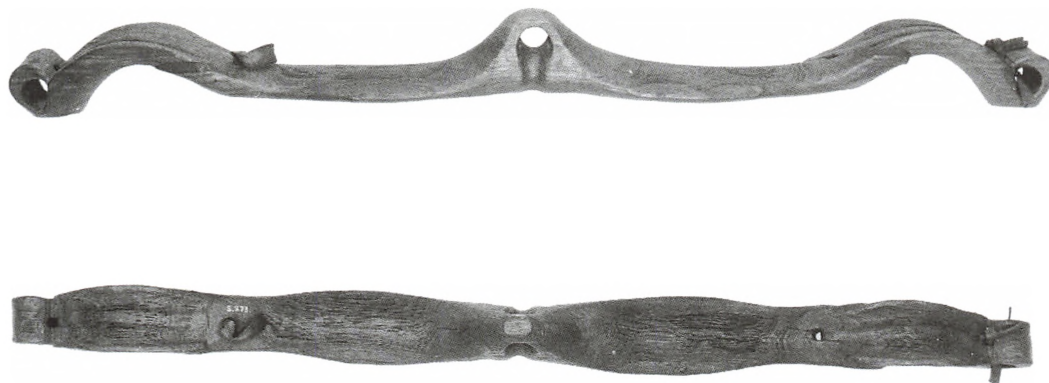
Denne enestaaende Chance for at redde værdifulde Oldtidsfund fra Moserne skulde aldrig gaa tabt.

Reffsgaard en ny - den går under betegnelsen Reffsgaards II. samling og den blev solgt til Nationalmuseet i 1949 for 28.000 kr. Derefter startede Reffsgaard endnu en samling - »Min nye Samling« - i museumssammenhæng benævnt den III. samling, som Skive Museum erhvervede for et ukendt beløb.

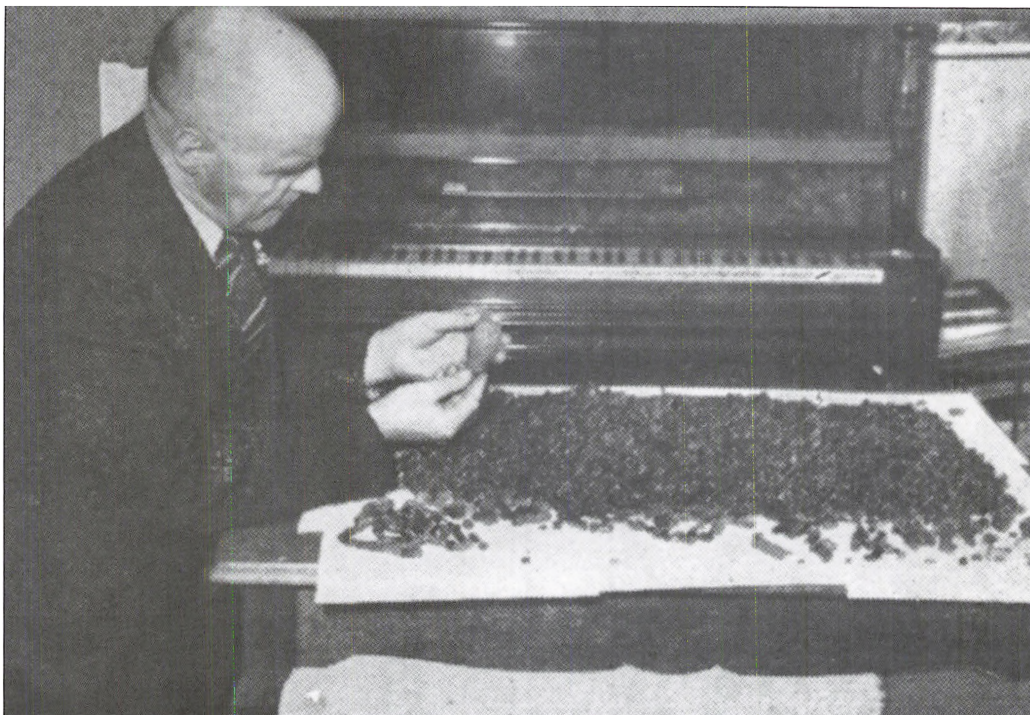
De tre samlinger så ved første øjekast meget veldokumenterede ud, men da museumsinspektør C.J. Becker i 1951 beskrev oldsagerne i den II. samling, kunne der adskillige steder i protokolteksten læses, at genstandene var stærkt restaurerede - f.eks. ved at fragmenter fra flere forskellige oldsager blev til en hel genstand. Fra Beckers hånd findes i Nationalmuseets arkiv⁵ en sønderlemmende kritik af Reffsgaards behandling af genstandene, og de dertil hørende oplysninger drages i tvivl. På Rud Kjems' opfordring gennemgik jeg i 2010 Reffsgaards III. samling. Og ganske rigtigt, også her findes stærkt restaurerede genstande.⁶ Desuden genstande, der aldrig har været oldsager. Så det er med blandede følelser, at museet i dag anvender Reffsgaards store oldsagsamling.

Det var ikke uden problemer, at Reffsgaard foretog

Nationalmuseets opråb: »Pas paa Oldsager i Tørvene«.

Åget fra Bredmose, Feldingbjerg Sogn, fundet under tørvegravning i 1948.

Postkort med lærer Bøgelev og Molleruprøvet.

sine undersøgelser på egnen, hvilket var fuldt lovligt. Der var kontroverser mellem Reffsgaard og Skive Museum, repræsenteret af museets forstander, lærer Bøgelev. Reffsgaard antydede, at museet forsøgte at ødelægge hans navn og arkæologiske virksomhed.⁷ Og lærer Bøgelev opfordrede befolkningen til at give Skive Museum fundene direkte og ikke via Reffsgaard.⁸

Hvis man i dag undrer sig over, at Reffsgaard blev Nationalmuseets mand, skal man huske, at C.J.Becker først i 1951, altså længe efter berejsningen var afsluttet, gennemgik Reffsgaards II. samling, og at tillidshvervet for Nationalmuseet var en del af Refsgaards krav for at sælge samlingen til Skive Museum.

1942-1969

Men tilbage til Skive Museum og byggeplanerne fra

slutningen af 1930'erne, hvor ønsket om et nyt Skive Museum fandt sin form.

Tørvegravningen under 2. verdenskrig kom til at afgive nogle af museets bedste og smukkeste oldsager, der er fundet her på egnen. Moserne var oldtidens hellige områder, og her ofredes til guderne af både enkeltpersoner og større grupper af mennesker. Den fugtige placering gjorde, at oldsager af organisk materiale kunne bevares til eftertiden. Materialer, vi stort aldrig finder på fast jord. Nationalmuseet udsendte et opråb til tørvearbejderne, og det gav pote. Til Skive Museum indkom der mange velbevarede fund - Daugbjergmanden, åget fra Bredmose,⁹ lædersko fra Vivsø, hårfletning fra Daugbjerg, elsdyrgevir fra Vinde, Rønbjerg-hjulet og mange mosepotter fra jernalderen.

Et af mosefundene fik en særlig betydning for Skive

skulle udføres efter fælles standarder, f.eks. 4 mand kan grave 1000 m² på en uge! Som noget nyt - der blev gravet året rundt!

På det arkæologiske område var det ikke længere borgernes donationer af oldsager til samlingen, der satte gang i tilvæksten. Det blev derimod de mange fund fra museets egne udgravninger. På Skive Museum voksede samlingen til omkring 30.000 oldsager.

Med de nye metoder fulgte nye krav til arkæologiens udøvere, - nu skulle der på baggrund af udgravningsdokumentation fortælles kulturhistorie. Genstandene var ikke længere i centrum, men udgjorde en del af dokumentationen.

Noter

1. N. Mortensen, 2002: Skive købstad 1880-1940. Skive kommunes historie, bd. 2, s. 323-324.
2. Rud Kjems, 2010: Niels Sørensen. Træhandleren der tolkede skåltegnene.
3. Citatet er udtaget af dokument fra museets arkiv- ikke underskrevet.
4. Se Inge Kjær Kristensen, 2009: Volling ligger i Salling. Skiveegnens Jul 2009, s. 67-70.
5. C.J. Becker. Internt notat på Nationalmuseet. »Vedr. Reffsgaards II Samling«. Dateret 21/3 1951. Se også Rud Kjems 2010, s. 283.
6. Se Rud Kjems 2010: s. 283.
7. - Reffsgaard 27/1 1940: »For Tre Aar siden begyndte det igen at lysne for os, da vi solgte Samlingen og fik det Arkæologiske Arbejde betroet her paa Egnen, men nu ser det ud til, at De, Lærer Bøgelev, paa en snedig Maade søger at ville ødelægge.«
8. - Det fik Skive Museums daværende forstander lærer Bøgelev til at skrive følgende i Skive Folkeblad 29/1 1940:
Jeg har kun stillet følgende spørgsmål:
1) Reffsgaard har Nationalmuseets tillid - han har ret til at grave efter oldsager, når jordejeren tillader det og når fredning ikke overtrædes
2) De oldsager Reffsgaard finder, er hans, når jordejeren ikke har betinget det
3) Der er ingen overenskomst mellem Reffsgaard og Skive Museum
4) De, der vil give Skive Museum fundene, må forære dem direkte til museet.
9. John Simonsen 1984: Dobbeltåget fra Bredmose i Fjends Herred. MIV 10, s. 137-144. Fundet har j.nr. SMS 1044Ax273.

10. Fundene fra Toftum har j.nr. SMS 1044Ax151-159.
11. Fundene fra Rævefarmen har j.nr. SMS 1045Ax16-160.
12. Niels Mortensen, Skive 1970-2003. Skive kommunes historie bd. III, s. 450-454.
13. Niels Mortensen, Skive 1970-2003. Skive kommunes historie bd. III, s. 450-454.
14. Søg på www.kulturarv.dk
15. Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat, 1987: Danmarks længste udgravning.

Med sandhed jeg vistnok desværre må sige,
at synder større knap findes på jord.
I tyveri slemt jeg har faret frem,
afbrændt ret mordelig hus og hjem.

Næppe tolv år mit liv var fremdraget,
før jeg fik lyst til fremmedes gods.
Stort og lidet jeg til mig har taget.
Skinhellig bød jeg al verden dog trods.
Jeg holdt mig til dem, som hyklede sig frem,
hvis gerninger ofte var mere end slem.

I ægtestand jeg mig monne begive,
da jeg fra Haderup til Viborg kom,
men denne sag her fuldkommen at skrive,
dertil mig fatter på lyst og på rum.
På dette sted forvisset jeg ved
ej kan udføre, hvad derved er sked.

Haderup jeg nu min fæstemø anviste,
hun købte og handle, hvad hun kunne få,
jeg med hende ret lykkelig priste,
med ord hendes gerning kunne bestå.
Jeg fandt mig vel, men ak min sjæl
tænkte ej på sit evige vel.

Til Viborg jeg kom, jeg intet kan sige,
på Gud eller mennesker jeg ej klage på.
Jeg burde ernære mig, som andre min lige,
og tage den lykke, som jeg kunne få,
men på falsk grund jeg bygged hvert sted,
var hellig i ord, i hjertet var ond.

Min hustru, hende jeg og ihukommer,
men det fortier og glemmer nu slet,
hun allerede er for sin dommer,

som alting kender og dømmes med ret.
O, Frelser gør god hendes sag med dit blod,
som hun så ofte tråd under fod.

Min søn, af min søn, ja ak nu for sildig,
hvorledes som fader jeg har dig opfødt,
fader og søn haver begge gjort ilde.
Er det ej at klage, o, jammer og nød.
Fader blive brændt, sønnen hensendt,
til at radbrækkes og stejle tilkendt.

Jesus, ak Jesus langmodigste herre,
hvor er din nåde usigelig stor,
syv og halvtresindstyve mon være
siden jeg synder kom her til jord,
o, havde jeg tjent dig og så endt
mine dage som Jacob til Laban blev sendt,

Jeg mig i synden af Satan lod føre,
som mig tog fangen til bytte og rov,
til min afskyeligen gerning at gøre
imod min næste, som sødelig sov.
Med mordbrand to gange tændte an,
har jeg bedrøvet i byen hver mand.

Men ak, jeg voved end, som var værre.
Sjælen i kødet lod springe på stand.
Jeg for min øvrighed monne forsværge
at have del i slige ildebrand.
Ved eder stor jeg mig forsvor,
al nåde og lykke af Gud og hans ord.

Een ting endnu mig for hjertet sig trykker,
en kvinde, en enke med ord jeg bedrog.
Hun vidste ej, at jeg spandt på ulykke,
derfor i huset indtil mig bedrog.

»Begravelses=Vers over Mad. Creuz Willum Deichmans Datter 1716.«

Her bringes et mindre udtog fra den fem sider lange tale:

*Jeg det villig tilstaar,
Naar en sød og dydig Datter
I sin beste Ungdoms Aar
Rives, rykkes, røves fage
Ved en uformodet Død
Fra en kiærlig Ægtemage
Fra en Ægte=Seng saa sød
Fra en Fader, fra en Moder,
Fra en Søster, og i sær
Fra to smaae og unge Poder,
som man end paa arme bær.
Men den Gud, som gav os alle
Vore Børn, at glædes ved,
Har jo Lov at hjemkalde,
Paa hvad Tid, og paa hvad Sted.*

Anderledes streng bliver tonen, når overtroiske bønder øver selvtægt overfor en stakkels kone i Grønning i 1716, mange år efter heksebrændingernes tid.

Aakjær skriver:

»Nogle bønder i Øster Grønning havde anset en gammel spindekone Dorthe Jensdatter for at være i pagt med den lede ånd. Deres høvder døde, og Chr. Thordal havde lige overværet sin følhoppes dødskamp.

De rasende mennesker, der mest bestod af byens ansete folk, fangede den ulykkelige kvinde og førte hende under hug og spark til hendes fattige hytte, bandt hende til en sule i stuen og stak ild i taget. Huset brændte ned over hende, der stod bundet, en bestialske opofrelse af en komplet uskyldig.

De stærkest implicerede blev henrettet på Bostrup Tinghøj under bøddeløkseen.«

Se her, hvad Tychonius mener om den sag:

»Gudelig Erindring til Salling=Boerne om deres Overtroe i Anledning af en Qvindes Forbrændelse i Grønning Bye, under den Mel.: Mit Barn! Frygt den u.«

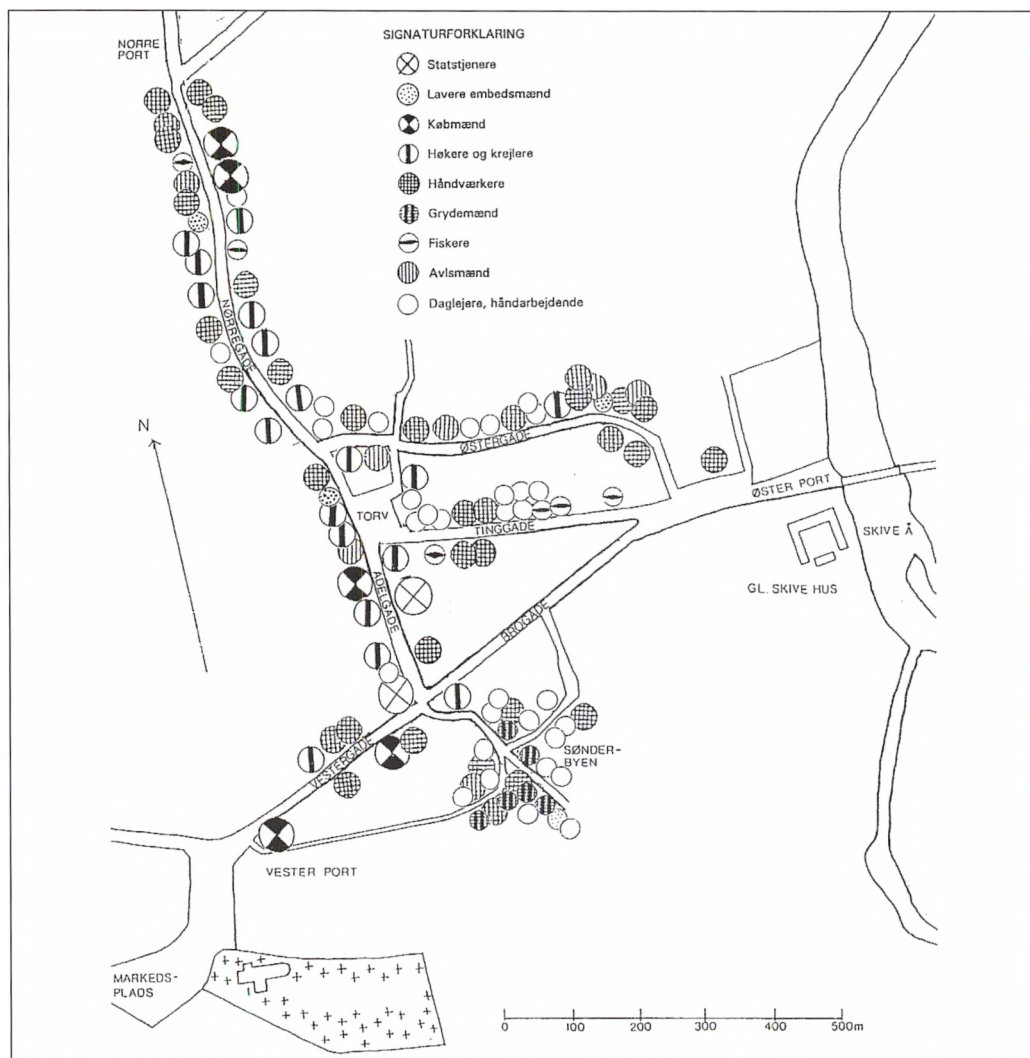
1
*Salling skam dig inderlig,
Om der dog er Skam i dig;
Slig en Synd er i dig skeet,
Som ei Himlen før har seet.
Skiøn da paa, at Gud er vreed,
Og at hans Retfærdighed
Har tilladt den Gierning leed.*

2
*Blues ved den Overtroe,
Som blandt dine Folk mon boe,
Her kan du jo see dens Frugt
Branden gir sin Stank og Lugt.
Giv Gud Ære, og bekiend,
Den udraabte viise Mænd
Ikke er af Gud udsend.*

3
*Af de Folk i Grønning Bye
Gaaer nu Lande=Raab og Rye,
De sig Tanker fattede
Om en Quinde Dorothe,
At hun (efter deres Agt)
Stod med Satan i en Pagt,
Havde Folk og Fæe ombragt.*

4
*Det er Satans List og Spind,
At han os vil bilde ind,
At ei Gud var Skabermand
Held og Vandheld sende kan.
Dermed vil han slukke ud
Trøe og Tillid til vor Gud.
Imod Lovens første Bud.*

6
*De til deres onde Daad
Diævlén tog med sig i Raad,
Stormede til Qvinden ind,*

Skives hushold 1690.
 Cirklerne viser, hvilke erhverv byens borgere havde. Købmændene dominerer i Vestergade, Adelgade og Nørregade. Østergade er præget af håndværkere, mens byens fattige bor i Thinggade og Sønderbyen. Sidsmævnte er præget af grydemændene, der fremstillede lervarer. Fra Johannes Møllgards kapitel om Skive 1660-1800 i Skive Kommunes historie, bind 1, s. 274.

7
 Hvor han sad ved Teen og Spind.
 Slæbte saa med hende fort,
 I den Nat saa fæl og sort,
 Gjorde kun Processen kort.

7
 Hun da først med Baand og Bast
 Bindes til en Suule fast.
 Mand og Quinde elleveld

8
 Fnyser, bander, tænder Ild.
 Indtil hun og Huuset med
 Uden Ynk og Miskundhed
 Faldt i Kull og Aske ned.

8
 Hver som har en Christen Troe;
 Tænk, hvor Satans Engle Loe,
 Og hvor Herrens Engle sig

Indhold

Rud Kjems:	
Da skibonitterne fik rent drikkevand	5
Bodil Hansen:	
Landsarkivets evakuering fra Viborg til Ørslev Kloster i 1944	30
Willy Vestergaard Christensen:	
Da tyskerne var her	
Erindringsglimt fra en barndom i Skive under besættelsen	56
Inge Kjær Kristensen:	
Træk af arkæologiens historie på Skiveegnen	65
Mogens Møller Jensen:	
Willestrupkisten	
Historien om en kiste og de slægter, som ejede den	78
Poul Tolstrup:	
Skive i begyndelsen af 1700-tallet ifølge digterpræsten Chr. Lassen Tychonius	92
Poul Tolstrup:	
Historisk Samfund for Skive og Omegn 2010-2011	106

ISBN 978-87-87346-21